

ULUSLARARASI HABERLERDE SİYASAL YANLILIK: CNN, RUSSIA

TODAY VE TRT WORLD ÖRNEKLERİ

Doktora Tezi

Sherbol ZHAPARALIEV

Eskişehir 2020

**ULUSLARARASI HABERLERDE SİYASAL YANLILIK: CNN, RUSSIA
TODAY VE TRT WORLD ÖRNEKLERİ**

Sherbol ZHAPARALİEV

DOKTORA TEZİ

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nejdet ATABEK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım 2020

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Sherbol ZHAPARALİEV'in “**Uluslararası Haberlerde Siyasal Yanlılık: CNN, Russia Today ve TRT World Örnekleri**” başlıklı tezi **5 Kasım 2020** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri uyarınca, **Basın ve Yayın Anabilim** dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı)	: Prof.Dr. Nejdet ATABEK	
Üye	: Prof.Dr. Erdal DAĞTAŞ	
Üye	: Dr.Öğr.Üy. Gürsel GÜR	
Üye	:	
Üye	:	

Enstitü Müdürü

ÖZET

ULUSLARARASI HABERLERDE SİYASAL YANLILIK: CNN, RUSSIA TODAY VE TRT WORLD ÖRNEKLERİ

Sherbol ZHAPARALİEV

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım 2020

Danışman: Prof. Dr. Nejdet ATABEK

Araştırmanın ana konusunu, dünyayı kuşatan sınırsız sayıdaki bilgi ve enformasyonun kimler tarafından üretildiği ve dağıtıldığını anlatmak için kullanılan küresel enformasyon akışındaki yeni gelişmeler oluşturmaktadır. Bunu uygulamalı bir şekilde ortaya koyabilmek için küresel enformasyon akışının eski egemenlerini temsil edecek şekilde *CNN International* ve yeni oyuncular olarak *Russia Today* ve *TRT World* seçilerek, uluslararası bir olayın bu yayıncılarda nasıl temsil edildiği karşılaştırmalı bir şekilde incelemeye alınmıştır.

Bu amaç doğrultusunda 14 Mayıs 2018 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail'deki Büyükelçiliği'ni Tel Aviv'den Kudüs'e taşıması sonucunda ortaya çıkan olaylar seçilmiş ve bu olayların *CNN International*, *Russia Today* ve *TRT World* kanallarının internet sitelerinde nasıl ele alındığı analiz edilmiştir. Araştırmada nicel ve nitel içerik çözümlemesi yöntemleri tercih edilmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre *CNN International*'ın İsrail yanlısı ve *Russia Today* ile *TRT World*'un da Filistin yanlısı yayınlar yaptığı tespit edilmiştir. Elde edilen tüm haberlerin nicel ve nitel analizi yapılarak bulgular yorumlandıktan sonra, olayların haber sitelerindeki temsilinin detaylı ve her birinin yayın politikasına özgü haritaları çıkarılmıştır. Buna göre *CNN International*'ın İsrail'in Filistinlilere karşı kullandığı şiddeti haberlerinde yumuşatmaya çalışırken, *TRT World*'un Filistinlilerin acısını aktardığı ve *Russia Today*'in de olaylardan sorumlu olan Batılı ülkeleri sorguladığı gözler önüne serilmiştir.

Anahtar kelimeler: Uluslararası medya, Küresel enformasyon akışı, CNN, Russia Today, TRT World

ABSTRACT

POLITICAL BIASES IN INTERNATIONAL NEWS: THE CASE OF CNN, RUSSIA TODAY AND TRT WORLD

Sherbol ZHAPARALIEV

Department of Journalism

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, November 2020

Supervisor: Prof. Dr. Nejdet ATABEK

The main subject of this research is the new developments in global information flow, which is used to explain by what players the all unlimited amount and non-stop information traffic in the world is carried out. To be able to demonstrate this in a practice, *CNN International* was chosen to represent the former dominants of the global information flow, and *Russia Today* and *TRT World* as new players, and the coverage of international event in these broadcasters was examined in a comparative way.

For this purpose, the political crisis what emerged as a result of the United States' move of the Embassy in Israel from Tel Aviv to Jerusalem on May 14, 2018 was selected and as research methods it's been preferred the quantitative and qualitative content analysis.

According to results of the research, it was determined that *CNN International* provided pro-Israel broadcasting, while *Russia Today's* and *TRT World's* news coverage was more likely pro-Palestine. After research material was analysed through quantitative and qualitative methodologies, it was possible to do interpretation of findings and to map the representation of Israel-Palestine crisis for every aforementioned news websites. Accordingly, it can be asserted that while *CNN International* was trying to soften the image of violence used by Israel against Palestinians, *TRT World* conveyed the pain and sorrow of the Palestinians and *Russia Today* put to the question the responsibility of some Western countries for this human crisis.

Keywords: International communication, International flow of information, CNN, Russia Today, TRT World

TEŞEKKÜR

Bu çalışma uzun bir emeğin sonucu. Tezin başından itibaren hem akademik hem de yaşamsal motivasyonunu üzerimden hiç eksik etmeyen ve bu tezde en az benim kadar emeği olan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Nejdet ATABEK'e teşekkür ve saygılarımı sunuyorum. Üzerimde emeğiniz çok fazla.

Tez izleme komitesinde yer alan ve her izlemede değerli öneri ve yönlendirmeleriyle teze önemli katkılar sağlayan hocalarım; Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ ve Yrd. Doç. Dr. Gürsel GÜR'e de teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca, Doktora eğitimindeki bu başarımla için TÜBİTAK'a (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) maddi desteğinden dolayı teşekkürlerimi bir borç bilirim.

05/11/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığımı ve hiçbir şekilde “intihal içermediğimi” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Sherbol ZHAPARALIEV

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÜNYA-SİSTEMLERİ ANALİZİ	8
1.1. Wallerstein ve Modern Dünya-Sistem	10
1.2. Rus ve Osmanlı İmparatorluklarının Dünya-Sisteme Katılışı	17
1.3. Andre Gunder Frank, Bağımlılık Kuramı ve Avrupamerkezciliğin Sınırları	23
1.3.1. Bağımlılık kuramı	26
1.3.2. Avrupamerkezcilik	30

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI	37
2.1. Uluslararası İletişimi Kuramlaştırmada Yaklaşımların Tarihsel Gelişimi	39
2.1.1. Modernleşme kuramı ve kitle iletişim araçlarının rolü	44
2.1.2. Kültürel emperyalizm	47
2.1.3. Medya emperyalizmi	57

2.1.4. Küreselleşme	67
2.2. 21. Yüzyılda Küresel Enformasyon Akışı: Akış ve Karşı-Akış	81
2.2.1. Küreselleşen iletişim ortamında Rusya ve Türkiye	88
2.2.2. Medya alanındaki mücadeleler	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. “2018 KUDÜS OLAYLARI”NIN ULUSLARARASI MEDYADA ELE ALINIŞI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI İÇERİK ANALİZİ	105
3.1. Yöntem	106
3.1.1. Araştırma modeli	106
3.1.2. Evren ve örneklem	106
3.1.3. Verilerin toplanması ve analizi	108
3.1.4. İçerik analizi	109
3.1.5. Ön deneme ve güvenilirlik	111
3.2. Bulgular ve Yorum	113
3.2.1. Haberlerin biçimsel özellikleri	114
3.2.2. Haberlerde işlenen konular	122
3.2.3. Haberlerin aktörleri	134
3.2.4. Haberlerin tonuna ilişkin bulgular	144
3.2.5. Haberlerde kullanılan söylem ve atıflar	148
3.2.6. Haberlerde fotoğraf kullanımına ilişkin bulgular	153
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	171
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLULAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin dış ticaret hacmi, 1844-1848	21
Tablo 2.1. Ülkelerin ekonomik kalkış ve olgunluk tarihleri	40
Tablo 2.2. Modernleşmenin temel tipolojisi	44
Tablo 2.3. Son duyduğu haberin kaynağı, 1950’ler için	46
Tablo 3.1. Haberlerin yayınlandıkları haber sitelerine göre dağılımı	115
Tablo 3.2. Tüm haberlerin yayınlandığı haftalara göre dağılımı	116
Tablo 3.3. Haberlerin biçimsel ve içeriksel zenginliği	117
Tablo 3.4. Haberlerde kullanılan fotoğrafların kaynakları	119
Tablo 3.5. Haberlerin konulara göre dağılımı	123
Tablo 3.6. Haberlerde “çatışma” başlığı altında işlenen alt konuların haber sitelerine göre dağılımı	124
Tablo 3.7. Haberlerde “politik söylem” başlığı altında işlenen alt konuların haber sitelerine göre dağılımı	125
Tablo 3.8. Tüm haberlerde İsrail askerlerinden olumsuz etkilenen insanlardan söz etme sıklığı	130
Tablo 3.9. Haberlerin aktörlere göre dağılımı	135
Tablo 3.10. Haber sitelerinde 2018 Kudüs olaylarıyla ilgili yazan tüm köşe yazarları	142
Tablo 3.11. Haberlerin tonuna göre dağılımı	146
Tablo 3.12. İnsan kayıpları aktarımında dil kullanımı	149
Tablo 3.13. Olaylara atfetmede öne çıkan sözcükler	150
Tablo 3.14. “Çatışma” konulu fotoğrafların alt kategorilere göre dağılımı	155

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 3.1. Tüm haberlerin yayımlandığı haftalara göre dağılımı	117

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

- Görsel 2.1.** “Yağma! Disney mirasımızı yırtmaktadır”, The European, 28 Ağustos 1997 (Robertson, 2010, s. 206) 60
- Görsel 3.1.** Dünyada Filistin ile dayanışma eylemleri, TRT World, 15 Mayıs 2018 .. 140
- Görsel 3.2.** Filistinli göstericiler, RT, 8 Haziran 2018 156
- Görsel 3.3.** Gösterici atışlarını resmeden fotoğraflar, CNN, 14-16 Mayıs 2018 157
- Görsel 3.4.** “Kayıplara ağlayanlar ve cenaze” ile “harabeler” kategorilerine giren görüntüler, TRT World, 2 Haziran ve 14 Temmuz 2018 158
- Görsel 3.5.** Protestolara katılan kadınların ve engelli insanların görüntüleri, RT, 15 Mayıs ve 4 Temmuz 2018 (üst-sol ve alt-sol); CNN International, 16 Mayıs 2018 (üst-sağ); TRT World, 8 Haziran 2018 (alt-sağ) 159

GİRİŞ

Son yıllarda sadece siyaset bilimi değil iletişim çalışmaları da dahil bütün sosyal bilimlerde Asya Yüzyılı kavramı sık sık kullanılan ve başvurulan bir kavram olmuştur. Neredeyse herkes tarafından 21. yüzyılın Asya'nın egemenliği altında gelişeceğine inanılmaktadır ve bu olgunun sadece bir gelecek öngörüsü olmaktan çıkıp artık günümüzün dünyasını da açıklamak için kullanıldığını görüyoruz. Çoğu istatistiki veriler de bunu destekler niteliktedir. Ancak hem Avrupa'da hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde zamandan zamana yaşanan olayların da gösterdiği gibi, 21. yüzyılın bir Asya Yüzyılı olmanın yanında, (sömürge) tarih(i) ile hesaplaşmanın da yüzyılı olacağı benziyor. 2020 yılının Mayıs ayında patlak veren Black Lives Matter (siyahların hayatı da önemlidir) protestoları bu tarz hesaplaşmaların uzun zamandan beri tanık olduğumuz en çarpıcı örneği olmuştur. Black Lives Matter protestoları bugünün ırksal eşitsizliklerini hedef aldığı kadar tarihi de hedef almıştır. Bu, ABD'de ve birçok Avrupa ülkesinde sömürgeci ve ırkçı oldukları düşünülen insanların heykellerinin, protestolar sırasında zorla yıkılışıyla ifade edilmektedir.

Batı dışı dünyadaki hareketlilik esas olarak ekonomik ilişkilerden kaynaklanıyor olsa da, siyasi, ideolojik ve kültürel dönüşümleri de beraberinde harekete geçirmesi kaçınılmazdır. Bunun siyaset alanındaki yansımaları, Washington ve onunla aynı düşüncede olanlardan oluşan "uluslararası toplum"un, gerçek uluslararası toplum olma yönünde sorgulanmasında görebiliriz. Örneğin, Türkiye'nin "dünya beşten büyüktür" küresel söylemi, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan politik düzeni sorgulamaya yöneliktir ve bu tür yenilikçi düşüncelerin bir ifadesidir.

Dikkatleri iletişim araştırmalarına çektiğimizde ise, tüm bu sözü edilen gelişmelerin bilgi/enformasyon üretimi ve dağıtımıyla derinden bağlantılı olduğu görülecektir. Artık şundan eminiz: Medya gerçekliği temsil etmiyor, ancak o gerçekliğin kendisidir. Eğer herhangi bir olay televizyonda varsa izleyiciler onu öğreniyorlar ve ona karşı öyle ya da böyle tavır alıyorlar. Ama eğer bir olay televizyonda yoksa, gerçekte de yok demektir. Bu yüzden, medyanın hayati önemi hakkında ne dersek diyelim, söze sahip olmanın veya bilgi üretmenin en basit ve temel bileşeni olan haber yayıncılığından söz ediyor olacağız. Haber yayıncılığı ise ilk bakışta düşünülebileceğinin tersine, günlük yalıtık olayların aktarımından çok daha karmaşık bir yapıyı, toplumlar arası ilişkilerin devamlı üretimini ima eder.

Haber, bir dakikalık, saatlik veya günlük bir olayın anlatımı olduğu gibi, asırlar öncesinden beri dünyada ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerin farklı düzeylerde gelişmesinin sonucunda şekilleri çizilen dünyanın her defasındaki yansımasıdır da. Çünkü, dünya gerçekliğinin kendisi ve bildiğimiz insanlık tarihi bu ilişkilerin doğrudan bir sonucudur. Şüphesiz, düşüncenin bu şekilde izah edilmesi, eleştirel ekonomi politiğin ana savlarından birini akla getirmektedir. Kullandığımız cümle de zaten Marx ile Engels'in "Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikrîsel ifadesinden başka bir şey değildir" (2013, s. 52) sözlerine benzer bir cümle oldu. Yapısalcılara göre, ideoloji mesajda veya içerikte değil, o mesajın kurulmasını mümkün kılan kodlama sistemindedir; başka bir deyişle, ideoloji yapının kendisidir.¹ Böylece, ideolojinin toplum yaşamına, kültürüne, inançlarına ve tarihine atfeden bir sistem olduğuna göre, habercilik mesleğinin bu sistemin üretimi ve yeniden üretimi olduğu da ortadadır. Haber, bir gazeteci tarafından bulunacak bir şekilde dışarıda hazır beklemiyor, o baştan sona bilinçli bir inşadır. Ne var ki, medya ve ideoloji temasının çok sık ele alındığı zamanımızda, insanın doğal olarak ideolojik olmayan bir yayın yapamadığını tartışmanın ve tekrardan belirtmenin artık bir gereği olmadığına inanıyoruz.

Haber yayıncılığında yanlılık meselesi ister kamusal alanda olsun ister akademide farklı farklı düzeylerde olmak üzere her zaman bir tartışma konusu olacaktır. Küresel Güney'den çıkan medya kuruluşlarının egemen iletişim hiyerarşisine meydan okudukları son yıllarda, böylesi tartışmalar özellikle gündemdedir.

Dünya toplumlarının dengesiz gelişmesi, emperyalizm, sömürü, tahakküm ve bunların medya aracılığıyla yeniden üretimi üzerine çok fazla kitap ve makaleler yazılmıştır. Uluslararası iletişim çalışmalarında bunun en bilinen örneği Türkiye'de de rağbet gören 1970 ile 1980'lerin kültürel emperyalizm kuramıdır. Geleneksel epistemolojilerin Avrupamerkezci evrensellik iddialarına meydan okuyan Marksist eleştirel perspektifler, Avrupamerkezcilik karşıtı sömürsüzleştirici düşünce akımlarıyla birlikte Üçüncü Dünya'nın tarihini de yeniden yazmaya girişmişlerdi. Bu tarih ezilenlerin tarihi olmalıydı; gelişmesi Avrupa boyunduruğu tarafından engellenen ve aslında Avrupa'yı Avrupa yapan Üçüncü Dünya'nın tarihiydi. Ne var ki, böyle bir çabanın, eski sömürgelerin kendilerini baskıcı dış güçlerin kurbanı olarak sunarak kendi kaderlerinin, daha doğrusu "geri kalmışlıklarının" sorumluluğunu başkalarına atma

¹ Burada yapının belirleyiciliğinden bahsetmek, mutlaka öznenin pasifliğini veya sessizliğini ilan etmek olmamalıdır.

girişimi olarak suçlanması için uzun zaman geçmeyecekti. Bunlarla paralel olarak sosyal düşüncenin, “yumuşaklık” ya da “yumuşama” dönemi diyebileceğimiz bir gelişme seyrine girdiğini de görüyoruz. Söz konusu olan, (bilimsel yaklaşımların “sertliği” de dahil) sertliği yenen yumuşaklık ya da tüm toplumların atasözlerinde mutlaka rastlanan ‘akılın gücü yenmesi’ fikrine olan eğilimdir. Bunun, en başta neo-liberal politikalar olmak üzere, “Yeni Çağ”ın ilerleme ideolojileri olan sanayi sonrası toplum, bilgi toplumu, küreselleşme, internet çağı, siyasal iletişim 2.0 ve yumuşak güç gibi denetimden özgürlüğe, siyasaldan toplumsala, yalıtılmışlıktan çok kültürlülüğe ve kaba kuvvetten akıllı kullanmaya çağıran birçok manifestosu görülmektedir. Günümüz politikalarının olmazsa olmazı yumuşak güç ise adı üstünde sert güç karşısında gücün yumuşamasıyla daha da etkilileşmesine gönderme yapar. *Kılıçsız Samuray* oksimoronu tarzında akıl güce tercih edilmesini anlatan kişisel gelişim kitapları, bu düşüncenin popüler edebiyattaki örneklerindedir. Tüm bu “yumuşamacı” gelişmeler doğrudan ya da dolaylı yollarla, Marksist üretim paradigmasının eskidiğinin lanse edilmesidir.

Neo-liberalizmin hayata geçişinden beri büyüyen toplumsal eşitsizlik konusu tekrar güncellik kazanmaya başladı. Aşırı zengin ve aşırı yoksul kıyaslamaları daha önce hiç görülmeyen biçimlerde çok sayıda haberde söz konusu olmaktadır. Zygmunt Bauman’a (2015, s. 10) göre, Aydınlanma Dönemi’nde dünyanın en zengin bölgelerinin yaşam standardı en fakir bölgelerdekini iki katından daha yüksek değildi. Bugün ise dünyanın en zengin kısmıyla en yoksul kısmı şeklindeki kıyaslamalı istatistikler insanlar arasında ne kadar ciddi uçurumların var olduğunu göstermektedir. En son verilerden birinde Oxfam’a göre, dünyanın en zengin %1’lik kısmı 2017 yılında küresel zenginliklerin %82’sini elinde bulundururken, sadece en zengin 26 kişi dünyanın en fakir %50’si ile başka bir deyişle 3.8 milyar insan ile aynı miktarda servete sahiptir.² Unutulmaması gerekir ki, özgerçekleşimin neredeyse bir din haline geldiği günümüzde bunun gibi aşırılıklar son derece normal kabul edilmektedir. Yadsınamaz bir diğer gerçek ise, geçmiş zamanların çok normal ve yerinde görülen yanlarının bugün şaşırtıcı bir biçimde kabul görmemesidir. Sözelimi, köleye sahip olmak, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanımamak veya insanları ten renginden dolayı toplumdan ayırmak bir zamanlar çok doğal görüldüğü gibi, bugün de zamanımızın büyük sosyal ve

² RT; “World’s richest 1% bagged 82% of global wealth in 2017, while poorest half got nothing – Oxfam”; <https://www.rt.com/business/416644-worlds-richest-wealth-oxfam/> (Erişim tarihi: 22.10.2019). RT; “Richest 26 people own same amount of wealth as poorest half of the world – Oxfam”; <https://www.rt.com/business/449299-inequality-gap-report-rich/> (Erişim tarihi: 22.10.2019).

ekonomik eşitsizlikleri çoğunluk için olağan bir şey gibi görünmektedir. Bu yüzden, toplumsal eşitsizliğin sadece varlığını korumakla kalmayıp sürekli derinleştiği ortamda, üst-anlatıların çöküşünü ve ideolojilerin sonunu öngören ancak 21. yüzyıl başından beri artık bilimsel tartışma alanında bir sosyal kuram olarak neredeyse gözden kaybolan post-modernist perspektif de Marksist gelenek tarafından eleştirilmiştir. Eleştiri konusu, direnişin, bedenleri kontrol eden biyo-iktidara karşı mücadele eden bedenler düzeyine indirgenerek bireyselleştirilmesiydi. Post-modernizmin sosyalist veya anarşist eylemciliği andıran ütopyacılığı ise, kendisinde kurtuluş ve özgürlük umudunun kesin yokluğuyla tasfiyeye uğramaktadır.

Bu çalışma, kapitalist sistemde uluslararası enformasyon akışını anaakım ve eleştirel paradigmlar göz önünde bulundurularak tarihsel bir perspektifte ele almaya çalışmaktadır. Uluslararası düzeyde iletişim etkinliğinin çok maliyet, tecrübe ve cesaret gerektiren bir faaliyet olduğundan dolayı uzun zaman boyunca yalnızca Batılı sanayileşmiş devletlerin ayrıcalığı ve avantajı olagelmıştır. Ancak, son on yılların gelişmeleri olan Güney ve Doğu Asya merkezli bilgi teknolojisi, Bollywood sineması, Güney Kore sineması ve pop kültürü, Japon animasyonu ve bilgisayar oyunları, Latin Amerika televizyon dramaları ve Arap haber kanalları eski (veya klasik) egemenlerin ayrıcalıklı konumunu sona erdirecek hamleler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, bunların hepsi bazen Üçüncü Dünya'nın ama daha sık olarak Asya'nın "yükselişi" veya "geri dönüşü" denilen olgularla beraber ele alınmaktadır.

"Avrupa felsefesinin gün batımından, dünya felsefesinin şafak sökümüne uzanan yoldayız": Avrupa felsefe sahnesinin, 20. yüzyılın ilk yarısındaki "kriz" ve "tarihin sonu" kavramlarına düşkünlüğü döneminde Karl Jaspers tarafından 1957'de söylenen bu sözleri, Roland Robertson kendisinin 1992 yılına ait *Küreselleşme*'sinde, küreselleşme çağının ruhunu temsil eder nitelikte kullanmıştır. Gerçekten de, zamanımızın egemen düşüncesi böyle küreselci sloganları 1990'lardan beri yüceltir gibi görünmektedir. Aynı zamanda küreselleşme ile "Yeni Çağ"ın diğer ilerlemeci ideolojileri, isteyerek veya istemeyerek olsun dünya toplumlarına geçmişi unutup ileriye bakmalarını da söyler. Noam Chomsky'nin de (2016, s. 45) belirttiği gibi, tüm eski sömürgecilerin "*Geçmişi unuttum ve buradan devam edelim*" demesi çok rastlanan bir durumdur. Çünkü, kendi gelişmişliklerini asıl olarak uzun zaman boyunca faydalandıkları sömürge topraklarına borçludurlar. Geçmiş tarihte, gelişmiş Batı

ülkelerinin bugün artık sorumluluğunu üstlenmek istemedikleri insanlık suçları da yatmaktadır. Bugün ise eski sömürgeciler “*Ben istediğimi aldım ve sen de artık sıkıntılarını unut*” demektedirler. Bu satırların yazıldığı günlerde, Aralık 2019’da Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tarafından kendisinin Afrika ziyareti sırasında aynı sözler bir defa daha söylendi. Fildişi Sahili’nde Afrikalılara seslendiği konuşmasında Emmanuel Macron, geçmiş tarihte “*bir sayfayı kapatma*” ve “*Fransa ile yeni bir dostluk ilişkisi*” kurma çağrısında bulundu.³ Bu yüzden, Üçüncü Dünya’dan her kimsenin sömürgecilik olgusunu hatırlatmasının hemen ilerici olmamakla ve tembellikle suçlanmasına da şaşmamak gerek.

Uluslararası enformasyon akışının haritasını çizmek en başta küresel ekonominin bugüne nasıl geldiğinin ortaya konmasını gerektirir. Selda Bulut’un kendi derlemesinin başlığı için kullandığı *Sermayenin Medyası, Medyanın Sermayesi* (2009) sözü bize, hakim kapitalist ilişkiler ortamında uluslararası enformasyon akışının mantığını net bir şekilde göstermektedir. Zira, bu çevrelerde uzun zamandır belli ki, “Kapitalist sistemin işleyişini anlamak, medyanın ne olduğunu ya da olmadığını kavramanın başlangıç noktasıdır” (Bulut, 2009, s. 7).

Bundan dolayı, bu çalışma seçici de olsa bir anlamda Üçüncü Dünya tarihini hedef almaktadır. Son asırların küresel ekonomik ve politik düzeni, Batı-Doğu veya Kuzey-Güney gibi etiketlerle tanımlanabilecek olan merkez ile çevre ülkelerin dengesiz gelişimine ve ikincilerin birincilere bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur. Gelişmiş Batı ülkelerinin geri kalan dünyayı bir hammadde deposu olarak kullandığı bu düzenin, sömürgecilik sonrası dönemde de “bağımsız” devletler arasında aynı şekilde devam ettiği de çok söylenen bir durumdur. Bunun için konu incelenirken, her ne kadar bugün artık günü geçmiş bir yöntem olarak sunuluyorsa da, aslında Batı tarafından üretilen sahte Doğu-Batı kutupsallığına da değinilmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda, Üçüncü Dünyacı anti-emperyalistler olarak da bilinen Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank ve Samir Amin gibi kuramcıların dünya-sistemleri analizi, tezimiz için çok kapsamlı bir tarihi zemin sağlayabilecektir.

Çalışma, ikisi kuramsal ve biri çözümlenme olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Dünya-Sistemleri Analizi başlığı altında 16. yüzyılda

³ RT; “‘Grave mistake & fault of France’: Macron blasts colonialism as African countries walk away from Paris-backed Franc”; <https://www.rt.com/news/476588-macron-colonialism-france-fault/> (Erişim tarihi: 25.12.2019).

kapitalist ekonomik düzen ile birlikte Avrupa’da başladığı düşünölen modern dünya-sistemi, onun işleme mantığını, Birinci ve Üçüncü dünyalarda neden olduğu değişimleri, sisteme 18. ve 19. yüzyıllar arasında Rus ve Osmanlı imparatorluklarının katılımını ele almaktadır. Bu bölümde ayrıca, yaklaşımın Frank’ın öncülük ettiği Asya merkezli bir diğer gelişmesi üzerinde durulmaktadır. Frank, modern tarihi 16. yüzyılda Avrupa’da başlatmanın Avrupamerkezci düşünceden başka bir şey olamayacağını belirterek, Wallerstein’in 500 yıllık modern dünya sistemi yerine 5000 yıllık sistemi ileri sürmüştür. Onun sistemi uzun dönem boyunca Asya merkezli olarak gelişmiş ve egemenlik Avrupa’ya ancak 18. yüzyılın sonunda geçmiştir. Bunlara ek olarak, bölüm sonunda dünya-sistemleri analizinin merkezi kavramlarından biri olan bağımlılık kuramı ve Avrupamerkezcilik sonrası dünyada düşüncenin sömürgeleşmesinin zorlukları üzerinde durulmuştur.

Uluslararası Enformasyon Akışı başlığı altındaki ikinci bölüm, iletişim sektöründeki merkez-çevre bağımlılığının görece çok sesli ve çok katmanlı denilebilecek medya ortamına geçişini, modernleşme kuramından kültürel emperyalizm, medya emperyalizmi ve küreselleşme kuramlarına doğru izlediği gelişme yoluyla ele almaktadır. 21. yüzyılın küreselleşen iletişim ortamında küresel karşı-akışlar Rusya ve Türkiye örnek olayları üzerinden analiz edilmiştir. Güney-Doğu Asya, Latin Amerika ve Ortadoğu’dan birçok devletle birlikte Rusya ile Türkiye de uluslararası medya alışverişinin aktif oyuncularını olma yolunda kayda değer gelişmeler katetmişlerdir. Gelişmeler hem eğlence hem de haber medyasını sektörlerini kapsamaktadır.

Tezin araştırma bölümü ise, uzun zamandan beri birbiriyle çatışan tüm bu statükocu ve yenilikçi düşüncelerin can alıcı noktasını İsrail-Filistin ilişkilerinin uluslararası haber medyasında temsil edilmesine ayrılmıştır. 14 Mayıs 2018 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri kendi büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıdı ve Kudüs’ü İsrail’in başkenti ilan etti. Dünya kamuoyunun büyük çoğunluğu bu hareketi iyi karşılamadı. Bir yandan çeşitli ülke liderleri ve yetkilileri bununla ilgili kaygılarını ve kınamalarını bildirirken, diğer yandan elçiliğinin taşınmasını protesto eden Filistinliler tarafından sınır yakınlarında gösteriler düzenlendi. Gösteriler sırasında İsrail askerlerinin ateşinden yüzlerce Filistinli öldü ve binlercesi de yaralandı. Tezin uygulama bölümünde, bu olayların *CNN*, *Russia Today* ve *TRT World* haber

sitelerindeki yansıması karşılaştırmalı içerik çözümlemesi yöntemiyle detaylı incelemeye tabi tutulmuştur.

Yukarıda vurgulanan noktalardan hareketle, bu çalışmanın sorunsalını kapitalist sistemde küresel enformasyon akışını belirleyen etkenlerin araştırılması ve bu alandaki bugün gelinen noktanın tarihsel bir perspektiften değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Böyle bir kuramsal çerçeveden yararlanmış bu araştırmanın özel sorunsalı ise, eski/anaakım/Batılı enformasyon akışını temsil eden ABD merkezli *CNN* haber sitesi ile küresel enformasyon akışına nispeten daha sonra katılmış olan Rusya merkezli *Russia Today* ve Türkiye merkezli *TRT World*'un, Kudüs krizini ele alış biçimlerini detaylı bir incelemeye tabi tutmaktır. Başka bir deyişle, araştırmanın problemi, incelemeye alınan haber sitelerinin uluslararası bir kriz olan 2018 Kudüs olaylarını nasıl inşa ettiklerini ve bunun için ne tür söylemler kullandıklarını ortaya koymaktır.

Bu çalışmanın kendi içerisinde birden fazla amacı vardır. Öncelikli olarak günümüzde gelinen ekonomik durumun ne tür tarihsel süreçlerden geçerek oluştuğunu ortaya koymak ve bu amaçla araştırma konusunu interdisipliner ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca, küresel iletişim yollarının bu ekonomik durum tarafından nasıl belirlendiğini ortaya koymak çalışmanın genel amaçları arasındadır. Çalışmanın genel amaçları olarak, tezin yapısını oluşturan bölümler doğrultusunda, aşağıda yer verilen araştırma sorularına yanıtlar aranmıştır:

1. Günümüz dünyasının gelişmiş Batı ve azgelişmiş Doğu şeklini almasında hangi tarihsel süreçler etkili olmuştur?
2. Neden Batı dışı dünya yakın zamana kadar kendisinin bağımsız iletişim sektörünü kuramamıştır ve bu alanda Batı'nın kültür devlerine bağlı kalması ne tür kültürel sonuçlara yol açmıştır?
3. Bugün, Rusya merkezli *Russia Today* ve Türkiye merkezli *TRT World* örnekleriyle gösterilen Doğulu haber yayıncıları, medya alanındaki eski egemenlerle ne dereceye kadar rekabet edebilmektedirler? Bu haber kanallarının, özel olarak önemli uluslararası olayları ele almada, genel olarak ise dünyayı inşa etmede ne tür özellikleri ve farkları vardır?
4. Araştırmada örnek olay olarak seçilen 2018 Kudüs olayları, *CNN International*, *Russia Today* ve *TRT World* haber sitelerinde nasıl inşa edilmiştir ve birbirlerinden farkı nedir?

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÜNYA-SİSTEMLERİ ANALİZİ

Geleneğin uygulayıcıları olmayanlar tarafından sık sık “dünya-sistemleri teorisi/kuramı” ya da dar anlamda “bağımlılık okulu” olarak sunulan “dünya-sistemleri analizi” 1970’lerin başında sosyal bilim öncüllerinin bir eleştirisi olarak doğmuştur. Kendisini hiçbir zaman bir teorileştirme çabası olarak sunmamış ve bunu ısrarla vurgulamıştır. Bundan ziyade, kuramcılar tarafından, sosyal bilimlerin anaakım paradigması dışında daha kapsamlı bir çerçeve çizme ve yeni bir sosyal bilim için zemin hazırlama çalışması olarak konumlandırılmıştır. Wallerstein, eski perspektifleri kökten eleştiriye alan ve protesto eden bu yeni bilimsel perspektife “sosyal bilim düşüncesini sökme” (2003a, s. 209) adını vermektedir. Yeni perspektif, ya da daha basit bir şekilde, herhangi bir ‘yeni’ ‘eski’yi eleştiriye alırken onu yetersiz ve gerçekliği anlamada yanlış yola götürücü bir engel olarak görür: “Eski ve hâlihazırda daha fazla kabul gören perspektif oldukça yetersizdir, ya da bizi yanlış biçimde yönlendirmektedir, ya da amaçlıdır” (Wallerstein, 2005a, s. 15).

1945 sonrası dönem sosyal bilimler için bir dönüm noktası teşkil etmektedir; bilimde epistemolojik öncüller sarsılmakta ve Avrupa/Kuzey Amerika dışı dünyanın, sosyal bilimlerin bir tek nesnesi değil öznesi rolünü de üstlendiğine tanık olunmaktadır. Üçüncü Dünya’ya dayatılan kalkınma iktisadının ve modernleşme kuramının eleştirisi, Avrupamerkezciliğin eleştirisi, kültürel emperyalizm ve uluslararası enformasyonun tek taraflı eşitsiz akışı yerine iki-aşamalı dengeli akış projeleri gibi daha eşitlikçi dünya anlayışını hedefleyen fikir gelenekleri de aynı dönemin yani 1960’lar ve 70’lerin ürünüdür. Bunların hepsi dünya sistemleri analizini etkilemiş ve onun tarafından etkilenmiştir ki, dünya-sistemleri analizi de özünde, modernleşme teorisinin ve Avrupamerkezciliğin en sert eleştirisini temsil etmektedir.

Öyleyse, dünya-sistemleri analizi kendisini hangi temeller üzerine inşa ediyor? Eskinin çıkmazlarıyla nasıl başa çıkmaya çalışıyor? Dünya-sistemleri analizinin temel itkilerini sayarken belirtilmesi gerekenler ise şöyle olmalıdır: *Küresellik*, *tarihsellik*, *tekdisiplinlilik* ve *bütüncülük* (Wallerstein, 2003a, s. 212-213). Dünya-sistemleri analizinin araştırma birimi bir toplum, devlet ya da herhangi bir ayrı yapı değil dünya sistemidir. O bakımdan, devletleri modernleşmiş-modernleşmemiş ve endüstrileşmiş-

endüstrileşmemiş diyerek kıyaslamalı bir şekilde tek tek ele alan modernleşme teorisinden farklı olarak, dünya-sistemleri analizi konuya küresel ve sistemsel bakmakta, bütün birimleri birbirine bağımlı tarihsel bir sistem içerisinde yerleştirmektedir. Bu ise tarihe de alışıldan farklı biçimde bakmayı gerektirmektedir. Burada tarih ayrı ayrı ulus-devletlerin değil sistemin tarihidir. Öyleyse, küresel ve tarihsel bir süreci bilimsel olarak doğru anlayabilmenin önkoşulu ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanların birbirinden ayrı açmazlarına düşmeden, tekdisiplinli ve bütüncü bakmakta yatmaktadır denilebilir. Bir başka deyişle, dünya-sistemleri analizi, sosyal bilim disiplinlerinden tarihsel bir sosyal bilimlere (Wallerstein, 2005a, s. 15) geçme çabasıdır. 20. yüzyılda tarih alanında devrim yapmış olan Fernand Braudel, tarihsel süreçlerin ekonomik ve coğrafi faktörlerle beraber incelenmesi gerektiğini önermiştir. Braudel, diplomatik ve olaycı tarih anlayışını yıkma yolunda, tarihin diğer toplumsal bilimlerle diyalog kurmasının artık zamanın ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Bu belli başlı egemen faktörlerin ve tek yanlı tarihin reddidir; o da ancak sosyoloji, iktisat, coğrafya, nüfusbilim vb. disiplinlerle diyalog içinde mümkün olur. Böylelikle dünya-sistemleri analistleri, Ranke'nin "evrensel tarihten başka tarih yazılamaz" sözlerini gerçekleştirmeye bel bağlamış insanlardır.

Lenin'in emperyalizm tezini benimsemiş olan dünya-sistemleri analizinin temel savı, tekelci saldırgan kapitalizmin kaçınılmaz olarak bir sonuca götüreceğidir: Bazı toplumların burjuvalaşması ve diğerlerinin proleterleşmesi. Üstelik bazı ülkelerin az gelişmişliği diğerlerinin gelişmişliğinin ürünüdür. Batı'nın kalkınma iktisadı veya modernleşme gibi ilerlemeci paradigmaları, ülkelerin az gelişmişliğinin sebeplerini, onların geleneksel toplumsal yapısında ve bunun yol açtığı kapitalist-demokratik yetersizliğinde görmeye ve göstermeye çalışırlar. Yani, yoksulluk içsel bir başarısızlığın kaynağıymış gibi resmedilir. İlerlemeci paradigmanın eleştirmenlerine göre, bu bir çarpıtma olup, mevcut kapitalist sistemin varlığını mümkün kılan artı değerlerin eşitsiz dağılımını ve gelişmişlik-az gelişmişlik ya da merkez-çevre yapısını maskeleyen çabasıdır. Devletler arası sistem birbirine bağlı ve yaşamını birbirine borçlu devletlerden oluşmaktadır. Böyle bir sistem içinde birinin yükselişi diğerinin zorunlu olarak rolünün azalması anlamına gelmektedir. Çünkü, bir bölgedeki kazanç çoğu zaman diğerindeki kaybın karşıtıdır.

Dünya-sistemleri analizi ya da çoğu araştırmacının dar anlamda kullandığı bağımlılık kuramı, iletişim çalışmalarını da etkilemiş ve uluslararası iletişim çalışmalarına yeni kavrayışlar ve fikirler kazandırmıştır. Öyle ki, günümüz uluslararası enformasyon akışını, dünya-sistemleri analizinin merkez-çevre yapısı ile açıklamak yaygın bir yaklaşım olmuştur. Bu yapı, dünya ülkelerinin merkez ve periferiye ayrılmış eşitsiz gelişimini öngörmektedir. Merkez ve periferi/çevre arasında ekonomik, politik, sosyo-kültürel, teknolojik, emek ve sermaye alanlarında sıkı bir etkileşim söz konusudur. Ancak, bu sistem içerisinde biri etken konumdayken diğerleri hep edilgen pozisyonlarda rol alırlar. Merkez ülkeler çevreye teknolojik donanım ve yazılım, sermaye, bilgi-bilim, hizmet ve enformasyon ihraç eder; çevre ise ucuz emek, hammadde ve pazar temin eder. Bu tek taraflı akış süreci sonucunda çevre bölgeler merkeze ekonomik, teknolojik ve siyasi açıdan ve aynı şekilde kültürel açıdan da bağımlı hale gelirler.

1.1. Wallerstein ve Modern Dünya-Sistem

16. yüzyılda Avrupa coğrafyasında Wallerstein'in dünya-ekonomi olarak adlandırdığı bir olgu ortaya çıkmıştır. Bu, dünyanın daha önce hiç görmediği yeni bir sosyal olguydu ve kendinden önceki sistemlerden bazı önemli farklılıkları vardı. Bu da sistemin farklı kısımları arasında varolan temel bağlantı ile açıklanmaktadır. Sistem içerisinde kısımları birbirine bağlayan şey, her ne kadar kültürel ve politik bağlar hayati olsa da, ekonomik karakterlidir (Wallerstein, 2004, s. 31). Wallerstein'in ünlü *Modern Dünya-Sistemi* dörtlemesinin ilk cildi 1974 yılında yayımlandığında büyük tartışmalara yol açmıştır. Birçok araştırmacı tarafından bu eser bir tarih çalışması ve özellikle ekonomi tarihi çalışması olarak algılanmıştır. Wallerstein ise yaptığı işi tarihi, sosyal bilimleri ve politikayı birbirine disiplinlerarası bir biçimde bağlama çabasından ziyade, aradaki bağlantıları ayıramaz olan tek ve bütün bir sorun olarak tanımlamıştır (Wallerstein, 1991, s. vii).

Dünya-sistemleri analizi ismiyle bilinen bu yaklaşım, araştırma nesnesi olarak ulus-devletlerin yerine bugüne kadar sadece üç türde var oldukları iddia edilen “tarihsel sistemleri” ele almıştır: Mini-sistemler, dünya-ekonomiler ve dünya-imparatorluklar (Wallerstein, 2005a, s. 36). İngilizce'si *world-system* olan bu kavram Türkçe'ye ikisi de belli bir anlam verebildiği için *dünya-sistem* ve *dünya-sistemi* olarak iki şekilde

çevrilmektedir.⁴ Ayrıca, “dünya-sistem” kelimesindeki tire de küçük bir tartışma konusudur ve hiç önemsiz değildir: Wallerstein tire kullanmakta; bir diğer önemli dünya-sistemleri analisti Andre Gunder Frank ise kullanmamaktadır. Wallerstein tire kullanmasını şöyle açıklar: “Tire koymamızın nedeni, dünyanın sistemleri, ekonomileri ve imparatorluklarından söz etmeyi değil, fakat bir dünya olan (ama muhtemelen ve aslında genellikle de bütün yerküreyi kapsamayan) sistemler, ekonomiler ve imparatorluklardan söz etmeyi amaçlamamızdır” (Wallerstein, 2005a, s. 36).

Öncelikle üç tarihsel sistemin farklarını ortaya koymak gerekmektedir. İlk başta mini-sistemler ile dünya-sistemlerin en basit farkı sistemin büyüklüğüdür. Mini-sistemler uzaysal ve zamansal olarak küçük varlıklardır, dünya-sistemler ise göreceli olarak büyük ölçekli ve uzun sürelidir. Dünya-sistemlerin başlıca iki varyantı olan dünya-imparatorluklar ile dünya-ekonomilerin farkı, birincisinin her şeyi kapsayan tek bir politik yapıya sahip olması, ikincisinin ise böyle bir politik yapıya sahip olmamasıdır. Bugün mini-sistemlerin nasıl işlediğine dair neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Çünkü, onların artık varolmadığına inanılmaktadır. Böyle sistemler basit yapıya dayalı ya da avcı ve toplayıcı toplulukları temsil etmektedir. Bundan dolayı Wallerstein’in analizi dünya-imparatorluklar ve dünya-ekonomiler ile ilgilidir (Wallerstein, 1991, s. 5-6, s. 155-162; Wallerstein, 1999, Bölüm 17; Wallerstein, 2005a, Bölüm 2).

MÖ 10.000’lerden MS 1500’lere kadar dünya tarihinde çok sayıda dünya-sistemler varolmuştur. Bu dönemde (16. yüzyıldan önce) dünya-imparatorluğu biçiminin dünya-ekonomikinden daha güçlü olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, dünya-imparatorluklar genişlediği zaman kendi yakınlarında bulunan dünya-ekonomileri ve mini-sistemleri soğurmuştur. Ancak, dünya-imparatorluklar zaman ve uzay sınırlarına bağlıdır. Çünkü, imparatorluğun dışarıya genişlemesi ve yayılması merkezdeki iktidarın zayıflamasına yol açmaktadır. Dünya-imparatorlukların politik ve kültürel yapıları bakımından tarihte birçok varyasyonları olmuştur (böyle sistemlere antik Çin, Mısır ve Roma imparatorlukları örnek gösterilebilir), ancak hepsinin üretim

⁴ Wallerstein’in dört ciltli *The Modern World-System* kitabının başlığı başta olmak üzere birçok eserin Türkçe tercümesinde bu kavram ‘dünya-sistemi’ şeklinde çevrilmiştir. Bunun yanında mesela Ender Abadoğlu ile Nuri Ersoy (*Dünya-Sistemleri Analizi. Bir Giriş*’te) ve Aziz Ufuk Kılıç (*Avrupa Evrenselciliği – Gücün Retoriği*’nde) tercümelelerinde ‘dünya-sistem’ şeklini kullanıyorlar. Aynı şey *dünya-ekonomi* ve *dünya-ekonomisi* (ing. world-economy) için de geçerlidir. Araştırmada kavramların tekili için Wallerstein bölümünde *dünya-sistem* ve *dünya-ekonomi*, tire kullanmadığı için Andre Gunder Frank bölümünde ise *dünya sistemi* ve *dünya ekonomisi* şeklinde kullanımları benimsenmiştir.

tarzı aynıdır. Bu üretim tarzı, tarım ürünleri üretmeyen zanaatçıların ve idari işlerle uğraşanların da ihtiyaçlarını yerine getirmek için artık yaratan tarıma dayanmaktadır. Tarımcılar ve zanaatçılar pazarlarda ürün değiş tokuşu yapmakta; diğer yandan, üretilen bütün mallar merkezin belirlediği kurallar gereğince belli miktarlarda idari bürokrasiye akmaktadır. Böylece imparatorluklar birer haraç toplama mekanizmalarıdır. Böyle bir üretim tarzının esas noktası, ekonominin, aşırı ya da zayıf merkezileşmiş olsun tek bir politik çerçeve altında işlemesidir (Wallerstein, 1991, s. 156-158). Bunun tersine çok sayıda toprak veya ülkelerden oluşan dünya-ekonomi, tek ve homojen bir politik ya da kültürel yapıdan yoksundur ve sistemi bir arada tutan nitelik işbölümü etkinliğidir. Wallerstein'ın asıl araştırma konusu, modern dünya-sistem ile kastettiği böyle bir yeni ve tarihte ilk kez gerçekten küresel ölçüğe ulaşan dünya-ekonomidir.

16. yüzyıla yaklaşan süreçte Avrupa'da yeni bir dünya-ekonomi olarak kapitalist dünya-ekonomi doğmuştur. Tarihsel olarak dünya-ekonomiler kırılğan bir yapıya sahipti ve yaşam süreleri belki bir asrı geçmezdi. Ancak 'uzun on altıncı yüzyıl' olarak nitelendirilen dönem (yaklaşık 1450-1650'ler) içerisinde kök salmaya başlayan kapitalist dünya-ekonomi, insanlık tarihinde bambaşka bir senaryonun başını çekmiştir. Bu sefer dünya-ekonomi sürekli genişlemiş ve yakınlarında bulunan mini-sistemleri ve dünya-imparatorlukları kendi içine çekmiştir. Kapitalizm, kâr amacıyla pazarda satış yapan tüccarlar ya da tek kişiden büyük olan firmalar ve basit değiş tokuş ile açıklanamaz. Ya da pek çok kuramcının can alıcı nokta olarak gördüğü ücretli emek, kâr için üretim veya kapitalist/burjuva sınıfı ile ücretli işçi/proleter sınıfı diyalektiği ile tanımlanamaz. Çünkü, bu sayılan niteliklere dayanan ekonomiler zaten asırlardır varolmuştur. Kâr için üretim sınırlı sayılarda her zaman vardı; çeşitli ücretli emek biçimlerine de binlerce yıldır tanık olunmaktadır. Wallerstein'a göre kapitalist ekonomiyi tayin eden nitelik *sermayenin sonsuz birikimidir*, ya da insanların daha da çok sermaye biriktirmek için sermaye biriktirmeleri (Wallerstein, 1991, s. 159-160; Wallerstein, 2005a, s. 46; Wallerstein, 2014, s. 20). Kapitalizm tek bir devlet ya da imparatorluk çatısı altında gelişemez, büyük pazara ve devletlerin (oyuncuların) çokluğuna ihtiyacı vardır. Böylece herkes serbest pazar(lar)da kendi çıkarlarına uyan devletlerle işbirliği yapmakta, çıkar görmeyenlerden ise uzaklaşmakta, herkes en ucuza almaya ve en pahalıya satmaya çalışmaktadır.

Aynı geleneği paylaşan diğer önemli analistler Wallerstein'ın kavramlarını biraz farklı biçimlerde kullanmışlardır. Dünya-sistemleri analizinin şekillenmesine büyük katkısı olan Fernand Braudel, Wallerstein'ın dünya-ekonomi terimi yerine ekonomi-dünya terimini kullanmaktadır (Braudel, 2004, Bölüm 1). Braudel'de ekonomi-dünya, ekonomik olarak özerk, kendi kendine yeten ve hiyerarşik iç bağlantıları sayesinde organik bir birlik teşkil eden yapı olup dünyanın ancak bir kesimine denk gelmektedir. Ekonomi-dünyalar ezelden beri varolmuştur ancak, sayısızca çok değildir, onların varlığı üç önkoşula bağlıdır. İlk başta bir ekonomi-dünya kendi coğrafi mekânına sahiptir ve mekânın dış sınırları göreceli olarak pek canlı olmayan hareketsiz alanlardır. Bir ekonomi-dünyanın bittiği yerde başka bir ekonomi-dünya başlar. Örneğin, 17. yüzyılda Avrupa ekonomi-dünyasının doğu sınırları Polonya'nın doğusundan geçmektedir ve Çarlık Rusyası'nı dışta bırakmaktadır. Çarlık Rusyası ve daha sonra ise Rus İmparatorluğu kendi başına bir ekonomi-dünya olup doğu ve güneye doğru yayılmaktadır. İkinci olarak, her ekonomi-dünya kapitalist egemen bir merkeze, basit anlamda ise kent veya kentlere sahiptir. Bu kent bütün ekonomik işlerin lojistik merkezidir; mallar, sermayeler, krediler, ekonomik ve politik haberler, insanlar, mektuplar ve emirler buraya akar ve buradan dış alanlara yola çıkar. Üçüncü olarak, her ekonomi-dünya, birbirine bağlı olan fakat farklı gelişme düzeylerine sahip alanların hiyerarşik düzenidir. Burada en az üç bölgeden söz edilebilir: Dar alana toplanmış bir merkez, merkez kadar olmasa da oldukça gelişmiş yarıçevre ve sonunda "geride kalmış" muazzam bir dış kenar ya da çevre (Braudel, 2004, s. 30).

Braudel ekonomi-dünyanın üç alanını açıklarken Wallerstein'ın yaklaşımına başvurmaktadır. Özetle, merkez, bir anlamda kalp rolünü üstlenerek en gelişmiş olan her şeyi kendinde biriktirmektedir. Onu izleyen halka bu avantajların ancak bir kısmından faydalanabiliyorken, dış çevre bunların tersine gelişmemişliğin ve ekonomik gecikmenin adresidir. Çevreler parasal ekonomiye daha yeni yeni girmiş bölgelerdir, buralarda işbölümü zayıftır ve parasal fiyatlar henüz uygulandığı için çok düşük olmaktadır. Her tür hayat ucuzluğu kendi başına bir az gelişmişlik göstergesidir.⁵ Bunun dışında Braudel de ekonomi-dünya ile imparatorluğu karşı karşıya koymaktadır.

⁵ 1618'de bir Macar vaizi Martino Szepesi Combor Batı Avrupa'dan ülkesine geri dönerken, gıda ürünleri fiyatlarının Hollanda ve İngiltere'deki yüksek düzeyini fark ediyor; Fransa'da durum değişmeye başlıyor ve daha sonra Almanya, Polonya ve Bohemya'da sürdürülen yolculuğu boyunca ekmeğin fiyatı Macaristan'a kadar âdeta bir merdiven misali hep düşecektir. Macaristan tabii ki merdivenin en dibidir (Wittman, 1967, s. 27'den akt. Braudel, 2004, s. 31). Bir başka örnekte, Rusya ekonomi-dünyasının

Avrupa'nın ilk ekonomi-dünyasını Braudel, taslağı 11-13. yüzyıllarda çizilmeye başlayan Orta Çağ kent devletlerinde aramaktadır. İlk kopuşu ise ev ekonomisinin pazar ekonomisine dönüştüğü 13. yüzyılda bulmak gerekir. İki kutup: Kuzey ve Güney, ya da Alçak ülkeler ve İtalya, ya da Kuzey Denizi ve Akdeniz arasında varolan egemenlik rekabetinde önderliği İtalyan kentleri 16. yüzyıla kadar götürecektir. Bu durum doğuda Türk tehdidiyle karşılaşana kadar sürer. Avrupa'da Venedik egemenliğinin çöküşü, 1453'te İstanbul'un Türklerin eline geçmesiyle aynı döneme denk gelmiştir. Bu tarihte Akdeniz, dünya ekonomisindeki bayrak yarışını artık Kuzey Denizi'ne teslim etmiştir; Türkler Doğu Akdeniz'in kontrolünü elde ettiklerinde, Akdeniz dünyadaki bütün yolların kavşağı olmaktan neredeyse çıkmıştı (Braudel, 2004, s. 76-81). Ekonomilerin en geniş olarak ise Braudel Uzak Doğu'ya işaret etmiştir, burada üç ekonomi-dünya bulunmaktadır: Kızıldeniz ve İran körfezine dayanan ve Arabistan'dan Çin'e kadar geniş toprakları denetleyen İslam; etkisini bütün Hint Okyanusu'na yaymış olan Hindistan ve karasal ve denizsel Çin (2004, s. 419).

Samir Amin ise birbirini izleyen üç tarihi evre öne sürmektedir: İlkel komünizmden sonra gelen ve bir geçiş dönemi olan *komünsel evre*, gelişmiş kapitalizm öncesi *haraçlı evre* ve dünya sistemi haline gelen *kapitalizm* (Amin, 2007, s. 190).

Peki bu Avrupa dünya-ekonomisinin sınırları nedir? Kimler sisteme dahil ve kimler dışarıdadır? 16. yüzyılda kapitalist dünya-ekonomi kuzeybatı Avrupa, Hristiyan Akdeniz'i, İber yarımadası, Orta Avrupa, Baltık bölgesi, Amerika kıtasının Yeni İspanya, Antil adaları, Terraferma, Peru ve Şili bölgeleri ile Brezilya'nın İspanyol ve Portekizlilerce idare edilen kısımlarını içeriyordu. Bununla birlikte, Hint Okyanusu'ndaki bölgeler, Uzak Doğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya sistemin sınırları içinde değildi. Osmanlı dışarıdaydı ama Macaristan içeride, Rusya dışarıdaydı ama Polonya içeride (Wallerstein, 2004, s. 82). Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu dünya-sistemin içerisine kapitalizmin ikinci genişleme evresinde katılacaktır. Sözü gelmişken, 500 yıllık kapitalist dünya-ekonomisinin tarihsel coğrafyasının başlıca üç uğrağından söz edilebilir: Birincisi, 1450-1650 arasındaki sistemin yaratılma dönemi; bu dönem Avrupa'nın çoğu kısmı (Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu hariç) ve Amerika kıtasının bazı belli kısımları ile sınırlıdır. İkinci uğrak, 1750'den 1850'ye kadar süren büyük genişleme dönemidir ve bu dönem boyunca Rusya İmparatorluğu, Osmanlı

çevresi olan Sibiry'a'da bir şehir Tobolsk'ta aşağı yukarı aynı dönemlerde hayat o kadar ucuzdur ki, bir kişi yıllık on rubleyle geçinebilmektedir (Savary'den akt. Braudel, 2004, s. 31).

İmparatorluğu, Hint yarımadası ve Batı Afrika sisteme dahil edilmiştir. 1850-1900'lere denk gelen üçüncü ve son genişleme evresinde Doğu Asya, Afrika, Güneydoğu Asya'nın geri kalan kısmı ve Okyanusya'da çeşitli başka bölgeler küresel işbölümüne dahil edilmiştir. Bu noktada kapitalist dünya-ekonomi gerçekten küreselleşmiş ve kendi coğrafyasına bütün yerküreyi dahil eden ilk tarihsel sistem olmuştur (Wallerstein, 2003a, s. 70; Wallerstein, 2011, s. 137).

Wallerstein (1999, s. 371-372), kapitalist dünya-ekonomiyi tanımlamak için 12 özelliği şöyle sıralamıştır:

1. Sonsuz sermaye birikimi onun itici gücüdür;
2. Bir merkez-çevre geriliminin varolduğu eksenel bir işbölümü; öyle ki uzaysal nitelikte olan belirli bir eşitsiz mübadele biçimi vardır;
3. Yarı-çevre bir alanın yapısal varlığı;
4. Ücretli emeğin yanı sıra, ücretli olmayan emeğin büyük ve sürekli rolü;
5. Kapitalist dünya-ekonominin sınırlarının, egemen devletlerden oluşan bir devletler arası sistemin sınırlarına karşılık gelmesi;
6. Bu kapitalist dünya-ekonominin kökenlerinin 19. yüzyıldan daha erken bir dönemde, muhtemelen 16. yüzyılda yer alması;
7. Bu kapitalist dünya-ekonominin, yerkürenin bir parçasında (büyük ölçüde Avrupa) başlamış olduğu ve daha sonra birbirini izleyen "dahil etmeler/kapsamalar" yoluyla, bütün yerküreye yayıldığı görüşü;
8. Bu dünya-sistemde hegemonik devletlerin varlığı; bununla birlikte, her birinin tam ve tartışma götürmez hegemonya dönemlerinin görece olarak kısa sürmüş olması;
9. Hepsi sürekli olarak yaratılan ve yeniden yaratılan, devletlerin, etnik grupların ve hanehalklarının, kapitalist dünya-sistemin başlangıcından bu yana varolan, verili varlıklar olmadıkları;
10. Sistemin örgütleyici ilkeleri olarak, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin önemi;
11. Eşzamanlı olarak, hem sistemin altını oyan, hem de onu pekiştiren sistem-karşıtı hareketlerin ortaya çıkışı;
12. Sistemin içkin çelişkilerini cisimleştiren ve şu anda içinde yaşadığımız sistemik krizi açıklayan, hem çevrimsel ritimler, hem de asırlık eğilimlerden oluşan bir kalıp.

Dünya-ekonomiler merkez ve çevre olmak üzere iki alana ayrılırlar. Bunun yanında, bu iki alan arasında ekonomik gelişmişlik düzeyi ve siyasi sisteminin istikrarı açısından bir ara geçit olan ve bir hava yastığı rolü üstlenen yarı-çevre bölgesi bulunur. Bu üçlü alanın hareketli ve geçişken olduğunu belirtmek lazım. Sistem içerisinde hiçbir şey ve sistemin kendisi de sonsuz değildir. Böylelikle yarı-çevreler aslında dünya-ekonomünün daha önceki döneminin merkezi veya hatta bir sonraki dönemin çevre alanları olabilmektedirler. Aynı şekilde bir yüzyılın merkez devlet(ler)i bir sonrakinin yarı-çevresine düşebilir; belli bir yüzyılda sisteme katılmayan dış alanlar bir sonrakinin çevresine ya da yarı-çevresine yerleşebilir. Bir başka deyişle, herhangi bir egemen devletin, kendi pozisyonunu er ya da geç başka bir ülkeye bırakması kaçınılmazdır (Wallerstein, 2004, s. 361-362).

Sonuç olarak, bu egemenlerin tarih boyunca yer değiştirerek günümüze gelişine bakmakta fayda vardır. Bununla ilgili dünya-sistemleri analistleri arasında bazı küçük farklar olmakla birlikte, genellikle aynı tablo izlenmektedir. Tarihte 15. yüzyıl civarlarından beri *sistemik birikim dairesi* adı verilen birkaç tane ekonomik gelişim ve yoğunlaşım merkezi görülmüştür. Böyle merkezlerin her biri kendi zamanının ilk başta ekonomik ve mali merkezi, daha sonra ise sanatsal, kültürel ve ideolojik çekim alanı olmuştur. Maddi genişleme ile başlayan sistemik birikim dairesi, mali genişleme aşamasına geçerek kendisinin olgunluğunu ilan eder; bu aynı anda dairenin çöküşe girdiğinin de işaretidir (Braudel, 2004, s. 210). Bu konunun uzmanı Giovanni Arrighi'ye göre, kapitalist sistem içerisinde bugüne kadar dört tane sistemik birikim dairesi birbirini izlemiştir: 15. yüzyıldan 17. yüzyılın başlarına kadar bir Ceneviz dairesi; 16. yüzyılın sonlarından yaklaşık olarak 18. yüzyılın sonuna kadar bir Hollanda dairesi; 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar bir İngiliz dairesi ve 19. yüzyılın sonlarında başlayan ve günümüzdeki mali genişleme aşamasına değin süren bir Amerikan dairesi (Arrighi, 2016, s. 23).

Fernand Braudel, bu ekonomik yoğunlaşım çizgisini İtalyan kent devletlerinden başlatarak Arrighi'yle aynı fikirdedir. Wallerstein'da ise daha önce de görüldüğü gibi, sistemik birikim daireleri kapitalist sistemle beraber Portekiz ve İspanya'da başlar. Dünya-sistemleri analistlerinin tümü 1970'lerden beri Amerikan dairesinin çöküşe girdiğinde hemfikirdir. Sistemik birikimin beşinci dairesi ise, kapitalizm bu devirde ortadan kalkmaya sürüklenmezse, Asya'da yoğunlaşacağı düşünülmektedir.

1.2. Rus ve Osmanlı İmparatorluklarının Dünya-Sisteme Katılışı

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısı arasında Avrupa dünya-ekonomisi bir genişleme evresi yaşamıştır. Bu dönem boyunca Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Hint yarımadası ve Batı Afrika bölgesi kimi çevre kimi yarı-çevre olmak üzere sisteme dahil edilmiştir. İlk önce, “Neden daha önce değil? Neden bu bölgeler dünya-ekonominin daha başlangıcında 16. yüzyılda sistem içinde değildi?” sorusunu yanıtlamak yerinde olur. Bunun en uygun açıklaması iki bölge arasındaki ticaretin doğası ile yapılabilir; diğer bir deyişle, ekonomide ‘lüks mallar’ ve ‘ihtiyaç malları’ ya da ‘temel mallar’ diye isimlendirdiğimiz mallar üzerinden. Rus ve Osmanlı imparatorlukları, Hint yarımadası ve Batı Afrika kıyılarının şüphesiz 18. yüzyıldan önce de Avrupa ile ticareti söz konusuydu, ancak soru ticaretin biçiminde yatmaktadır. Lüks malların ticareti ülkede sadece belli tabakalara hitap ettiği gibi milli ekonomiyi de sağlam ayaklara oturtamaz. Lüks malları zengin azınlık grupları tüketir; birincil mallar ya da ihtiyaç malları ise kitlesel tüketim ve en önemlisi kitlesel üretim içindir. Lüks malların üretimi ve ihracı da aynı şekilde sadece bazı egemen grupların işine yarar, geniş kitle ise bu artı’dan yararlanamaz ve sonuçta ülkede üretici güçler gelişemez. Lüks malları Samir Amin (1972, s. 508), “her iki tarafın diğerinin üretim maliyetinden habersiz olduğu değiş tokuş” olarak tanımlamaktadır ve lüks malların ticareti çoğunlukla uzak mesafeli ticaret demektir. Zamanının yüksek ulaştırma maliyetleri nedeniyle uzak mesafeli ticaret temel olarak küçük hacimli ve pahalı ürünleri yani lüks malları kapsamak zorundaydı (Wallerstein, 2003b, s. 531).

Wallerstein’a göre, dünya-sistem ve onun dış alanı arasındaki ticaret ile dünya-sistem içerisinde merkez ve çevre arasındaki ticaret esasen farklıdır. Bunu görmek için 16. yüzyılda Batı Avrupa ile Polonya arasındaki ve Batı Avrupa ile Rusya arasındaki ticareti karşılaştırmak yeterlidir. Üç önemli farklılık bulunmaktadır: Birincisi, dünya-sistem içerisinde ticaret temel ürünlere yöneliktir; aksi takdirde sistem ayakta kalmaz. İkincisi, dünya-sistemde olmak, çevre ülkelerin devlet yapısını zayıflatır. Üçüncüsü, kapitalist dünya-sistem içerisinde ticaret etmek, çevre alanlarda yerli ticari burjuvazinin rolünü zayıflatır (1973, s. 7). Böylelikle, sözü edilen bu dört bölgenin ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra sisteme katılımının temelinde, Wallerstein’ın savına göre, ticarete lüks mallar ile ihtiyaç mallarının yer değişimi yatmaktadır.

Öncelikle belirtilmesi gereken bir nokta, Avrupa dünya-ekonomisine yeni alanların dahil olması o alanların ekonomik açıdan gelişmesi anlamına gelmemektedir ve ‘sisteme katılmak’ ile ‘ekonomik başarı’ aynı şey değildir. Herhangi bir devlet sisteme güçlü bir oyuncu olarak katılabildiği gibi, orta dereceli veya zayıf halka rollerini de üstlenebilir. Eğer Rusya’nın 18. yüzyıldaki askeri ve ekonomik başarısı ve bunda 1689-1725 yılları arasında hüküm süren Büyük Petro’nun inanılmaz katkıları hem Rusya’da hem de yurtdışında tarihçiler tarafından genel kabul görüyorsa, ki Wallerstein da Rus İmparatorluğu’nun yarı-çevre statüsünü vurgulamıştır; bunun aynısı Osmanlı için kolay kolay söylenememektedir. Braudel (2004, s. 382) de, Çarlık Rusyası’nda içsel bir Avrupa etkisi ve ilgisi ülkeyi Batı’ya yöneltirken, Osmanlı İmparatorluğu’nun bunun tersine Batı’nın sızmasına sürekli direndiğini ve Avrupa kıyısında kalmaya inat ettiğini belirtmiştir.

Ekonomide birinin kaybı diğerinin kazancıdır ve birinin düşüşü diğerinin yükselişidir. 18. yüzyıl Baltık bölgesi bize bunun bir diğer kayda değer örneğini sunmaktadır. İspanya ve Portekiz 17. yüzyılda merkez ve çevre arasında bir aracı durumuna düştüğünde onlara kuzeyde İsveç de katılıyordu. İsveç Baltık’taki stratejik konumunu ve 17. yüzyılda Rusya dahil Doğu Avrupa ülkelerinin gittikçe zayıflayan durumunu kendisi için bir fırsata çevirmeyi başarmıştır (Wallerstein, 2005b, s. 249) ve doğuda önemli bir askeri güç olması yanı sıra ticarete de bölgeyi eline almıştır. Polonyalı tarihçi Marian Malowist İsveç’in 17. yüzyılda Doğu Avrupa’daki durumunu parazite benzettiğini görebiliriz:

İsveç, 17. yüzyılda, komşularının endüstriyel zayıflığından ve ayrıca soyluların gücünün muazzam derecede artmasının sonucu olarak devletlerinin gücünün azalmasından yararlandı. Özetle, İsveç komşularının zayıflığı üzerinde yaşayan bir tür parazitti ve büyük oranda bu zayıflığa bağlı olarak yüzyıl boyunca Baltık bölgesindeki en güçlü ülke olacaktı (Malowist, 1959, s. 189’dan akt. Wallerstein, 2005b, s. 250).

Malowist’in acımasız ‘parazit’ nitelemesi –özellikle dünya-sistemleri analistleri gözüyle bakıldığı zaman– sadece İsveç’in Doğu Avrupa’daki durumunu değil, devletler arası dünya tarihini nitelemede kullanılabilecek en uygun kavramlardan biri olabilir.

Çok geçmeden İsveç’in bu başarısı karşısında büyük bir rekabetçi güç belirmeye başlamıştır. Bu sefer saldırı batıdaki merkez güçlerden değil, doğudan Avrupa dünya-ekonomisinin dışından geliyordu. Rusya, ya büyüyen İsveç’in merkez ve çevre arasındaki aracı rolünü kabul edip Avrupa dünya-ekonomisinin çevresi (ve belki de dış

alanı) olmayı kabul edecekti ve Baltık denizinin bir İsveç gölüne dönüşmesine müsaade edecekti, ya da kendisi o pozisyonu ellerine çekecekti. Rusya ikinciye seçti. İsveç'e karşı Büyük Kuzey Savaşı'na Rusya (Osmanlı ile geçici olarak ateşkes anlaşması yaparak); Polonya, Saksonya ve Danimarka'yla birlikte kurduğu Kuzey İttifakı ile girmiştir. Aynı anda 1703 yılında kendisinin Baltık limanı St. Petersburg'u kurmuş ve 1713 yılında onu başkent ilan etmiştir (Baltık limanına çıkmanın önemini Petro'dan 150 yıl önce Korkunç İvan da bilerek limana çıkmanın yollarını aramıştı). Rusya, İsveç'le olan savaş nedeniyle ülkede orduya düzen getirmiş; asker mobilizasyonu, eğitimi ve donanmasını örgütlemiş ve deniz filosunu hizmete koymuştur. Bunun sonucunda 1720'lere geldiğinde Büyük Petro 280 bin kişilik ordu ve 300 gemilik askeri kuvvet toplamıştır (Orlov, 2010, s. 384-385). Petro, savaş tarım ekonomisiyle kazanamayacağını biliyordu ve 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında ülke boyunca metalürji, tekstil, çuha ve deri endüstrileri hızlı bir şekilde gelişmeye başladı.

1709'da Ukrayna Poltava'da İsveç'e verdiği büyük darbeden hemen sonraki yıllarda demirin yurtdışından ithaline son veriyor ve 1716 yılına geldiğinde ise kendisi ihraç etmeye başlamıştır. 1725'te Rusya'nın demir endüstrisi kapasitesi yıllık 20 bin tona ulaşmış (Young, 1966, s. 318-319); asrın ortalarına doğru ise İngiltere'nin bir buçuk katına çıkararak dünyada liderler arasına girmiştir (Orlov, 2010, s. 384-385). Ancak, 19. yüzyıl başlarında İngiltere'nin yeni teknolojileri karşısında Rusya demir endüstrisi çöküşe maruz kalınca, Rus ihracatında birinci sıraya buğday çıkmıştır (Wallerstein, 2011, s. 142). Böyle olmasına rağmen Petro'nun döneminde ve ondan sonraki yıllarda Rusya'da büyük-küçük imalathanelerin sayısında yükselmeler meydana gelmiştir. Petro'nun öldüğü 1725 yılında ülkede 233 manüfaktür varken, II. Ekaterina'nın tahta geçtiği 1762 yılında 984 ve öldüğü 1796 yılında bu sayı 3161 olmuştur. Ancak, bu sayılar Sovyet bilim insanları tarafından fazla abartılmış olarak görülür; onlar sırasıyla 80-200, 650-700 ve 2000 sayılarını vermektedirler (Blum, 1972, s. 293-294). Böylelikle, 1721 yılında noktası koyulan Büyük Kuzey Savaşı'nın sonunda Avrupa sahnesinde yeni bir süper güç belirlemektedir: Rus İmparatorluğu.

Sanayinin gelişimi ve Rusya'nın Baltık denizine açılışı ülkede iç ve dış ticarete hız vermiştir. Örneğin, 1690'larda Rusya'nın Kuzey Buz Denizi'nde bulunan Arkhangelsk limanını yılına 50-60 ticaret gemisi ziyaret ediyorsa, 1725 yılında St. Petersburg limanında bir yılda bine yakın gemi ticaret ediyordu. Petro'nun yerli

tüccarları korumacı politikası da amacına ulaşıyordu. Rusya'nın Batı'ya ihracatı her yıl artış göstererek 1725 yılında ülkenin yıllık ihracat rakamları 4.200.000 rubleye ulaşmıştır. Bunun karşısında ithalat rakamları onun yarısıydı yani 2.100.000 ruble etrafında (Young, 1966, s. 320; Voznesenskiy, 1924, s. 151). 18. yüzyıl boyunca Rus ihracatı 15 katına, ithalatı 22 katına ve genel ticaret hacmi 18 katına çıkmıştır. Tam olarak, 1762 yılında Rusya ihracatı 12.7 milyon ve ithalatı 8.1 milyon rubleye ve 1796 yılında ihracatı 67.7 milyon ve ithalatı 41.9 milyon rubleye ulaşmıştır. 19. yüzyılda artış devam etmiş ve 1816-20'lerde ihracatı 91.7 milyon ve ithalatı 70 milyon ruble; 1850'lerde ise ihracatı 225.6 milyon ve ithalatı 205.9 milyon ruble olmuştur (Voznesenskiy, 1924, s. 151).

Sanayi ürünleri ve özellikle dökme demir, 18. yüzyıl ihracatında önemli payı oluşturuyordu; örneğin 1778-1780'lerde sanayi ürünleri Rus toplam ihracatının %20'siydi. Ancak, 19. yüzyılda göstergeler devamlı düşüyor ve 1856-1860'lara geldiğinde üretilen mallar toplam ihracatın ancak %2.9'unu ihtiva ediyordu (Blum, 1972, s. 288). Böylelikle, dökme demir üretiminde Rusya 1830'da dünyada İngiltere'den sonra ABD ile birlikte ikinci sıradayken, 1850'de ABD, Fransa ve Almanlar onun önüne geçmiştir. Bunun tersine, aynı yıllar itibariyle dış ticarete tahılların payı artmaktadır. 1826 yılında toplam ihracatın %15.7'si olan hububat, 15 yıllık aralıklarla önce %16.4 ve sonra %35.1'e çıkıyor (Voznesenskiy, 1924, s. 76). Rusya dış ticaretini diğer Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleriyle karşılaştırdığımızda ortaya ilginç bir tablo (Tablo 1.1) çıkmaktadır. 1844-1848 yıllarının tahmini verilerine göre, ki kesin veriler elde etmek mümkün değildir, Rusya Avrupa ülkeleri arasında (altın ve gümüş hariç) dış ticaret hacminde altıncı sırada yer alıyordu.

Tablo 1.1. *Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin dış ticaret hacmi, 1844-1848 (milyon ruble) (Nebolsin, 1850, s. 473-475)*

Ülke	İthalat	İhracat	Toplam
İngiltere	574.6	402.6	976.6
Alman Gümrük Birliği	428.7	379.4	808.1
Fransa	315.6	284.8	600.3
ABD	178.5	179.0	357.5
Hollanda	135.8	107.4	243.2
Rusya	81.0	92.7	173.7
Belçika	83.9	74.4	158.2
Avusturya İmparatorluğu	74.5	70.0	144.4

Not: Alman Gümrük Birliği Hamburg ve Bremen'i de içermektedir. Hamburg'un tek başına toplam dış ticaret hacmi 253.4 milyon ve Bremen'inki 61.2 milyon rubledir.

1750'den sonra Osmanlı zanaatçılar ve tüccarlar kendilerini Avrupalı meslektaşlarıyla şiddetli bir rekabet içinde buldular. 19. yüzyıl ortalarına kadar politik ve ekonomik açıdan bu sürekli genişlemelerin ve daralmaların tarihi olacaktır. 1720'den 1760'lara kadarki dönem içerisinde İngiltere'nin Osmanlı ile ticareti düşerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen ticaret ortağı Fransa'nınki dört katına çıkıyordu. Fransa 1784 yılında Osmanlı dış ticaretinin üçte birine sahipti. 1780'lere ait verilere göre diğer ülkelerin Osmanlı ihracatındaki payları şöyle dağılım göstermektedir: Fransa %36.5, Avusturya %24, Hollanda %18.3, Venedik %12, İngiltere %9.2 (McGowan, 2006, s. 851). Osmanlı ticaretinde Fransa'nın payının istikrarlı yükseliş i 18. yüzyılın son on yılına kadar gözlemlenmiştir. Ancak, Fransız İhtilali ve arkasından Napolyon savaşlarının getirdiği huzursuzluklar, dünyada İngiltere-Fransa rekabetini nihayetinde ilkinin lehine çözdüğü gibi Osmanlı ticaretinde de Fransa'nın İngiltere karşısında hız kaybetmesine sebep olmuştur. Örneğin, İngiltere-Osmanlı ticareti (ihracat ve ithalat) toplamda 1820'den 1830'a doğru üç katına çıkmıştır, 1830'dan 1840'a doğru da bir buçuk kat daha artmıştır (Issawi, 2015, s. 183).

Her nasılsa, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın üç önemli ticari istikameti sabit kalmıştır: İngiltere, Fransa ve Avusturya. 1840-43 yıllarında Fransa'nın Osmanlı'dan temin ettiği ithalat rakamları 1.860.000 lira ve yaptığı ihracat 725.000 lira; İngiltere'nin ithalatı 1.205.000 lira ve ihracatı 4.358.000 lira; Avusturya'nın ithalatı 1.359.000 lira ve ihracatı 802.000 lira; böylelikle 1840-43 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya 4.424.000 lira değerinde ihracat yapıyor ve bu ülkelerden 5.885.000 lira değerinde ithalat yapıyor olmaktadır. Ve eğer İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı'nın dış ticaretinin dörtte üçünü tuttuğunu kabul edersek, o zaman imparatorluğun toplam ihracat ve ithalatının sırasıyla 5.899.000 ve 7.845.000 lira civarında olduğunu saptayabiliriz (Issawi, 1980, s. 81).

Tanzimat döneminde kent ve limanlarda iktisadi etkinliklerde hareketlilik görölmektedir. Mali işlemleri kolaylaştırmak için bankalar kurulmakta; limanlar ise ticarete daha büyük kapasite sunmak amacıyla yeniden düzenlenmekte, ambar ve garlar yapılmaktadır. Batı ile ticareti pekiştirmek için yapılan sözleşmeler de aynı dönemin

başlarında ele alınmıştır. 1838'de İngiltere ve Fransa ile ticaret antlaşması imzalanmış; ardından 1839 ile 1841 yılları arasında Sardunya, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Prusya, Danimarka, Toskana Büyük-Dükalığı ve Belçika ile benzer antlaşmalar imzalanmıştır (Dumont, 1992, s. 104). Osmanlı limanları önceki dönemlere göre daha çok rol oynamaya başlamıştır. Bu bakımdan eğer Rusya'nın baş limanı St. Petersburg ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz ticaretini İzmir temsil etmektedir ve burada deniz ticaretinin hemen hemen üçte biri gerçekleşmektedir. 1784 yılında Osmanlı ihraç ürünlerinin büyük bölümü İzmir'de işlem görmektedir: İzmir %32, Yunanistan %24, Suriye %23, Mısır %13, İstanbul %4 ve Kuzey Afrika %4 (McGowan, 2006, s. 858-859).

Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılık ürünlerine dayanmaktadır. Tarım ürünlerinin karşılığında imparatorluk, Avrupalı ortaklarından mamul ve yarı mamul ürünleri satın almaktadır; onlar arasında dokumalar, giysiler, silahlar, mobilyalar, makineler, saatler, çeşitli aletler ve ecza maddeleri var. Bunun yanında Avrupa sömürgelerinden gelen şeker ve baharat, ayrıca kömür gibi hammaddeler de alınmaktadır (Dumont, 1992, s. 105). Osmanlı ihracatının büyük bölümünü, örneğin 1850-1870 yıllarında tüm satışların %60 oranını, şu ürünler oluşturmaktadır: Tütün, pamuk, buğday, arpa, kuru üzüm, incir, ipek, haşhaş ve tiftik (Dumont, 1992, s. 104). Aynı dönem Osmanlı dış ticaretinde önemli ortaklar şöyle gözüküyor (1878-1880): İhracatta İngiltere %39, Fransa %31, Avusturya %11 ve Rusya %4; ithalatta İngiltere %45, Fransa %16, Avusturya %14 ve Rusya %8 (Aybar, 1939, s. 18-27'den akt. Issawi, 1980, s. 79).

Osmanlı devleti açısından bakıldığında bu kısa zamanlı iniş-çıkışlar, Avrupa gözünde sadece dünya ticaretinin küçük bir bölümüdür. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu, dünya-sistemde Doğu Akdeniz ticaretini temsil ederken, Akdeniz sınırları dışında Osmanlı tüccar ve gemilerinin neredeyse hiç rol oynamadığı bir dünya ticareti gelişmekteydi. Ayrıca, Avrupa'da meydana gelen toplumsal, bilimsel, siyasi, ekonomik ve sanayi gelişmelere ayak uyduramayınca, Osmanlı'nın gerilemesi ve giderek çevreleşmesi kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı ile Rusya'yı büyük farklılıklarına rağmen bir ortak nokta birleştirmektedir: İkisinin de "Avrupa" olmadığı ve muhtemelen hiçbir zaman olamayacağı. İlki, Hristiyan Avrupa karşısında bir İslam devletidir, hem de dünyada

İslamın merkezi olan bir ülke. İkincisi ise, doğuda büyük bir alana yayılmış yarı Asyalı bir millet, sonra SSCB kurulunca tarihte başka örneği olmayan bir toplum profili ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, modern dünya-sistemin 1750-1850 yıllarını kapsayan ikinci genişleme safhasında işin içine Rus ve Osmanlı imparatorlukları katılmıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devlet sistemine katılan ilk Hristiyan olmayan devlettir; bununla birlikte, Osmanlı'nın Avrupa devlet sistemine katılımı, bu sistemin bir dünya sistemine dönüşmesinde önemli bir adım oluşturmuştur (Wallerstein, 2011, s. 167, 174).

1.3. Andre Gunder Frank, Bağımlılık Kuramı ve Avrupamerkezciliğin

Sınırları

Bu bölümde, Andre Gunder Frank'ın Wallerstein eleştirisi; Frank'ın genelde “bağımlılık kuramı” ismiyle bilinen konsepti ve adı geçen analistlerin de dahil olduğu Avrupamerkezciliğin eleştirisi ele alınacaktır.

Andre Gunder Frank, dünya-sistemleri analistleri arasında Wallerstein'in karşısında yer alan kişidir. O (çoğunlukla Gills ile beraber), Wallerstein'in 500 yıllık modern dünya sistemi yerine 5000 yıllık sistemi ileri sürmektedir. Bu, kendisinin ifadesiyle, Avrupamerkezciliğe karşı daha insanmerkezli bir meydan okumadır. Frank, 5000 yıldır tek bir küresel dünya ekonomisinin var olduğunu savunur, 16. yüzyıl ise (Frank'ta hatta 18. yüzyılın sonu) insanlık tarihinde bir dönüm noktası ya da tarihsel kopuş olmaktan çok, sadece kümülatif birikim merkezlerinin ve dolayısıyla ekonomik hegemonyanın Doğu'dan Batı'ya kaydığı bir dönemdir. Üstelik bu kayma büyük ihtimalle geçici karaktere sahiptir. Wallerstein'in modern kapitalist dünya-sistemin ayırdedici özelliklerini sıralarken kendi argümanlarında çeliştiğini belirtir Frank. Ona göre MS 1500'den sonraki dünya-sistem için Wallerstein'in kullandığı 12 karakteristik (bkz. s. 15), “kapitalist” olsun olmasın 1500'den önceki Orta Çağ ve Antik Çağ dünya ekonomileri için de eşit derecede ve tümüyle geçerlidir” (2003, s. 386).

Frank, Wallerstein'in, Avrupamerkezciliği eleştiriyor olmasına rağmen aynı Avrupamerkezciliğin çerçevesinden çıkamadığını ve erken modern tarihi ısrarla Avrupa'da başlatmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Burada esas nokta; Wallerstein'in iddia ettiği İber yarımadasındaki ve Braudel'in iddia ettiği İtalyan kent devletlerindeki önemli tarihi gelişmelerin, tarihte bir dönüm noktasını temsil ettikleri değil, ancak eskiden beri zaten varolan sistemin devamı olmalarıdır. Wallerstein Avrupa (ekonomik)

tarihi için güzel bir çerçeve çizmiştir, ancak dünya tarihi için değil. Burada Avrupa, kendisinin yaratmış olduğu sisteme dünyanın diğer bölgelerini katmış değildir, tersine kendisinden önce varolan ve Asya hegemonyasının hüküm sürdüğü sisteme gecikmiş bir şekilde katılmıştır (Frank, 1998, s. xxiii). Frank ve Gills'in kabul ettiği tek dünya ekonomisi, tüm kürede baştan beri sürdürülen biricik dünya ekonomisidir (Gills, 2003, s. 241).

Devletler arası sistemin merkezinde her zaman hegemonik güçler vardır; tarih ise aslında bu hegemonik güçlerin yükseliş ve düşüşlerinin tarihidir. Bir hegemonun yükselişi yalnızca onun içsel dinamikleri ile açıklanamaz ve açıklanamamalıdır, bilakis komşu ve rakiplerinin görece zayıflığının sonucudur (bunun en ünlü örneği, iki dünya savaşından tartışılmaz bir güç olarak çıkan ABD'dir). Çoğu durumda ise bir hegemonun düşüşünü diğerinin yükselişi izlemektedir.

Frank'a göre dünya, 18. yüzyıl sonuna kadar Avrupa çağından önce Asya hegemonyası altında gelişmiştir. Asya'da 1400'lerde başlayan uzun A evresi doruğuna ulaşarak 1750-1800'lerde yerini B evresine bırakmıştır; bu da Avrupa hegemonyasının sahneye çıktığı tarihtir. Asya'nın ya da daha doğrusu Osmanlı, Safevi, Babür ve Qing imparatorluklarının gerilemesini Avrupa devletlerinin yükselişi izlemiştir (Frank, 1998, s. 263-264). Avrupa ilk başta Asya ekonomi trenine kendisi için üçüncü sınıf koltuğa bir bilet satın almış, sonra bir vagon kiralamış, sonunda ise Asyalıyı trende tamamen yerinden etmiştir (Frank, 1998, s. 37). Peki şimdi, Frank'ın sormayı sevdiği bir şey, "nasıl oldu da fakir Avrupalılar Asya ekonomi trenine üçüncü sınıf koltuk için bile olsa bilet satın alabildiler? Parayı nereden buldular ya da çaldılar?" (Frank, 1998, s. 277). Cevabı: Amerika kıtası! Amerika kıtasından akan altın ve gümüş paralar kendi başına bir etkidir; bir diğer etken ise, yeni kıtanın, köle ticareti olsun tarımda geniş köle kullanımı olsun ya da kendi mallarının satımı için yeni bir pazarın keşfi olsun, birçok kârlı işlerde istismar edilmesidir (1998, s. 277-278).

Dünya ekonomisinde Asya hegemonyasıyla ilgili Frank'ın tezleri, iktisatçı Angus Maddison tarafından da *Contours of the World Economy, 1-2030 AD. Essays in Macroeconomic History* (Dünya Ekonomisinin Hatları, MS 1-2030. Makroekonomi Tarihine Denemeler) başlıklı tarihi bir çalışmasında desteklenmektedir. Maddison'un sunduğu küresel ekonomi verilerine göre, 1820 yılında dünya ekonomisinin %60'ı Asya'ya düşerken, sadece %25'i ABD ile Batı Avrupa'ya denk gelmiştir. Daha net bir şekilde

ifade etmek gerekirse, 1990 yılının dolar oranıyla hesaplandığında, 1820 yılında 694.6 milyar dolarlık küresel ekonominin 412.5 milyarı Asya ülkelerine ve sadece 173.4 milyarı da Batı ülkelerine düştüğü görülmektedir (Maddison, 2007, s. 85 ve 132).

Adam Smith'e göre de Amerika'nın keşfi ve sömürülmesi Avrupa'da sanayi gelişimini artırmıştır. Gelişim Amerika'ya doğrudan ticaret yapan Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi, doğrudan ticaret yapamayan ve bunun için başta sayılanların aracılığını kullanan daha az gelişmiş Almanların ve Avusturya'nın bazı bölgelerinde ve belki de Amerika'ya bir tek mal bile göndermemiş olan Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde de görülmüştür. Bu dönemde ticaret ve üretim tarımın yerini almaya başlamış, merkantilist politikalar ise daha önce hiç görülmemiş boyutlara ulaşmıştır (Smith, 1999b [1776], s. 172-173 ve s. 210). Çin'e "Avrupa'nın herhangi bir yerinden çok daha zengindir" (1999a [1776], s. 345) diyen Adam Smith, Amerika ve Asya'ya deniz yollarının keşfini insanlık tarihindeki en büyük ve önemli gelişmeler olarak tanımlamıştır. Bu da gene Kristof Kolomb'un, kendisinden on dokuz asır öncesinde Büyük İskender'in yaptığı gibi aslında, Doğu serveti ve ticaretine ulaşma arzusunun sonucuydu. Bir farkla, İskender Doğu servetine ulaşıyor, Kolomb ise Hindistan'a gideceğim derken yanlışlıkla Amerika kıtasını keşfediyordu.

Wallerstein, kendisine yöneltilen Frankçı eleştirilere, onların yapmaya çalıştığı iyi niyetli ve evrenselci girişimlerin aslında kapitalizmin dünyada yol açtığı felaketlerde Avrupa'nın sorumluluğunu ve suçunu tüm insanlığa yıkmakla eşdeğer olduğunu hatırlatarak cevap vermektedir. Wallerstein'da modern dünya-ekonomi, Avrupa'da başlayan ve her zaman Avrupa etrafında dönen sistem, her ne kadar dünya tarihinde daha önce görülmemiş bir gelişmeci fenomen olsa da, tarihsel bir sapmadır ve hiç böbürlenecek bir şey değildir. Avrupa'nın erken modern dönemden beri elde ettiği itibarı reddetmek, aslında Avrupa'nın kabahatini reddetmek demektir (Wallerstein, 1997, s. 35). Er ya da geç dünya insanı, bu 500 yıl içerisinde yaratmış olduğu korkunç hastalıkları temizlemek (Wallerstein, 2003b, s. 532) zorunda kalacaktır. Wallerstein'ın sürekli belirttiği şey, kapitalizmin ayırt edici özelliği sadece sermaye birikimi değil, *sonsuz* sermaye birikimidir; kapitalizm öncesinde ise hiçbir tarihsel sistemin (Frank'ın savlarının tersine) sonsuz sermaye birikimi önceliği altında işlediği söylenemez.

Frank'ın ana fikirlerini kabaca iki kola ayırabiliriz; a) Küresel gelişim Avrupa'da başlamamıştır, asırlar önce Asya hegemonyası altında varolmuştur ve ancak belli bir

tarihten sonra hegemonya (geçici olarak) Avrupa'ya geçmiştir; b) Ülkelerin azgelişmişliği onların (sadece) iç faktörlerinin sonucu değil, gelişmiş merkezlere olan çevresel bağlanmışlıklarının gereğidir; bunu Frank'ın *azgelişmişliğin gelişmesi* (the development of underdevelopment) formülü olarak biliyoruz. Birincisi yukarıda tartışıldı, ikincisi ise Bağımlılık kuramı bölümünde ele alınacaktır.

1.3.1. Bağımlılık kuramı

Bağımlılık kuramı, Latin Amerika'da 1960'ların sonlarıyla 1970'lerin başlarında Andre Gunder Frank'ın başını çektiği neo-Marksist ekonomi politikçiler tarafından geliştirilmiştir. Ancak, "bağımlı gelişme" fikrini ilk kaleme alanlardan (1957'de) biri olarak ismini tarihe yazan Amerikan iktisatçı Paul Baran, daha Latin Amerika metinlerinin ortaya çıkmadığı 1964 yılında vefat etmiştir. Onun 1957 yılında yayımlanan *Büyümenin Ekonomi Politikası*, bu alanın ilk metinlerinden biri sayılır.

Bağımlılık kuramının en önemli temsilcisi Andre Gunder Frank, kapitalist sistemin yol açtığı ekonomik gelişmişlik ve azgelişmişlik olguları ile ilgili bazı çarpıcı hipotezler (1972, s. 9-13) öne sürmüştür. Onları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kapitalist sistemde bazı ülkelerin gelişmişliğine yol açan aynı tarihsel süreçler, diğer ülkelerin azgelişmişliğine yol açmıştır ve hâlâ yol açmaktadır. Çevre⁶ ülkelerin azgelişmişliğinin ana sebebi, (Marx, Weber ve geleneksel savın tersine) onların içsel dinamikleri değil, merkez ülkelerin çevresinde bulunmalarıdır.
2. Çevre ülkeleri kendilerinin en büyük ekonomik gelişmelerini, merkez ülkelerle olan bağlantılarının en zayıf olduğu dönemlerde yaşarlar.
3. Hâlihazırdaki en azgelişmiş ülkeler, geçmişte merkez ülkeleriyle en sıkı bağlantıları olan ülkelerdir. Bu bölgeler zamanında merkez bölgenin en büyük temel mallar ve dolayısıyla sermaye tedarikçisi olup, iş bitince terkedilen yerlerdir.

Latin Amerika, kendisinin merkezi Avrupa ile tarihte birçok izolasyon dönemleri yaşamıştır; bunlar başlıca, 17. yüzyılda Avrupa (ve özellikle İspanya) bunalımı, Napolyon savaşları, Birinci Dünya Savaşı, 1929 ekonomik bunalımı ve İkinci Dünya

⁶ Frank *metropol-uydu* (ing. metropolis-satellite) kavramını tercih eder.

Savaşıdır. Herkesçe üzerinde uzlaşmaya varıldığı üzere Arjantin, Brezilya, Meksika ve belki Şili gibi Latin Amerika'nın önde gelen ülkelerinin endüstriyel gelişmeleri iki dünya savaşı yıllarına denk gelmiştir. Araştırmalar, 17. yüzyıl Avrupa bunalımı (bu asırda kendi altın çağını yaşamış olan Hollanda hariç) sırasında da aynı şeyin yaşandığını gösteriyor; birçok Latin Amerika ülkesi bu dönemde üretici ve ihracatçı haline gelmiştir (Frank, 1972, s. 10). 17. yüzyıl bunalımı kimi hegemonlar için genişleme dalgası öncesi daralma iken, kimileri için artık geri dönüşsüz bir düşüş olacaktır. Sonuncular arasında Osmanlılar, İtalyan kentleri, İspanya ve Portekiz yer almaktadır. Napolyon savaşları ise kıtada bağımsızlık hareketlerine yol açmıştır ve 1810-1826 yılları arasında birçok Latin Amerika ülkesi bağımsızlığına kavuşmuştur. Negariptir ki, Napolyon savaşları Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlığına kavuşmalarına sebep olsa da, dünyada sömürgeleştirmenin en aktif aşamasını başlatmış oldu.

Gelgelelim, bağımsız ülkeler güçlü merkez devletlerin çevresi olmaya devam ettiği sürece ekonomileri de merkeze bağımlı olmaya devam edecektir. Sömürgecilik çağında Latin Amerika ve Asya toprakları ile Afrikalı kölelerin emeği Avrupa masalarını yemekle doldurmak için vardı. Latin Amerika, Asya ve Afrika kıtaları bu yolda büyük bedel ödemek zorunda kaldılar; Avrupa yüzyıllar boyunca bu bölgelerin gelişmesini engelledi ve onları sömürmeyle kendisinde hızlı kapitalist gelişmeyi mümkün kıldı. Bağımsızlığını elde edince, Latin Amerika veya Afrika ülkeleri bu sefer kendi iç pazarında, kendisini asırlar boyu kullanmakla yükselen güçlü uluslararası şirketlerle rekabet etmek zorunda kalacaktır. Bu nedenle Latin Amerika ülkelerinin 19. yüzyıl başlarındaki bağımsızlığa ulaşmaları, onların çevre statüsünü değiştirmemiştir (Wallerstein, 1991, s. 27). Serbest ticaret her zaman en güçlülerin işine yarar. Bu kısır döngüyü J. F. Normano da Birinci Dünya Savaşı sonrası Güney Amerika için anlatmaktadır. Bugün (1920'ler), diyor Normano, ABD'nin Güney Amerika'da faaliyet gösteren yatırımcıları, sayıları otuz civarında olan dünyanın en büyük sanayi devleridir. ABD Güney Amerika'ya motosiklet, radyo, gramofon vs. gibi makineler ihraç eder. Bunları kim üretiyor? Bu 'Büyük Otuz' işte. ABD ise Güney Amerika'dan çoğunlukla tarım ürünleri, çeşitli madenler ve petrol, kalay, kahve gibi hammaddeler satın alır. Bunları Güney Amerika'da kim üretiyor? Çoğunlukla ABD'nin bu aynı 'Büyük Otuz'una bağlı çeşitli şirketler (Normano, 1931'den akt. Frank, 1971, s. 200-201).

Frank, merkezden çevreye akan mali yardım/yatırım ve borç konusunda “yatırım mı sömürme mi” sorusunu açıkça ortaya koymuştur: “ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin, azgelişmiş ülkelere onlardan aldıklarından daha fazla sermaye sağladıklarına inanılmaktadır. Ancak, gelişmiş ülkelerin resmi kurumları tarafından yapılanlar dahil tüm mevcut istatistikler, bunun tam tersini göstermektedir” (Frank, 1969, s. 162-163).

Merkezin çevreye yaptığı ekonomik yardım/yatırım, aslında çevreden merkeze akacak olan sermaye için yapılarak, görüldüğü gibi, bir müşteri kazanma aracı olmaktadır (Albertini, 1974, s. 146). Yabancı yatırımı azgelişmişliğin gelişmesinde de anahtar rol oynar. Frank bunu ampirik verilerle göstermektedir. 1947-60 yılları arasında 1.8 milyar dolarlık yatırım ve borç para ABD’den Brezilya’ya giriş yapmıştır; ancak aynı dönem içerisinde 2.5 milyar dolar para ekonomik kâr olarak Brezilya’dan ABD’ye gitmiştir. Buna hizmet işlemlerinin 1 milyar doları eklenince çıkış parası 3.5 milyar oluyor, bunun da 1.7 milyarı net kârdır (Frank, 1969, s. 150). Diğer Latin Amerika ülkelerine gelince, Arjantin, Şili, Peru, Venezuela, Kolombiya ve Meksika’ya ABD’den 1950-61 dönemi için toplam 3 milyar dolarlık bir yatırım yapılmışken, aynı dönemin kâr ve faiz gelirleri yatırımın iki katı olmak üzere 6.9 milyarı oluşturmuştur (Frank, 1969, s. 151). Üstelik Latin Amerika’dan dışarı akan bu paralar yine ABD’den satın alınan dolarlarla yapılmaktadır. Bir de uygulanan yatırımların Latin Amerika ülkelerinin çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek alanlara değil de, Amerikan şirketlerinin çıkarlarına hizmet edecek alanlara yapıldığını söylemeye gerek yoktur. Hele bir ekonominin diğerine bağımlı hale gelmesini... Bu bağımlılığı kapitalizm yaratmaktadır.

Bağımlılık bir tek dışsal değil aynı anda içseldir de. Kapitalist gelişmenin merkez-çevre yapısı, her ülkenin iç bölgesel ilişkilerini de açıklamaya eğilimlidir. Örneğin, Türkiye’de İstanbul (vb. büyük metropol şehirler) merkez, kırsal alan ve küçük şehirler ise çevredir. Kırsal alan İstanbul’a bağımlıdır, İstanbul ise kırsal alanın gelişmemesi pahasına gelişir, çünkü ülkede ciddi iş yapabilecek herkes şartları daha iyi olan ve dolayısıyla kendisinin katkısıyla daha da iyileşecek olan İstanbul’a akacaktır. Bu göç ekonomi ve finans ile beraber eğitim, kültür, sanat ve spor alanlarını da içerir. Büyük merkez şehirlerin çekim gücü ülke sınırlarını da aşabilmektedir. Kırgızistan’ın başkenti Bişkek, mesela, sadece ülke içinde bir merkez iken, İstanbul ise New York, Londra, Tokyo, Şangay, Moskova, Hong Kong, Dubai, Singapur, Delhi vs. gibi büyük metropollerle beraber dünya çapında merkezlerden biridir. Bu ne anlama gelir? Sözü

edilen bu metropollere şartlı olarak birincil diyeceksek, bütün kürede ikincil ve üçüncül derecedeki şehirlerden iş adamları ve çeşitli büyüklükte şirketler daha büyük ekonomik başarıların peşinde bu merkezlere akacaktır. Bu demektir ki, bu şehirler de kendisinden küçük olan dünyanın başka şehirleri pahasına gelişmektedirler.

Eskiden şöyle bir hipotez vardı: Azgelişmiş ülkeler, şimdiki gelişmiş ülkelerin bir zamanlar geçtiği tarihsel evreden geçiyorlar ve aynı rotayı izleyerek onlar gibi gelişme yolunu tutabilirler. Bugün bu sözlerin modası geçmiştir. Zira kimse kimsenin geçmişini yaşamıyor; bugünün toplumlara ve devletleri, yükselen ya da zayıflayan olsun nicel-nitel bakımdan çoğalan, azalan veya tarih sahnesinden tamamen silinenler olsun, ancak birbirinin sebebi ve sonucudur, ya da Frank'ın (1971, s. 33) deyişiyle, ekonomik gelişmişlik ve azgelişmişlik madalyonun iki yüzü gibidir. Gelişmiş merkez ülkelerinin geri kalan dünyaya dayatmaya çalıştıkları 1950-70'lerdeki kalkınma iktisadı ve modernleşme kuramları gibi liberal politikaların ve 1980 sonrası dönemde özelleştirme dalgasına yol açan neo-liberal politikaların meşhur savını oluşturan "Batı'yı model alıp gelişme ihtimalini yakalama"nın bir büyük tutarsızlığı vardır. Bu model, Batı'nın kalkınmasındaki belki de en önemli etken olan Batı dışı dünyanın sömürülmesi ve yağmalanmasını görmezden gelmektedir. Bugün Üçüncü Dünya ülkeleri için benzer şekilde birilerini sömürme imkânı kalmadığına göre, Üçüncü Dünya ülkeleri ulusal üretim sistemini geliştirmenin yerine küreselleşmiş üretim sisteminin parçaları, gelişmiş Batı ekonomilerinin hizmetinde hammadde deposu olmaya devam edeceklerdir. Bu, sanayileşmiş Batı ülkeleri karşısında, 1950'ler ve 60'larda ancak bağımsızlığına ulaşmış gecikmiş bir şekilde sanayileşme sürecine katılan Doğu ülkesi olmanın sonucudur.

Frank yukarıdaki hipoteze, gelişmiş ülkeler, bir zamanlar büyük ihtimalle gelişmemiş olsalar bile hiçbir zaman azgelişmiş olmadı diyerek cevap vermektedir. Japonya mucizesi de aynı formül ile açıklanmaktadır; Japonya azgelişmiş olmamıştır ya da kapitalist sistem tarafından çevreleştirilmemiştir (Frank, 1969, s. 11). Noam Chomsky de benzer düşünceyi paylaşmaktadır. Batı Avrupa'nın dışında iki bölge kalkınmıştır, Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya. Bunlar Avrupa'nın sömürgeleştirmesinden muaf kalan iki bölgedir (2014b, s. 22). Burada Frank küçük bir stratejik hata yapmış olabilir. Azgelişmiş kendi azgelişmişliğinde hapsederek, çevreleştirilmişliğin altından çıkılmasını zorlaştırarak, kendisi için büyük-küçük eleştirilerin ucunu açık bırakmaktadır. Wallerstein'da, örneğin, çevre-yarıçevre-merkez

daha hareketlidir, hatta tarihsel süreçte yer değiştirme alışkanlığına sahiptir. Frank ve diğer bağımlılık kuramcıları merkez-çevre analizinin değişik versiyonunu veya en azından Wallerstein'inkinden daha sert versiyonunu sunmaktadırlar. Herhangi bir eşitleyici eylemin hayata geçirilebilmesi ısrarla politik devrim önkoşuluna bağlanmaktadır. Frank bunu birçok yerde dile getirmiştir. Mesela, *Latin Amerika'da Kapitalizm ve Azgelişmişlik* (Capitalism and Underdevelopment in Latin America) şu cümleyle noktalanmaktadır: “Onlar için, anlaşılan, Latin Amerika'nın azgelişmişliğinden kurtulmanın tek yolu, sosyalist gelişmeye yol açacak silahlı devrimdir” (1971, s. 346).

Sosyal kuramların zaman zaman tek taraflı ve yalın ampirik verilerle ve örneklerle çürütülmeye çalışıldığı görülmektedir. Japonya örneğiyle “hiçbir zaman azgelişmiş olmadı” diyerek baş etmek, kuramı bir sonraki ekonomik ‘mucize’lerle karşı karşıya bırakmaktadır. Kimi araştırmacılar, örneğin, bağımlılık kuramını Asya Kaplanları'nın baş döndürücü başarısını açıklamakta yetersiz olmakla suçlamıştır. Aynı zamanda, Asya'nın yükselişini heyecanla kehanet eden birçok bilim insanı gibi, Frank'ın da, Avrupa hegemonyasının (ve herhangi bir hegemonyanın) geçiciliğini sürekli vurguladığını hatırlamak gerekir. Bu anlamda, Frank da dünya ekonomisinde Asya'ya büyük önem atfetmiştir. Bundan dolayı bağımlılık kuramının bakış açısını “kullanılmış” çevrenin perspektifinden “kullanmış” merkezin perspektifine kaydırmak gerekir. Sömürge dönemi yılları boyunca merkezin neler elde ettiği, çevrenin nelerden mahrum kaldığından daha da önemlidir. Burada esas nokta, çevrenin merkezin sömürsü altında azgelişmişliğe mahkûm bırakılmasından ziyade, merkezin çevreyi sömürerek kendi imparatorluğunu kurmuş olmasıdır. Bu yüzden bazı çevrelerin yarın öbür gün yüksek ekonomik performans sergilemesi, eski ‘efendi’lerinin ekonomik ve siyasi miraslarını taşımalarının değil (ama onun da kısıtlı etkisiyle), bugünkü kendi çabalarının ve ekonomik-siyasi-coğrafi konjonktürün sonucudur.

1.3.2. Avrupamerkezcilik

Dünya-sistemleri analistlerinin bir diğer hedefi, “dünya tarihine vurulmuş analitik bir pranga” olan (Frank ve Gills, 2003, s. 57), “ideolojik deformasyon” olan (Amin, 2007, s. 15; 2017, s. 11) ve sahici evrenselcilik ya da “evrensel evrenselcilik” karşısında

yalnız bir “Avrupa evrenselciliği” olan (Wallerstein, 2010, s. 10-11) Avrupamerkezciliktir.

Wallerstein (2003a, s. 250-271), sosyoloji literatüründe Marx-Weber-Durkheim mirasının sınırlarını zorlayan, kendi görüşüne göre tarihsel altı meydan okumayı sıralamaktadır: 1) Sigmund Freud; 2) Avrupamerkezciliğin eleştirisi; 3) Zamanın toplumsal inşası üzerine çalışmalar; 4) (matematik alanından) Karmaşıklık çalışmaları; 5) Feminizm ve 6) Bruno Latour’un temsil ettiği “hiçbir zaman modern olmadığımız” tezi. Bu arada sosyal bilimin en azından beş biçimde Avrupamerkezci olduğunu varsaymıştır. Sosyal bilimin Avrupamerkezciliği, onun a) tarihyazımında, b) evrenselciliğinin dargörüşlülüğünde, c) (Batı) medeniyet(i) hakkındaki varsayımlarında, d) Şarkiyatçılığında ve e) ilerleme teorisini dayatma girişimlerinde ortaya çıkmaktadır (2003a, s. 185).

Avrupalılar tarafından öyküleştiren ve Avrupa tarihinden başka bir şey olmayan “dünya tarihçesi” baştan beri yer yer kötü niyetle ve yer yer pek farkında olmadan meta-anlatsal olaylar dizisine ayrılmıştır. Bu olaylar, birbirini izleyen ve doğrusal bir ilerlemeyi öngören Antik Çağ, Orta Çağ ve Modern Çağ gibi bir üçlü çizgiye yerleştirilmiş, mümkün olduğunca romantik, anlaşılması kolaylaştırılmış ve çelişki yaratıcı unsurlarından soyutlanmış bir bilgi kümeleridir. Başta “Karanlık Çağ” olarak bilinen dönemin o kadar da karanlık olmadığı ortaya çıkarak, sonraki tanımlamasında artık “Orta Çağ” oluyordu. Aynı romantizm sahte Doğu-Batı zıtlığını ya da “Batı ve Ötekileri” de yaratmıştır. Akla gelebilecek bütün ikilikler bu zıtlık üzerine kuruludur: Geleneksel-rasyonel, duygu-akıl, barbar-uygar, statik-dinamik, büyü-bilim... Doğu her zaman Batı’nın zıddı olarak kurgulanmıştır: Aydınlanma döneminde “aydınlanmış”a karşı “cahil” veya 20. yüzyıl ortalarında “modernleşmiş”e karşı “geri kalmış” vs. olarak. Roland Barthes bilime “dil bir faşizmdir” formülünü kazandırdı. Kavramlaştırmalar, isim kazandırmalar kuşkusuz bilginin sistemleştirilmesine hizmet eder, ancak aynı anda onu çerçevelere ve sınırlara sokar. Bilgi bir kere kavramın zindanına düştü mü, oradan çıkması zorlaşır, zindanına düştüğü kavramın dışında bir şey ifade etmekten kısırlaşır. Antik Yunan, Antik Yunan olur; Orta Çağ’ın karanlık çağı kapkaranlık olur; “barbar” geri dönüşsüz bir şekilde barbarlaşır. Aradan asırlar geçtikten sonra bile herhangi bir Üçüncü Dünya ülkesinde yaşanan bir olumsuz davranış örneğini Avrupalılar “barbarlıkla” suçlamada kendilerini haklı göreceklidir. Ancak, aynısı Avrupa’da

yaşandığı zaman, kendisinin manevi üstünlüğüne kesinlikle inanan Avrupa (ve ABD) kendisine “barbar” demeyi ya da bunu başkasından duymayı uygun görmeyecektir, çünkü onlar baştan “barbar” değillerdi. Kendi bayağılığına içtenlikle inanan Üçüncü Dünya ve kendi üstünlüğüne içtenlikle inanan Birinci Dünya söz konusudur.

Sözelimi, *BBC* ile *Voice of America* “*Rusya bu yıl Halloween’i nasıl eleştirdi?*” diye alaycı tarzda haber yayımlarlarken⁷ ya da *The Economist* dünyanın Çinliler tarafından kurtarıldığını anlatan Çin yapımlı uzay filmini absürt olmakla eleştirirken⁸, son derece samimidirler. Halloween ya da Cadılar Bayramı sırf Batı’dan çıkma olduğu için bütün dünyada sorgusuz sualsiz kabul görmek zorunda olmadığını ve dünyamız Hollywood filmlerinde Amerikalılar tarafından bir yılda birkaç kereden “kurtarılırken”, aynı şekilde Batı dışında başka biri tarafından da kurtarılabilceğini ve kurtarılması gerektiğini gerçekten düşünmemektedirler. Ya da *BBC* radyo sunucuları Rusya’nın Afrika kıtasıyla karşılıklı ilişkilerini geliştirmesi konusunu tartışırken, kurdukları cümlelerinin arka planında “*Afrika’ya bizden başka kimse ve özellikle de Rusya yaklaşamaz*” imasını bulundurdıklarının farkında değillerdir. Bu üstünlük fikri Avrupa insanının zihnine derinden işlemiştir ve kendilerini tasavvur etmenin bir yoluna dönüşmüştür.

Her nasılsa “Avrupa’nın taşralaştırılması” fikri geçen asrın ortalarından beri tartışılan ve genel kabul gören bir düşüncedir. Dünya-sistemleri analistleri ve postkolonyal araştırmacılar arasında bu konu yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Gittikçe çokkültürlüleşen Batı, gönülsüzce de olsa giderek başka kültürlerin de kendilerine özgü düzenleri olduğunu kabullenmeye başladı görünmektedir (Belsey, 2013, s. 97). Yalnız, bir hegemonun taşralaşması uzun zaman talep edecektir.

Burada en önemli şey, bu durumdan en çok Avrupa’nın memnun olması ve hep olduğu gibi kalmasını istemesidir. Avrupa dışı ülkelerde patlak veren halk protestoları sırasında görülen gösterici-polis çatışmaları, sihirli bir şekilde Avrupa liderlerini ilgili hükümetleri ayıplamaya teşvik eder. Tersî durumda ise Üçüncü Dünya ülkeleri aynı tepkiyi vermekte kendilerini yeterli ve haklı görmezler. Hatta böyle bir hareketi için

⁷ *BBC*; “Halloween-test: “Naidi zapreşenku”. Kak horoşo vı znayete rossiyskiye zapretı?”; <https://www.bbc.com/russian/news-46051974> (Erişim tarihi: 23.09.2019).

Voice of America; “Kak v Rossii v etom godu kritikovali Halloween?”; <https://www.golos-ameriki.ru/a/halloween/4639959.html> (Erişim tarihi: 23.09.2019).

⁸ *The Economist*; “Xi Jinping thought saves the world”; <https://www.economist.com/china/2019/02/16/xi-jinping-thought-saves-the-world> (Erişim tarihi: 23.09.2019).

kendi vatandaşları tarafından alaya alınırlar kesinlikle. 21 Eylül 2017 tarihinde Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı, Kuzey Kore'yi nükleer denemeler yapmaktan vazgeçmeye çağırıyor. Bunu haber yaparken (herhangi bir şaka seven bir vatandaş değil!) kendisini ulusal olarak konumlandıran Kırgızistanlı bir haber ajansı, kahkaha atan Kim Jong-un ve subaylarının bulunduğu fotoğrafı paylaşarak yayın yapıyor.

1 Ekim 2017 tarihinde Katalonya'nın tek taraflı olarak bağımsızlık referandumu yapması üzerine, bu girişimi yasadışı bulan Madrid yönetiminin seçim sandıklarını basmasından sonra ülkede polisle vatandaşlar arasında çatışmalar ortaya çıkmıştı. Haberlerde polisin insanları coplarla dövdüğü, tekmelediği ve saçlarından sürüklediği videolar yayılıyordu. Bu şiddet olaylarını yorumlarken *Euronews*'un gerçekle hiçbir ilgisi olmayan “*AB ülkesinde nadiren görülen sahnelerin bir türü*”⁹ şeklinde sözler kullanması, onların dünyayı nasıl gördüklerini ve önemli olan nasıl görmek istediklerini net göstermektedir. Bunun gibi aşırı karşıtlıkların, karşı taraftan da keskin bir geri tepmeyle karşılanacağı olasıdır, böylece Avrupamerkezciliğe tersinden merkezcilikle tepki verilmesi beklenebilir. Bunun çok sayıda örneklerinden birinde, 7-13. yüzyıllara denk gelen İslam'ın Altın Çağı'na bir sürü insan “İslam'ın Rönesansı” deme ihtiyacına kapılmıştır. Bu insanlar Avrupa istisnacılığına tepki vereceğim derken, birbirine karşı iki etno(kültür)merkezciliği kışkırtmaktadırlar. Orta Doğu'da 7. yüzyılı izleyen asırlarda İslam'ın yükselişi, sırf Avrupa'da Rönesans var diye buna cevap olarak başka bir Rönesans olmak zorunda değildir. İslam'ın yükselişi, zaten doğrudan Avrupa Rönesansını mümkün kılan önemli tarihsel süreçlerden biridir.

Samir Amin, Avrupamerkezci çarpıtmaları eleştirmenin yanı sıra Üçüncü Dünya'nın kültürcü yaklaşımlarında ortaya çıkan tersinden merkezcilikle de uğraşılması gerektiğini belirtmektedir. Avrupamerkezciliğin eleştirisi “Batı kültürünün sorgulanması” değil, gerçek evrenselciliğin yolunu keserek kendi sahte evrenselciliğini inşa eden bu kültürün sınırlarını bulup ortaya çıkarmaktır (2007, s. 15). Ayrıca, bu çabalar, Avrupa düşüncesini (modernite, liberal değerler, bilim, akıl) reddetmeye veya terk etmeye de yönelik değildir (Chakrabarty, 2012, s. 56 ve s. 88). 1960'lar ve 70'lerde Anouar Abdel-Malek ve Edward Said'den beri Avrupamerkezcilik/Şarkiyatçılık üzerine çok sayıda eserler yazılmıştır. Edward Said'den esinlenen post-kolonyal araştırmacılar

⁹ Euronews English facebook sayfası; https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=876200202537699&id=101402598109 (Erişim tarihi: 24.11.2018).

ise, kültürlerarası paradigma değişiminin yeni bir araştırma akımını getirmiş oldular. Post-kolonyal çalışmalar, genel anlamda üç hedefe yönelmiştir: (1) Batı düşüncesinin ve bilgilerinin hegemonyasını sorgulamak; (2) eski sömürgelerin tarihini ve kültürünü yeniden kazandırmak; (3) sömürge olgusunun kültürel arkeolojisini gerçekleştirmek (Bourse ve Yücel, 2017, s. 69). Ne var ki bunların nihai hedefine ulaşım ulaşmadığı ayrı bir konudur. Bugün etnomerkezci düşüncenin sökülümüne yönelik yenilikçi perspektiflerin kilometre taşları geçilmesine rağmen, Avrupamerkezciliğin hâlâ eskisi gibi etkili kaldığını bu alanda uzman herkes rahatlıkla söyleyecektir.

21. yüzyıl insanına yanlış bir şekilde öyle geliyor ki ırkçılık artık eskide kalmıştır. Alman Nazizminin dehşetinden sonra ırkçılık bir tabu haline geldi, belki millet karşısında açık açık gösterilmeyecek kadar edebe aykırı bir şeye dönüştü, hukuki yaptırım da getirildi. Bugün artık insanı itibarsızlaştırmak için kullanılan en etkili yöntem görevini görüyor: Irkçılıkla suçlamak. *Al Jazeera* ABD ve Avrupa ülkelerinde meydana gelen nefret suçu vakalarını ifşa eder; *Radio Free Europe/Radio Liberty* (RFE/RL) ve ona bağlı servisler ise aynısını Sovyet sonrası ülkelerde arar. Gelgelelim, her dönemin egemen/moda ideolojik ve politik söylemleri sahada görülen gerçeklere tekabül etmemiştir. İlk dönem liberal politikalar, sadece beyaz erkekleri ima ediyordu ve üstelik herkesi de değil aristokrasi veya mülk sahibi olanlarla sınırlanıyordu. 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni kaleme alan Thomas Jefferson, “Aşağıdaki gerçekler bizim için gayet açıktır: Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır; Yaradan'ları tarafından bağışlanmış, belli bazı vazgeçilemez haklara sahiptirler; yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da bunların arasındadır” diye yazarken bir köle sahibiydi. Amerika Birleşik Devletleri'nde köleliğin kaldırılması için Bildirgenin kabul edildiği tarihten sonra bir asır geçecekti; siyah tenli vatandaşların insan muamelesi görmeleri içinse ondan sonra daha bir asır geçmesi gerekiyordu.

Çok ulusluluk ile çok kültürlülüğün vurgulandığı küreselleşme çağında ise, ırkçılık tabusunun aslında çok seçici olarak uygulandığı görülmektedir. Dünyada kimi olaylar görmezden gelinirken kimileri de fazla önem atfedilerek politik kınamaların merkezi oluvermektedirler. Tahmin edilebileceği üzere, çoğunlukla böyle bir kontrast Batı'nın “dost”u ve “düşman”ı olmaktan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Avrupa medya kuruluşları İsrail'in Filistin'de yaptıklarını görmezden gelir. Bunun, kanımızca, Batı'daki güçlü İsrail yanlısı lobiye ve Avrupa'nın kendi topraklarında yaşayan

Yahudilerden kurtulmuşluğun hoşnutluğunu saymazsak üç ana sebebi gösterilebilir: (1) Avrupa Holocaust için İsrail karşısında kendisini inanılmaz borçlu hissediyor; (2) Avrupa İsrail'i kendisinden (politik olarak Avrupa kültüründen) sayıyor; (3) Avrupa Orta Doğu konusunda ABD'den farklı kendi görüşüne sahip olamıyor.

2018 yılı sonu ile 2019 yılı başlarında İsrail'de ırkçılık konusu üzerinde bir skandal meydana geldi. 2018'in Temmuz ayında, zaten çok zamandır Filistinlilerin aleyhine ayrımcılık yapılan İsrail'de, Yahudi olmayan tüm vatandaşları ikinci sınıf vatandaş olarak gören “Yahudi Ulus Devlet Yasası” mecliste kabul edildi. Yasada “Ülkede kendi kaderini tayin etme hakkı sadece Yahudilere aittir” ve “İsrail dünyadaki tüm Yahudilerin tarihi ana vatanıdır” gibi Filistinlilerin ve diğer azınlık gruplarının haklarını görmezden gelen ve çiğneyen maddeler yer almıştı.¹⁰ Bu gelişmelere Yahudi asıllı Hollywood yıldızları Natalie Portman ile Gal Gadot da dahil birçok insan İsrail'i ırkçılıkla suçlayarak olumsuz tepki gösterdi. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ise bunlara cevap olarak “*İsrail tüm vatandaşlarının devleti değildir. Meclisten geçirdiğimiz ulus devlet yasasına göre sadece ve sadece Yahudi halkının ulus devletidir*” sözlerini kullandı.¹¹ Bu olay Batı medyasında göze çarpar bir yankı uyandırmadı. Natalie Portman olayıyla ilgili *BBC*, *CNN*, *Voice of America*, *Deutsche Welle* (DW) ve *Euronews*'un internet sitelerinde bir tane bile haber yayınlanmadı; Gal Gadot olayıyla ilgili ise *BBC*, *CNN* ve *Euronews*'ta birer tane haber sunuldu.

Binyamin Netanyahu'nun kullandığı ayrımcı sözleri, dünyanın herhangi bir başka ülke başbakanı kullanmış olsaydı, dünya basını ve üst düzey politikacılar, ona karşı sözlerini geri alana ve özür dileyene kadar eleştiri yağdırdırlardı. Çünkü, zamanımızın sözde çok kültürlülük ve uluslararasılık havasında Japonya veya İtalya gibi nüfusunun %95'ten fazlası tek ulustan oluşan devletler bile dünya topluluğunun saygısını kaybetme riskine girmeden kendilerini tek bir halkın ulus devleti ilan edemezler. Ancak, görüldüğü gibi, İsrail söz konusu olduğu zaman olaylar es geçilebilmektedir. Ne var ki, bu durumda siyasi örnekler sunmanın varolan statükoya pek de yararı dokunmayabilir. Zira İsrail, kendisini İsrail vatandaşlarının başka bir deyişle İsraililerin devleti değil, bir

¹⁰ Sputnik Türkiye; “Portman'dan İsrail'e ‘ırkçılık’ suçlaması: Yahudi Ulus Devlet Yasası hataydı”; <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201812131036614586-portman-israil-irkcilik-yahudi-ulus-devlet-yasasi-hata/> (Erişim tarihi: 06.07.2019).

¹¹ Sputnik Türkiye; “Wonder Woman, Arap-Yahudi eşitliği için Bibi'ye karşı”; <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201903111038137604-wonder-woman-arap-yahudi-esitligi-icin-bibiye-karsi/> (Erişim tarihi: 06.07.2019).

Yahudi devleti olarak kabul eden çağdaş tarihin bir benzeri olmayan örneğidir. Belki benzer durum daha önce Nazi Almanyası'nda görülmüş olabilir. Kabul edilen yasada yer alan “Ülkede kendi kaderini tayin etme hakkı sadece Yahudilere aittir” gibisinden maddeler bulunması ve İsrail'e yöneltilen herhangi bir eleştiriyi doğrudan Yahudiliğe saldırı olarak görmeleri, bunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Filistin konusunda Avrupa medya kuruluşlarının açığına *Al Jazeera*, *RT* (Russia Today) ve *TRT World* dolduruyor. *RT*, yayınlarında Noam Chomsky'nin İsrail eleştirilerine de değinmeyi ihmal etmiyor.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI

1971 yılında edebiyat eleştirmeni Ariel Dorfman ile sosyolog Armand Mattelart, Disney'in kültür istilâsı üzerine tartışmalı *Vakvak Amca Nasıl Okunmalı* kitabını yayınladılar. Dorfman ve Mattelart, Disney'in Şili'de yayımlanan çizgi roman kitaplarını inceleyerek, çocuklara eğlence sunmaktan başka niyeti olmadığı iddia edilen çizgi romanların ideoloji ve propaganda içerdiğini saptadılar. Eser, Disney ürünlerini, Amerikan kültürel emperyalizmini yayma aracı olarak suçlayan sert bir Marksist bakış açısıyla yazıldı ve bununla okurları iki cepheye böldü. Bir taraftan yazarlar alkışlanırken, diğer taraftan kitap akademik içerikten yoksun bulunarak (yazarlar, kitabın akademik araştırma amacı gütmemediğini kendileri de belirtmişlerdir) eleştirilere maruz kalıyordu. 1973 askeri darbesinden sonra yazarlardan biri sürgün diğeri de sınır dışı edilmiştir. Kitabın yayımlandığı yıldan günümüze çok şey değişti ve *Vakvak Amca Nasıl Okunmalı*'dan bugün bahsetmenin pek bir önemi yok gibidir. Ancak, Dorfman ve Mattelart'ın bu ünlü kitabı yazış hikâyesi, 1970'lerin başında Şili'de yaşanan olaylarla beraber, ekonomik, siyasi ve kültürel emperyalizmin en çarpıcı örneklerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Disney kültürünün en acımasız eleştirisi, kitabın İngilizce basımına önsözde David Kunzle'in de (1991, s. 12) belirttiği gibi, "Amerikan emperyalizminin" ekonomik ve kültürel bakımdan en bağımlı "sömürgeleri"nden birinden gelmesi şaşırtıcı değildi. *Vakvak Amca Nasıl Okunmalı*, bu bağımlılıktan kurtulmak için Şili'nin yürüttüğü mücadele yıllarında yazılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Şili'nin ekonomisi büyük oranda Amerikan teşebbüslerinin kontrolü altındaydı. Bakır madeni Şili ekonomisinin bel kemiğiydi ve 1970'te ülke ihracatının %77'sini oluşturuyordu. Aynı dönem içerisinde ülkede bakırın %80'ini Amerikan şirketleri üretiyordu ve böylelikle toplam Şili ihracatının %60'ını elinde tutuyordu (Candan, 2014, s. 70; Uribe, 1975, s. 36). Kitle medyasına gelince, 1970'lere kadar Şili'nin en popüler televizyon kanalı içeriğinin yarısını ABD'den ithal ediyordu ve ülke sinemalarında gösterilen filmlerin %80'i yine ABD'den geliyordu. Ülkenin en büyük gazete ve dergi zincirine ise, daha başka birçok sanayi kuruluşlarıyla

birlikte, Miami’de oturan Pepsi Cola’nın başkan yardımcısı Agustín Edwards sahiplik ediyordu (Hamelink, 1983, s. 7; Kunzle, 1991, s. 12).

1970 yılında iktidara gelen Salvador Allende, Unidad Popular (Halk Cephesi) programına göre bakır madenlerini ve onunla birlikte başka kuruluşları millileştirmeye gidince, büyük ekonomik ve askeri güç olan ABD’yi karşısında buldu. ABD hükümeti bir yandan Şili ekonomisini boğmaya çalışırken, diğer yandan Şili silahlı kuvvetlerine CIA’nin yönetimi altında gelecek darbe için yardımlar sağlıyor, Amerikan şirketlerine bağlı yerli medya kuruluşları ise Allende hükümetini karalama işini görüyordu. Şili hükümetine karşı grevler ve sokak gösterileri finanse ediliyordu. ABD’li özel bankalar, Eximbank ve AID gibi hükümetin finansman organları ve Birleşik Devletler’in etkisi altında olan başka uluslararası kuruluşlar, sermayenin memleketten kaçışına yol açtılar. 1972 yılında Braden CO şirketi ABD’de bulunan Şili Devlet varlıklarını bloke ettirdi (Uribe, 1975, s. 167). Amerika Birleşik Devletleri’nin Dışişleri Bakanı Henry Kissenger’in ekibinden Arnold Nachmanoff, International Telephone and Telegraph (ITT) ile ilişkisi olan firmalara Şili’de yatırım yapmamaları için baskı yapıyordu. ABD hükümeti ise bakırın borsa fiyatlarını düşürmek için elindeki bakır stoklarını piyasaya sürdü (Candan, 2014, s. 73). Bunun dışında, uluslararası ajanslar ve bankalar kredileri kesmiş ve Şili, Allende’nin iktidara gelmesinden sonra Dünya Bankası’ndan herhangi yeni bir kredi alamamıştır (Uribe, 1975, s. 168).

Allende hükümetini düşürmek için girişilen bu ekonomik oyunlar, sonunda askeri darbe ile sonlanması gerekiyordu.¹² Bu süreç aslında daha yıllar önce başlamıştı ve CIA Şili’de sola karşı muhafazakâr adayların seçim kampanyası için giderlerini karşılamaktaydı (Blum, 2013, s. 197). Ancak, solu yasal yollarla alaşağı edemeyecekleri belli olunca, 11 Eylül 1973 tarihinde Şili silahlı kuvvetleri ABD’nin yardımıyla, Cumhurbaşkanı Salvador Allende ile birlikte binlerce insanın canına mal olacak olan tarihteki en kanlı askeri darbelerden birini gerçekleştirecektir. Darbeden hemen sonra Halk Cephesi’ne olumlu bakan literatürün yayımı yasaklanmış, solcu politikacılar ve entelektüeller ise kimi hapse atılmış kimi işkence görmüş kimi de öldürülmüştür. Bunlar arasında *Vakvak Amca Nasıl Okunmalı* ve onun yazarları da vardır. Yazarlar ülkeden sürgün edilmiş, kitap ise uzun yıllar boyunca ülkede yasaklanmıştır.

¹² 11 Eylül 1973 askeri darbesi tek değildir; Allende’nin iktidarda bulunduğu 3 yıl içerisinde gerçekleştirilen birkaç tane askeri darbe girişiminden sadece biridir.

1979 ve 1980’de Margaret Thatcher ile Ronald Reagan’ın iktidara gelmesiyle nihayete erecek olan ABD tek-yanlılığı ile ekonomik neo-liberalizmin evlilik süreci, Augusto Pinochet’in 1973 Şili askeri darbesiyle başlamış oldu (Hardt ve Negri, 2011, s. 263).

Bu bölüm, küresel iletişim çalışmalarının, modernleşme kuramından küreselleşme tezine ya da İkinci Dünya Savaşı’ndan 1990’lar ve sonrasına doğru yaşadığı gelişim ve değişimleri, çeşitli yaklaşımları ve tartışmaları ele almaktadır. İletişim çalışmalarında ideolojik tartışma çoğu araştırmacıların ele aldığı biçimiyle, mutlaka böyle bir dikotomiye indirgenmesi gerekmemekle birlikte, anaakım liberal paradigma ve geniş neo-Marksist geleneğe atfeden eleştirel paradigma tarafından temsil edilmektedir.

Bölümün ilk kısmında, tarihi kronolojiye göre modernleşme kuramı, kültürel emperyalizm, medya emperyalizmi ve küreselleşme tezleri ele alınacaktır.

2.1. Uluslararası İletişimi Kuramlaştırmada Yaklaşımların Tarihsel Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde çok sayıda toplumun bağımsızlığına ulaşmasıyla oluşan yeni ulus devletlerin, teknolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda kalkınma sorunu ortaya çıkmıştı. Batılı kuramcılara göre, yıllar süren sömürge döneminden sonra yeni oluşan cumhuriyetlerin, gelişmiş Batı toplumları karşısında kaçırdıkları “düzeyi” “yakalamaları” gerekiyordu. Ortaya çıkan yeni dünya düzeniyle beraber, ülkeler, sosyal bilimlerde birbiriyle yakın anlamlarda kullanılan kalkınma, modernleşme ve ilerleme gibi yaklaşımlar etrafında kalkınmış, kalkınmakta veya kalkınmamış olarak sınıflandırılacakları bir yarışa giriyorlardı. Böyle bir ortamda yeni bir yazın alanı olarak ortaya çıkan Kalkınma İktisadı, “örnek” toplumların tarihi gelişme evrelerini belirleyerek, azgelişmiş ülkelerin kalkınması için yapmaları gerekenleri saptamayı hedef olarak önüne koymuştu.

Genel anlamda kalkınma, herhangi bir ülkenin ya da ülkelerin ulaşmak istedikleri bir amaç doğrultusunda iktisadi ve iktisadi olmayan bir dizi değişikende geçirecekleri köklü değişimlere yol açan “süreç” olarak görülebilir (Mıhçı, 1996, s. 65).

Kalkınma iktisadının klasiklerinden biri Rostow (1967), bir ülkenin gelişme yolunda geçireceği beş tarihsel aşamayı geliştirmiştir: (1) geleneksel toplum, (2) kalkışa hazırlık aşaması, (3) kalkış aşaması, (4) olgunluk aşaması ve (5) kitlesel tüketim

aşaması. Kendisinin “Kitlesele tüketim aşamasından sonra ne olacak?” sorusunu 1971 yılında yazdığı daha sonraki çalışması *Politika ve Gelişmenin Merhaleleri*’nde (Politics and the Stages of Growth) yanıtlayarak, “yaşam kalitesi arayışı” olarak adlandırdığı altıncı aşamayı eklemiştir (1971, s. 22, 230). Rostow’un beş aşamayı ele aldığı *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri* (The Stages of Economic Growth) adlı kitabının ilk yayımlandığı 1960 yılı itibarıyla farklı ülkelerin ekonomik kalkış ve olgunluk tarihleri Tablo 2.1’de gösterildiği şekilde belirtilmiştir.

Tablo 2.1. Ülkelerin ekonomik kalkış ve olgunluk tarihleri (Rostow, 1967, s. 38, 59)

Ülke	Kalkış	Olgunluk
İngiltere	1783-1802	1850
ABD	1843-1860	1900
Fransa	1830-1860	1910
Almanya	1850-1873	1910
İsveç	1868-1890	1930
Japonya	1878-1900	1940
Rusya	1890-1914	1950
Kanada	1896-1914	1950
Arjantin	1935-	
Türkiye	1937-	
Hindistan	1952-	
Çin	1952-	

İlerlemeci yaklaşımın ve kalkınma, modernleşme, ilerleme kavramlarının popülerliği sonrasında, 1950’lerde iletişim çalışmaları alanında modernleşme ve kitle iletişimi üzerine bir yazın ortaya çıktı. Bu alanda iletişim sistemleriyle sosyal sistemler arasındaki bağımlı ilişkiyi ilk kavrayanlardan biri Daniel Lerner olmuştur. Onun Orta Doğu’nun modernleşme süreci üzerine 1958 yılında kaleme aldığı *Geleneksel Toplumu Geçiş* (The Passing of Traditional Society) başlıklı kitabı iletişim ve gelişmeyle ilgili literatürde araştırmacıların sık başvurduğu bir kaynak olmuştur. Lerner’in yaklaşımı, bütün ilerleme düşünceleri gibi, modernliğin lehine geleneğin reddi üzerine kuruludur. Bu model, geleneksel ve modern arasında köklü bir karşıtlık varsayar; toplumsal gelişimi ise gelenekten kopuş yoluyla moderne doğru tek yönlü bir süreçte görür. Geleneksellik geri kalmışlık olarak kabul edilir.

1950’lerden 1970’lere kadar uluslararası iletişim alanında ilgi gören modernleşme kuramı, bu tarihten sonra aktif bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Lerner başta olmak

üzere modernleşmeci kuramcılar, dünyaya Batı gözüyle bakmakla, Batı ve Doğu ülkeleri arasındaki ekonomik sömürüyü görmezden gelmekle ve modern dünyanın karmaşıklığını hiçe saymakla suçlandılar. Bugün artık, modernleşme kuramı modası geçmiş Batı düşüncesi olarak kabul edilmektedir. Gerçekten de modernleşme kuramı, insan ve toplum doğasını küçümsese ve konuyu biraz abartsa bile bir ölçüde zamanının ürünüdür (Thompson, 2008, s. 286 ve s. 290). Bu kuram kimi toplum kesimlerine bir anlamda ayrımcılıkla yaklaşırsa da, Lerner'in (1977, s. 889) dediği gibi "Zamanımızın en zor sosyal sorunu, dünyanın çoğunun modernleştirilmesi"ni ve dünyada bütün toplumların Batı'nın ulaştığı refaha ulaşmasını hedefleyen pozitif bir düşünce akımıdır.

İlerlemeci yaklaşımların muhalifi olarak doğan kültürel emperyalizm tezi, başından beri anlamı geniş ve tanımlanması hayli güç olmakla beraber uluslararası iletişim alanında 1970'lerde ve 80'lerde en çarpıcı entelektüel düşüncelerden biri olmuştur. Başından beri kesin yapı olmaktan çok kendisinde bir küme düşünceleri barındıran bir metafor biçiminde kullanılmış (Sreberny-Mohammadi, 1999, s. 49) ve gayet geniş bir yelpazeyi kapsayan olayları ele almaya çalışmıştır (Tomlinson, 1999, s. 14). Kültürel emperyalizmin ağır eleştirel doğası ve 1970-80'lerde kullanılan sert söylemleri, 1990'ların akademi camiasında artık daha az rağbet görmeye başlarken, kültürel emperyalizm kuramcıları arasında da yöntem açısından yavaş yavaş revizyonizme gidildiği görülmektedir. Ancak, kültürel emperyalizmin, bir antiemperyalist yaklaşım olarak eleştirel geleneğin gözünden düştüğünü söylemek pek doğru olmaz.

Diğer taraftan, kültürel emperyalizm analistleri, medya emperyalizmi olgusunu daha geniş bir ekonomik ve kültürel tahakkümün ya da kültürel emperyalizmin sadece bir parçası ama ideolojik rol oynayan bir parçası olarak görürlerken, birçok bazı araştırmacı, pratikliğinden dolayı konuyu iletişim alanıyla sınırlandırarak kültürel emperyalizmin yerine medya emperyalizmi kavramını kullanmaktadırlar. Bu durumda, ülkeler arasında medya dışındaki birçok alanda da varolan eşitsizlikleri yadsıyan veya doğallaştırma yoluna giden liberal düşünürler, medya alanındaki eşitsizlikleri yadsıyamaz halledirler. Böylelikle, medya emperyalizmi, bir öncekine göre daha çok medya merkezli bir modeldir.

Günümüzün egemen ideolojisi olan küreselleşme ise 1990'lardan beri kuşkusuz en popüler bilimsel tezlerden ve insanlar arasında en popüler siyasi kavramlardan biri

olarak çok geniş bir literatür yaratmıştır. Yavaş yavaş küreselliğe giden süreçler, insanları, toplumları ve ülkeleri tek bir küresel pazar çatısı altında toplarken, sosyo-kültürel, siyasi ve ideolojik değerler anlamında da insanları bütünleştiren ve kaynaştıran bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca, küreselleşmeyi dünyanın kaçınılmaz sonu olarak sunma eğilimi vardır. Ancak, bazı araştırmacılar, küreselleşen dünyada toplumların birbirinden ayrı küresel Kuzey ile küresel Güney olarak zengin zengin fakirin de fakir kalmaya devam etmesi üzerine endişe etmektedirler. Küreselleşme aslında kültürel emperyalizm tartışmaları yıllarından beri devam eden “ekonomik özgürlük”-“ekonomik bağımlılık”, “liberal kapitalist pazar”-“emperyalist sömürü” ve “kültürel zenginleşme”-“kültürel tahakküm” gibi karşıtlıklar savaşının devamıdır. Dünya ortamının değiştiği ve onunla birlikte kültürel emperyalizm tezinin artık eskidiği savları ise, daha çok bir bilimsel yaklaşımın modasının geçmesi ve yerini diğerine bırakması olayıdır. 1960’lardan beri çok şey değişmiştir ve 21. yüzyılın dünyası tamamen farklıdır. Ancak, dünyanın bir tarafının diğer tarafı üzerindeki ezici üstünlüğü hiçbir yere gitmedi ve daha uzun süre de bir yere gitmeyecek gibi gözükmektedir.

200 civarında ülkede 7.5 milyar insanın 80 trilyon dolarlık ekonomiyi paylaştığı bir dünyada birbirinden farklı kuram ve hipotezleri desteklemek için her türlü veriye ulaşmak mümkündür. ABD-Batı’nın gerilediği, Doğu’nun yükseldiği, ABD-Batı’nın tersine eskisi gibi egemen kaldığı ve hatta güçlendiği, iki “dünya” arasında “nihayet” eşitliğin oluşmaya başladığı veya tersine zenginlik ile fakirlik arasında uçurumun daha da arttığı gibi birbirinden çok uzak veya zıt iddiaları besleyebilecek her türlü veri bulunabilir ve araştırmacılar tarafından bulunup kendi amaçlarına göre kullanılmaktadır. Bir taraftan, Batı’nın artık eskisi gibi olmadığını ve diğer taraftan, Batı’nın hâlâ hiç olmadığı gibi güçlü olduğunu tartışmasız savunacak veya tartışmasız reddecek insanlar bulunacaktır. Üstelik, iki taraf da kendi görüşünü destekleyecek çok inandırıcı istatistikler sunacaklardır.

Örneğin, küreselleşme araştırmacıları arasından kimileri (Steger, 2013, s. 73) ulusötesi şirketlerin (çokuluslu şirketleri kastetmiş olabilir) sayısının 2000 yılında 50.000’e ulaştığını coşkuyla söylerken, başkaları gerçek ulusötesi şirketlere çok az rastlandığı ve onların parmakla sayılabileceğini savunmaktadır. Herkes bir olayın kendine uygun düşecek yanlarına vurgu yaparak, kimileri (Steger, 2013, s. 76) Nike markasının mal üretiminin %100’ünü Çin, Güney Kore, Malezya, Tayvan ve Tayland

gibi ülkelerde yaptığını örnek verirken, başkaları Amerika Birleşik Devletleri'nin toplam GSYİH'sının sadece %10'unu ve Japonya'nın da %11'ini ihraç ettiğini vurgulayacaktır (Hirst ve Thompson, 2007, s. 142). Hatta bir veriyi farklı insanlar tamamen farklı şekilde yorumlayabilmektedirler. Sözgelimi, Robert Reich (1990) bir yazısında, ABD'de imalat sektöründe 3 milyon işçinin (toplamın %10'u) yabancı şirketler tarafından istihdam edilmesini, ekonominin küreselleşmesi diye görürken; Ethan Kapstein (1991, s. 58), Reich'in aynı savını eleştirdiği yazısında durumu "sadece 3 milyon" ve "sadece %10" diye yorumlamıştır. Apple ya da Microsoft gibi büyük çaplı çokuluslu şirketleri ile bazı ülkelerin yıllık bütçeleri veya GSYİH'larını karşılaştırma yapan meşhur örnekleri ise, kimileri küresel eşitsizliğin kimileri de ekonomik başarının en göze çarpan misalleri olarak sunarlar.

Kuramsal meta-anlatılara gelince, kültürel emperyalizm tezini, araştırma probleminin bulanık ve belirsiz olmasıyla eleştiren ve onun yerine küreselleşme tezinin geçmesi gerektiğini belirten liberal-çoğulcu düşünürler, küreselleşme tezinin belirsizliğini akıllara getirmezler. Oysa küreselleşme tezinin de kültürel emperyalizm tezi kadar açıklık eksikliği vardır, sistematik incelemelerin yürütülmesinden ziyade çoğu zaman "çarpıcı" örnekler vermekle sınırlıdır. Her ikisi de tanımlanması ve araştırılması zor (Crane, 2002, s. 1) olan "betimleyici değil, ideolojik bir kavram" (Chomsky, 2014a, s. 72) olmaktadır. Öte yandan, Marksizm yoğun bir determinizm suçlamasıyla karşı karşıya kalırken, en az Marksizm kadar üretim tarzı ve teknoloji deterministi olan sanayi sonrası/enformasyon toplumu söylenleri "küreselleşen" dünyanın yenilikçi fikri olarak alkışlanmaktadır. Bunun sebebi, enformasyon toplumu kuramcısı Daniel Bell'in "Ben teknolojik determinist değilim" (1999, s. xviii) demesi veya "toplumun tekno-ekonomik, siyasi ve kültürel alanlar tarafından belirlendiğini düşünüyorum" (1999, s. xix) demesi değildir. Enformasyon toplumu kuramının, liberal kapitalizmin inanç ve ilkelerini yansıttığı, onları daha da ileriye geliştirdiği, ama en önemlisi de dünya düzenini ters çevirecek "proletarya diktatörlüğü"nü getirmek için tasarlanmadığıdır. Tüm bunlar bireysel görüş bakımından bir inanç meselesi ve bilimsel görüş bakımından da bir yaklaşım veya paradigma meselesidir.

2.1.1. Modernleşme kuramı ve kitle iletişim araçlarının rolü

Lerner, bir sosyal evrimci olarak dünyada bütün toplumların er ya da geç Batı misalinde doğrusal bir yol izleyerek modernleşeceğinden emindir (Lee, 1980, s. 20). Onun için Batı'nın gelişmiş ülkeleri, özellikle ABD, gelişmiş toplum inşasının sadece en başarılı değil, tarihteki biricik modelidir. Orta Doğu'da geleneksel toplumu baltalayan uyarılar da Batı'dan gelmiştir ve bu anlamda Batı, Orta Doğu'nun gelecekte olmayı hedeflediği şeydir (Lerner, 1958, s. 47).

Toplumları ele alırken Lerner son derece pozitif yaklaşmaktadır, onun için bir toplum diğerinden daha modern, dinamik ya da daha geleneksel olabilmektedir. Aynı şekilde, birbirinden sosyo-kültürel açıdan farklı toplumlar için ortak bir modernleşme formülü geliştirilebilmektedir ve Lerner Orta Doğu'da yaptığı uzun dönemli çalışma sırasında böyle bir formül geliştirmiştir. Lerner, Orta Doğu'da altı ülke Türkiye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Suriye ve İran üzerine 1950'lerde yaptığı saha çalışmasında insanlarla röportajlar yaparak karşılaştırma amacıyla ülkelerin genel tablolarını çizmeye çalışmıştır. O, incelediği toplumları kendisinin geliştirdiği modernleşme tipolojisine (Tablo 2.2) göre üç kategoriye ayırmıştır: Geleneksel, geçiş ve modern.

Lerner için geleneksel toplumlar akrabalık ilişkilerinin baskın rol oynadığı cemaatlerden oluşur. Geleneksel insanın ufku büyük oranda yakın çevresindeki tanıdık insanlarla sınırlıdır, günlük yaşam ise yerel kalıplara göre rutinleşmiştir. Birey, sadece kendi yaşamını doğrudan ilgilendiren meselelerle ilgilenir, başka bir ülkede veya hatta başka bir uzak cemaatte meydana gelen olaylara merakı yoktur (Thompson, 2008, s. 287). Modern insan ise gelenekselin tam karşıtıdır.

Tablo 2.2. *Modernleşmenin temel tipolojisi (Lerner, 1958, s. 71)*

	Okuryazarlık	Kentleşme	Medya katılımı	Empati
Modern	+	+	+	+
A	-	+	+	+
Geçiş B	-	-	+	+
C	-	-	-	+
Geleneksel	-	-	-	-

Tablo 2.2'den de görüldüğü gibi, insanların modernlik aşamaları dört ana unsur üzerinden hesaplanmaktadır. Onlara göre, modern insan kent sakini, okuryazar, medya

tüketicisi ve başka insanlarla ve durumlarla empati kurabilen insandır. Geleneksel insan bunların hiçbirine sahip olmayan biriyken, geçiş insanı ise niteliklerin en azından birine sahip ya da sadece birinden yoksun biridir. Geleneksel insan önce geçiş insanına daha sonra modern insana doğru evrim geçirir. En modern ya da çağdaş insan, geleneksel yaşam tarzını en çok dönüştürmüş insandır. Ancak, böyle bir değişimin bir anda gerçekleşeceğini beklememek gerekir. En mantıklı tahmin, sosyal dönüşümlerin nesillerin değişimiyle paralel ilerleyeceğini öngörmekle yapılabilir. Gelişmiş medya sistemleriyle ilk kez tanışan ebeveyn nesil büyük ihtimalle geleneğe tutunmayı yeğleyebilirken, genç nesil medyadan etkilenererek “ileriye” büyük sıçrayışlar yapacaktır (Katz ve Wedell, 1977, s. 20-21). Lerner’in çok sayıda verdiği örnekleri arasında, kendi toplumunun geleneksel yaşam tarzıyla kitle medyasından gördükleri Batı hayatı arasındaki farkları vurgulayanlar çoktur. Bir Orta Doğulu genç, Amerikan popüler müziği ve radyo istasyonlarını tercih eder, Arab müziğinden ise “Berbattır, sesler ve enstrümanlar dayanılmaz ve her şarkı çeyrek saat sürüyor” diyerek kaçınır. Yazılı basın arasından da “çok daha eğlenceli” diyerek Amerikan dergilerini tercih eder (Lerner, 1958, s. 181). Başka bir genç ise, özgür hayat şartlarından dolayı ABD’de yaşamak ister: “Onlar, yaşamak istedikleri hayatı seçmede özgürdüler. Her adımını sayacak ve konuşmalarını kontrol edecek anne babalardan bağımsızdılar, kendilerinden sadece kendileri sorumludurlar” (Lerner, 1958, s. 200).

İletişim ve gelişme alanında yazan Lerner, çalışmalarında iki temel hipoteze dayanır (1969, s. 133): (1) Değişimin istikameti her zaman sözel iletişimden medya sistemlerine doğrudur; (2) İletişim davranışlarındaki değişimin derecesi, sosyal sistemdeki diğer davranış biçimlerinin değişimi ile anlamlı ilişki sergiler.

Modernleşme süreci, yeni fikirlerin ve enformasyonun kaynağı olan iletişim medyasıyla sıkı sıkıya bağlıdır. İletişim medyası insanları hayata yeniden bakmaya teşvik eder; köylüyü özgür bir çiftçi olmaya, çiftçinin oğlunu kasabada çalışabilmesi için okuma yazma öğrenmeye, çiftçinin eşini artık çocuk sahibi olmamaya ve çiftçinin kızını elbise giymeye ve saçını yaptırmaya teşvik edecektir (Lerner, 1977, s. 886). İletişim medyası, varolan nesil arasında yeni ilgi alanlarının dolaşımını sağlarken, aynı anda bu ilgi alanlarını birleştirip onun daha da ötesine çıkacak olan yeni nesiller hazırlamaktadır. Yüzünü kapatmak yerine göstermek isteyen çiftçinin kızı, kendi fikirlerini konuşabilecek kız yetiştirmeye eğilimlidir; kasabada çalışmak isteyen

çiftçinin oğlu ise, diploma sahibi olup beyaz yakalı olmak isteyen oğul yetiştirmeye eğilimlidir (Lerner, 1977, s. 887). Modernleşme ve medya kullanımı arasında, Lerner'in tavuk-yumurta örneğine benzettiği karşılıklı etkileşim söz konusudur; modernleşme yolunda olanlar daha çok medya kullanırlar, medya ise aynı sırada onlara modernliği öğretir. Böylelikle medya kullanımı ve kullanım sıklığına göre insanların modernleşme düzeyi saptanabilir. Geleneksel insan, çoğu durumda okuryazar olmadığı için haberleri ağızdan duyan biridir (Tablo 2.3). Diğer taraftan, geçiş ve modern insanı haberleri medya aracılığıyla takip etmeye çalışır; uluslararası kitle iletişim araçlarını takip etmek ise eleştirel düşünebilmenin belirtisidir.

Tablo 2.3. *Son duyduğu haberin kaynağı, 1950'ler için (Lerner, 1958, s. 137)*

	Modern insan	Geçiş insanı	Geleneksel insan
Gazete	%54	%46	%8
Radyo	%39	%26	%10
Ağızdan duyma	%6	%26	%78
Haberi yok	%1	%2	%4
Toplam	%100	%100	%100

Lerner'in Orta Doğu çalışmalarının sürdüğü 1950'lerin başlarında ABD'de eğitim televizyonu kullanıma giriyordu. ABD'nin ilk ticari olmayan eğitim televizyonu kanalı 1953 yılında yayına başlamıştır; Wilbur Schramm'ın *Eğitim Televizyonu* (Educational Television) başlıklı kitabını yayımladığı 1963 yılında ise kanalların sayısı 60'ı geçmişti (Schramm, Lyle ve Pool, 1977, s. 2). “Sadece idealistler, ticari medya istasyonlarının pahalı ve rekabetçi dünyasında eğitim televizyonu kurarlar” (Schramm, Lyle ve Pool, 1977, s. 18) diyen Schramm'ın kendisi de, akademik hayatını “eğitim medyası” ve “iletişim ve gelişme” alanlarına adamakla idealist olsa gerek. Wilbur Schramm, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde medyanın toplumsal gelişmedeki önemi üzerine çalışmalar yürütmüş ve ulusal kalkınmada kitle iletişimini kullanmanın stratejilerini geliştirmek için çabalamıştır.

Schramm için herhangi bir ülkede toplumsal gelişimin olmazsa olmazı serbest ve yeterli bilginin dolaşımıdır; bunun için ise ilk önce kitle iletişiminin yeterince geliştirilmesi gerekir. Bu yüzden, eski veya bağımsızlığını yeni elde etmiş olsun, gelişmiş veya azgelişmiş olsun, tüm ülkeler, iletişim sistemlerinin gelişimi ile doğrudan ilgilenmelidirler (Schramm, 1964, s. 7). Ülkenin bir bölgesini diğer bölgelerden

haberlar etmek; ulusal liderlerin halkla, halkın liderlerle ve birbirleriyle iletişim kurmasına olanak sağlamak; mevcut ulusal politikalar hakkında ülke çapında bir diyalog ortamı oluşturmak şeklinde modern kitle iletişimini doğru kullanmak, izole edilmiş toplulukları ve alt kültürleri bir araya getirerek tek bir çatı altında ulusal kalkınma üzerine yoğunlaşmada yardımcı olabilir (Schramm, 1964, s. 10).

Katz ve Wedell (1977, s. 3) için modernleşme ile iletişim söylemlerinin bir arada kullanılması şaşırtıcı değildir. Çünkü iletişim medyası, onlara göre modernliğin ana sembollerinden biridir ve çoğu gözlemci, iletişim medyasının yalnızca modernleşmenin tarafında olabileceğine inanmaktadır (1977, s. 20). Elihu Katz ve George Wedell bunu ortaya koymak için, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığına kavuşan ülkelerin ulusal medya sistemlerinin çoğunlukla İngiliz ve Fransız modelleri altında geliştiğini göstermektedir. Kimi lkeler radyo ve televizyon yayıncılığıyla daha sömürge döneminde, kimileri de bağımsızlığını elde ettikten sonra tanışmıştır. Birinci durumda Avrupa lkeleri kendileriyle sömürgeleri arasında bağları gclendirmek isterken, ikinci durumda ise eski sömürgeleri üzerindeki etkisini muhafaza etmek istemişlerdir.

Bu ülkelere 19. yüzyıl başlarında bağımsızlığını elde eden Latin Amerika ülkelerini de eklersek, çoğu gelişmekte olan ülkede yayıncılığı geliştirmenin modeli, beş farklı senaryoyla sanayileşmiş Batı ülkelerinden transfer edilmiştir: (1) ABD modeli, (2) İngiliz modeli, (3) Fransız modeli, (4) Diğer sömürgeci Avrupa lkelerinin (rneğin İspanya, Belçika ve Hollanda) modeli ve (5) Birçok modelden esinlenenler (Katz ve Wedell, 1977, s. 69). Örneğin, eski İngiliz sömürgelerinde yayıncılığın gelişimi, birbiriyle pek bağdaşmayan  politikanın sonucudur: British Broadcasting Corporation (BBC) modelinin transferi, BBC hizmetlerinin sömürgelerde bulunan İngiliz gurbetilere yayılması ve sömürge yönetimi tarafından yerel yayıncılık hizmetlerinin geliştirilmesi (1977, s. 77).

2.1.2. Kültürel emperyalizm

1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında, nc Dünya lkeleri örneğinde medyanın modernleştirme gücünün araştırıldığı ve medya sahipliği, kontrol, içerik, bağımlılık ve medyanın ticarileştirilmesi sorularının neredeyse hiç sorulmadığı uluslararası iletişim alanına, Herbert Schiller ekonomi politik yaklaşımı getirdi. Medyanın toplumsal bağlam ve toplumsal dönüşüm üzerindeki etkisi aktif bir şekilde

ele alınıyordu. Modernleşme kuramının araştırma konusu zaten medyanın toplumu dönüştürme gücüdür; ancak bu dönüştürme gücünün kimin yönetimi altında kimin faydasına işlediği, hangi ideolojik ve söylemsel önkoşullar altında gerçekleştiği soruları araştırma gündeminde değildi (Boyd-Barrett, 1997, s. 187).

Schiller, Amerikan emperyalizminin bir bileşeni olarak kitle iletişimi üzerine 1965-67 yılları arasında yazmaya başlamıştır. 1969 yılında *Kitle İletişimi ve Amerikan İmparatorluğu*'nu (Mass Communications and American Empire) yayımladığında, küçük istisna dışında çok ilgi görememişti. Ülke içinde, Schiller, küçük ama artan bir okur kitlesi elde etmişti. Oysa onun standart Amerikan iletişim çalışmaları geleneğine getirdiği muhalif yaklaşımı, yurtdışında çok kısa bir süre içinde büyük sayıda sıcak karşılayan aydınlar kitlesi bulabilmiştir (Maxwell, 2003, s. 27). O yıllarda ABD'de uluslararası iletişim kuramcılarının öncülerinden sayılan Daniel Lerner, Schiller'in antiemperyalist bakış açısını saf, kendisini ise küçük görmüştü. Çoğu anaakım Amerikan medyası ise diğer eleştirel düşünörlere yaptığı gibi Schiller'i de görmezden gelmiştir (Mowlana, 2001, s. 24). Amerikan uluslararası iletişim araştırmaları Daniel Lerner, Wilbur Schramm ve Ithiel de Sola Pool'un liderliği altında, ABD'nin dış politikasının amaçları ile uyumlu olarak anti-komünist ve Batı yanlısı bir seyir izliyordu (Maxwell, 2003, s. 26).

Ancak, Schiller'in yazıları zamansal olarak doğru bir tarihi döneme denk geldi, Schiller'den önce böyle muhalif tarzda ABD'de daha kimse yazmamıştı. Sömürge sonrası aklın yükseldiği dünyada Üçüncü Dünya ölkeleri ve özelde Bağlantısızlar Hareketi ve 77'ler Grubu gibi hareketler ABD hegemonyasına meydan okuyorlardı (Mowlana, 2001, s. 23). Durum, daha sonra zirvesini Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO, New World Information and Communication Order) tartışmalarında bulacak olan, iletişim alanında daha eşitlikçi dünya düzenini hedefleyen çalışmaların başlayacağına işaret ediyordu. Schiller'in çalışmaları arasında özellikle *Kitle İletişimi ve Amerikan İmparatorluğu* (Mass Communications and American Empire), *Zihin Yönlendirenler* (The Mind Managers) ve *İletişim ve Kültürel Hâkimiyet* (Communication and Cultural Domination) dünyada "Schillerizm" in yayılışında büyük etkisi olmuştur. Kendisi ise, çalışmaları birçok dile çevrilerek Batı ölkelerine göre Batı dışı ölkelerde daha çok tanınır olmuştur (Mowlana, 2001, s. 24). Sonuçta Herbert

Schiller; Noam Chomsky, Graham Murdock ve Armand Mattelart gibi isimlerle birlikte eleştirel iletişim çalışmaları alanının önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

Kültürel emperyalizmin kesin bir tanımı bulunmamaktadır, ancak basit anlamda kültürel emperyalizm kavramı, emperyalist denetim ya da tahakküme işaret etmektedir. Kültürel emperyalizm çok anlamlı bir kavram olarak; merkezin çevre üzerindeki hegemonyası, Batı ve özellikle Amerikan değerlerinin dünyada yayılışı, Amerikan yaşam tarzı, tüketim kültürü, toplumsal yabancılaşma ve bilginin Batı'dan Doğu'ya tek taraflı dengesiz akışı gibi kendi başına geniş kavramları kendinde birleştirmektedir.

John Tomlinson (1999), kültürel emperyalizmden bahsetmenin dört yolunu şöyle açıklamaya çalışmıştır: (1) *Medya emperyalizmi* olarak kültürel emperyalizm, (2) *milliyet söylemi* olarak kültürel emperyalizm, (3) *küresel kapitalizmin eleştirisi* olarak kültürel emperyalizm ve (4) *modernliğin eleştirisi* olarak kültürel emperyalizm.

Kültürel emperyalizm tezi için sayısız yapılan tanımlamaların ortak noktası, uluslararası ilişkilerin kültür ve iletişim yönünden yeniden incelenmesi ve değişik kültürel ürünlerin eşit olmayan alışverişini (Mattelart ve Mattelart, 2016, s. 92) açıklamaya yöneliktir. Örneğin, Tayyar Arı'ya göre, en yumuşak görünümlü ancak başarı konusunda emperyalist politikaların en etkili olan kültürel emperyalizmin amacı, görünüşte ülkeyi işgal etmek olmamakla beraber, “iki ulus arasındaki güç ilişkilerini değiştirme aracı olarak, ulusun düşüncesini ve aklını fethetmek, kontrol altına almaktır” (1999, s. 227). Can Dündar ise emperyalizmin tek taraflı akışından alaycı bir dille şöyle bahsetmiştir: “Bu küçük köyde insanlar CNN'den haber alıp MTV ile dans ederek; sadece kola içip hamburger yiyerek ve Aslan Kral'la ağlayıp New York hayvanat bahçesinde doğuran pandayla sevinerek yaşayacaklarsa ben o köyün köylüsü olmak istemiyorum” (2008, s. 152). Cees J. Hamelink (1983, s. 5) için kültürel emperyalizm, ya da onun tercih ettiği gibi kültürel senkronizasyon, kültür ürünlerinin büyük oranda tek taraflı olarak aktığı bir süreç anlamına gelir. David Morley ve Kevin Robins (1997, s. 173) ise, bu tek yönlü “diyalog” süreci için “Batı konuşur, öbürleri de dinler” sözünü kullanırlar.

Schiller, Wallerstein'in modern dünya-sisteminden de yararlandığı *İletişim ve Kültürel Hâkimiyet*'te (Communication and Cultural Domination), kültürel emperyalizmin en çok alıntılanan tanımlarından birini yapmıştır (Schiller, 1976, s. 9'dan akt. Maxwell, 2003, s. 68-69):

Kültürel emperyalizm kavramı bugün en çok, sistemin egemen gücünün değer ve yapılarına hizmet eden sosyal kurumları şekillendirmek için bir toplumun modern dünya-sisteme sokulduğu, bu toplumun yönetici sınıfının nasıl cezbedildiği, baskı altına alındığı, zorlandığı ve bazen rüşvetle satın alındığı süreçlerin toplamı ile tanımlanmalıdır.

Bu emperyalist politikalar, J. M. Albertini'nin *Az gelişmişliğin Mekanizması*'nda (1974, s. 141) belirttiği gibi, iki temel ırkçı düşünce üzerine kurulmuştur. Birincisi, hiçbir insan için bir Avrupalıya benzemekten daha güzel bir şey yoktur, bu yüzden Afrika, Asya ve Latin Amerika halklarına Batı uygarlığı aktarılmalıdır. İkincisi, hiçbir uygarlık Avrupa uygarlığından üstün değildir.

Emperyalizm kuramcıları, emperyalist politikaları yerine getirmenin bir aracı olarak gördükleri “serbest ticaret” ve “bilginin/enformasyonun serbest dolaşımı”nı, ekonomik hegemonların sömürü silahı olmakla eleştirmektedir. Onlara göre, serbest ticareti, enformasyonun serbest dolaşımını ve tüm “serbest”leri, bu serbest yarıştan galip çıkacağını önceden bilenler destekler ve ileri sürerler. Bu bakımdan, 1945 öncesi sömürgecilik döneminde sömürenler ile sömürülenler arası ilişki söz konusuysa, 1945 sonrasında da bu sefer “bağımsız” devletler arasında yine sömürü ilişkileri hüküm sürmüştür. Birleşmiş Milletler’le kurulan yeni düzenin aktörleri Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşlar ise, kapitalist ideolojinin en önemli hizmetçileri olarak yoksul ülkeleri gelişmiş ülkelere bağımlı tutmanın aracılığını yapmaktadırlar. IMF, örneğin, kuruluşundan beri, en güçlü üyesi olan ABD’nin etkisi altında kalmıştır. 1956 yılına kadar IMF’in kararları etkin biçimde ABD Maliye Bakanlığı’na alınıyordu. 1960’larda Avrupa ülkeleri ve Japonya ekonomik bakımdan güçlenince, Birleşik Devletler’in etkisi nispeten düşmüş olmakla beraber, Fon’un hâlâ ABD’nin işine ters düşecek kararlar almadığı rahatlıkla söylenebilir (Payer, 1974, s. 217). IMF, yoksul ülkeleri emperyalist güçlerin mali disiplini altına sokmanın aracı olarak kullanılmaktadır (Payer, 1974, s. x) ve verdiği krediler karşısında, kredi alan ülkelere “yapısal uyum programlarını” uygulamalarını talep etmektedir (Steger, 2013, s. 79). Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar ve Birleşmiş Milletler’in kendisi baştan aşağıya bir Amerikan projesi olup ABD’nin dünya hâkimiyetini muhafaza etmesinin anahtar araçlarıdır. Amerika Birleşik Devletleri, diğer devletler üzerindeki özellikle de Avrupa ve Doğu Asya’daki kurumsal konumunu yitirirse, sadece maddi kapasitesine dayanarak süper güç statüsünü sürdürmesi mümkün olmayacaktır (Callinicos, 2014, s.

364-365). Böyle koşullar altında “free flow” ya da “serbest dolaşım” prensibi, gerçek ifade ve basın özgürlüğünü değil, medyaya sahiplik yapan güçlü şirketleri (Schiller, 1974; Sawhney, 2007, s. 48), daha geniş anlamda ise ABD yanlısı sistemi koruyor olmaktadır.

Edward Herman, neo-liberal politikaların ilan ettiği Yeni Dünya Düzeni’ni, aslında Üçüncü Dünya ülkelerini sürekli bağımlı durumda tutmak için ticaret, yardım, kredi, borç yönetimi ve uluslararası hukukun kullanıldığı emperyalizmin daha karmaşık bir aşaması olarak görmektedir (1995, s. 123). Zaman zaman görüldüğü gibi, ABD’nin bir ülkeye düşmanlığı, sadece doğrudan ABD’nin yaptırımlarına yol açmakla kalmıyor, aynı zamanda benzer politikayı izlemeye başka ülkeler de davet ediliyor/zorlanıyor ve bahsi geçen bu uluslararası kuruluşların da “düşman” ülkeye karşı ekonomik vs. yaptırımlara başvurduğu “cezalandırma” girişimleriyle sonuçlanmaktadır. “ABD’nin “yok etmek” istediği birine yardım etmek ise açıkça kanunsuzluk olarak görülmektedir” (Chomsky, 2001, s. 91). Bölüm başında ele alınan Şili olayları ve 2019 yılının Venezuela olayları¹³ bunun bir örneğidir. Sistemin çıkarları iktisat alanıyla birlikte siyaset ve hukuk alanlarında da gözetilmektedir; eş deyişle, uluslararası arenada “doğru” ekonomiyi, “doğru” siyaseti ve “doğru” hukuku belirleme hakkı sadece Batılı güçlerin elindedir. Dünyada neyin iyi ve neyin kötü olduğu süper güçlerin, sözünü ettiğimiz dönem itibarıyla ise ABD’nin çıkarlarına göre belirlenmektedir.

Amerikan muhafazakârlarından Samuel Huntington da aynı şeyi ifade etmektedir. Ona göre, BM Güvenlik Konseyi veya Uluslararası Para Fonu’nca alınan Batı’nın arzularını yansıtan kararlar, dünya topluluğunun arzularını yansıtmış gibi

¹³ Ülkede 2018 yılı verilerine göre yoksulluk seviyesinin %33, işsizliğin %34 ve enflasyonun %1.370.000’e (kaynak: *CurrentTime.tv – RFE/RL*) çıktığı Venezuela’da Devlet Başkanı Nicolas Maduro’nun istifasını talep eden binlerce vatandaşın sokağa çıkması ve muhalif lider Juan Guaido’nun kendini Venezuela Devlet Başkanı ilan etmesi üzerine bu siyasal-ekonomik kriz sesini dünyada da duyurmaya başlamıştır. ABD, Kanada ve birçok Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri muhalif Juan Guaido’yu Devlet Başkanı olarak tanıdığını; Rusya, Çin ve Türkiye ise Devlet Başkanı Nicolas Maduro’yu desteklediğini belirtti. Batı medyası Maduro karşıtı ve Guaido yanlısı yayın yapmaya girişti; İngiltere’de *Bank of England* Venezuela’nın 1,2 milyar dolarlık altınını geri vermeyi reddetti (kaynak: *Bloomberg, RT, CNN*); ABD, Guaido’nun tutuklanışı dahil Venezuela’dan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı cevap vereceğini bildirdi (kaynak: *BBC, RT*); ABD Venezuela’nın *Petroleos de Venezuela* devlet petrol şirketine ekonomik yaptırımlar getirdi (kaynak: *Voice of America*); ABD Amerikan bankalarında bulunan Venezuela’nın aktiflerinin bir bölümünün kontrolünü muhalefet lideri Guaido’ya devretti (kaynak: *Voice of America*); ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence, Latin Amerika ülkelerini Venezuela’ya yatırım uygulamaya çağırdı (kaynak: *Voice of America*); ABD kendi şirketlerinden ve Avrupalı şirketlerden Venezuela’dan petrol satın almamalarını talep etti ve yaptırımlar getireceği konusunda uyardı (kaynak: *Voice of America*); ABD Başkanı Donald Trump, Venezuelalı askeri personel ve politikacıları muhalif Guaido’nun tarafına geçmeye çağırdı (kaynak: *Euronews*).

sunulmaktadır. “Dünya topluluğu” ifadesinin kendisi, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı güçlerin çıkarlarını yansıtan eylemlere küresel meşruiyet kazandırmak için kullanılan çok anlamlı bir isim haline gelmiştir. IMF ve diğer uluslararası ekonomik kurumlar aracılığıyla Batı, kendisinin ekonomik çıkarlarını hayata geçirmekte ve diğer ülkelere uygun gördüğü ekonomik politikaları empoze etmektedir (Huntington, 1993, s. 39).

İletişim ve Kültürel Hâkimiyet'te Schiller, uluslararası iktisadın “bilginin serbest dolaşımı” söylemini alaycı bir tarzda ele almaktadır ve bunu yapmakta gerçekten de haksız sayılmaz. Bilginin serbest dolaşımı prensibinin en katı destekleyicisi ABD, bu duruşunu, ancak kendisinin dünyanın tek kapitalist gücü pozisyonunu sağlama aldıktan sonra savunmaya başlamıştır (Schiller, 1976'dan akt. Maxwell, 2003, s. 72). Ondan önce ise kendisi de bugün gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin yapmaya çalıştığı gibi, İngilizlerin “serbest akış” düzenine türlü korumacı politikalarla direnmeye çalışıyordu. Örneğin, “İngiliz tekeline karşı mücadele” kapsamında 1919 yılında Radio Corporation of America (RCA), ABD topraklarındaki güçlü İngiliz radyo yayıncı American Marconi'ye el koymakla kurulmuştur. Şirket başkanı John Griggs'in “*Çiftçi tohumu ekiyor, tarlasını sürüyor, yetiştiriyor ve mısır hazır olduğunda hükümet gelip 'Bu mahsul benimdir' diyor*” demekten başka çaresi yokken, ABD'nin yeni iletişim politikaları gereği, American Marconi bütün mal varlığını RCA'ya devretmek zorunda kalmıştır (Barnouw, 1966, s. 54-60). RCA'nın hisse senedi ise Amerikan şirketleri arasında paylaşılmıştı: General Electric %30.1, Westinghouse %20.6, AT&T %10.3, United Fruit %4.1 ve diğerleri %34.9 (Barnouw, 1966, s. 73; Barnouw, 1975, s. 22). Malın ve enformasyonun serbest dolaşımını öngören politikalar, en çok bu serbest dolaşımdan kazanacağını bilenler tarafından ileri sürülür; bu artık günümüzde akademi dışında da neredeyse herkesin söylediği bir alaycı deyim dönüşmüştür. Böyle bir ortamda ellerine yeterli siyasi, askeri ve ekonomik güç toplamayı başarmış olan hemen hemen her ülkenin bunun aynısını ileri sürmekle uğraşacağını söylemek abartı olmayacaktır.

Aynı şekilde, sosyo-kültürel boyutta da antiemperyalist söylemlerin gelişmiş Batı ülkelerinden çok Üçüncü Dünya ülkelerinde yankı bulacağını, geçmişte ve hâlihazırda bulduğunu söylemeye gerek yoktur. Liberal-çoğulcular ise kültürler arasında açık ve samimi etkileşimin gerekliliğinde ısrar ettiklerini söylerler. Onlar için kültürel

korumacılık ancak kendine zarar verebilir; örneğin “akılsızca kapılarını dünyaya kapatan” bir toplum, başka kültürlerden etkilenme ve onları etkileme, yenilikler öğrenme ve onlara adapte olmanın fırsatını kaçırmaktadır (Lee, 1980, s. 53). Pool’a (1975, s. 53) göre, genel olarak kültür korunmaya muhtaç değildir; kültür, insanların zaten bağlı oldukları şeydir. Eğer kültür tatmin ediciyse ve daha parçalanma sürecinde değilse, yerel medya kültürün ihtiyaçlarını karşılama işini yeterince yerine getiriyorsa, izleyiciler tatmini dışarıdan aramayacaklardır. Başka bir deyişle, Lee bunu şöyle ifade etmiştir: Afyon Savaşları yıllarında “Çin İmparatorluğu tatmin edici olsaydı, parçalanma sürecinde olmasaydı, yerel tüccarlar kamu ihtiyaçlarına cevap veren ürünler sağlıyor olsaydı, insanlar afyon için İngilizlere bakmak zorunda kalmayacaktı” (1980, s. 54).

Marksist emperyalizm kuramı ve onunla birlikte kültürel emperyalizm tezi, anaakım liberal-çoğulcular tarafından genel anlamda üç madde üzerinden eleştirilmektedir: (1) ekonomik ve kültürel bağımlılığa aşırı önem atfetmesi, (2) ekonomik determinizm ve (3) dünya sistemi dedikleri yapı içinde ele alıp toplumların gelişiminde dışsal etkenlere yoğunlaşarak içsel etkenlerin ihmal edilmesi. Liberal paradigmayı savunanlar emperyalizm tezini bazen durumu büyütmeyle suçlarken, kendileri de liberal politikaların savunmasını yaparken aynı yola başvurmaktan başka çare bulamamışlardır. İlk olarak, kültürel emperyalizm tezinin ana konusu hiçbir zaman kendini dünyadan ayırma anlamında kültürel korumacılık olmamıştır ve Lee’nin dediği gibi “akılsızca kapıları kapatmak” ima edilmemiştir. Kültürel emperyalizmin amacı, dünya-sistemleri analizi ya da bağımlılık okulunun yanı sıra, eşitsiz dünya düzeninden daha eşitlikçi yeni düzene geçmenin temelini hazırlamaktır. Varolan sistemin kusurlarını ortaya koymak ve onların çözümü için fikirler üretmektir. Pool’un “serbest bilgi akışına saldıran öfkeli radikaller” (1975, s. 50) diye adlandırdığı bu kuramcılar, uluslararası kültürel entegrasyondan kaçınmanın yollarını değil, bu kültürel entegrasyon sürecinde Üçüncü Dünya ülkelerinin edilgen rolüne çare aramaktadırlar.

Dünyadaki siyasi yapının değişiminden sonra, antiemperyalizm dalgasının sonunda sömürgeci hâkimiyetin en yüksek işareti olan zihnin sömürgeleştirilmesine ulaşması kaçınılmaz oldu. Siyasi sömürgecilik İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte sona ermişken, kültürel sömürgeciliğin, eski düzenin hâlâ etkili kalesi olarak kaldığının farkına varmak için daha yirmi yıl gerekmiştir (Schiller, 1978, s. 35). Her halükârda,

ekonomik cephe hâlâ tesirli kalmaktadır ve kültürel cephenin de aslında ancak ekonomik cephenin bir uzantısı olduğu görülmektedir. Katz ve Wedell 1970'lerden bahsederken, Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi ulusal medya sektörlerini geliştirmede en önemli engelin ekonomik sorun olduğuna dikkat çekmektedir. Eğer gelişmekte olan ülkelerde 1970'lerin ortalarında bir saatlik program üretmenin maliyeti \$500 dersek, onlar bir saatlik medya programını kendilerinin en ucuz ürünlerinden daha ucuza gelişmiş ülkelere satın alabiliyorlardı. Örneğin, 1974 yılında ortalama Amerikan dizilerini saatine İran 300-400, Tayland 250-300 ve Nijerya 60 dolar ödeyerek satın alabiliyordu (Katz ve Wedell, 1977, s. 163). Ayrıca, Batı ürünlerinin yerli üründen daha kaliteli olduğunu hatırlarsak durum daha anlaşılır olacaktır. 1970'lerin ortalarında Üçüncü Dünya'da en az yabancı medya ürünü ithal eden ülkeler arasında Hindistan (%10), Suriye (%20), Uganda (%19), Tunus (%18), Türkiye (%21), Pakistan (%30); en çok yabancı medya ürünü ithal eden ülkeler arasında ise Senegal (%75), Katar (%79), Guatemala (%82) ve Madagaskar (%73) gibi ülkeler geliyordu (Lee, 1980, s. 239-243).

Kültür sorununun, ekonomi ve politika dışında ele alınamayacağının en büyük örneğine, 1970'lerde UNESCO destekli Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO) tartışmaları sırasında tanık olduk. Üçüncü Dünya ülkeleri, sömürge geçmişinin mirası olarak gördükleri mevcut iletişim yollarının yeniden düzenlenmesi¹⁴ ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dengesiz bilgi akışını düzeltme adına yeni, daha adil ve etkili bir bilgi ve iletişim düzeninin kurulması (UNESCO, 1981, s. 35) gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Basit anlamda, "bilginin serbest akışı" prensibi merkez ülkelere doğru tek yönlü bir akış olarak görülerek, onun yerine Üçüncü Dünya ülkelerinin de uluslararası iletişim sisteminde aktif roller üstlenebileceği "serbest ve dengeli akış"a geçilmesi ve nihayetinde "bilginin dekolonizasyonu" önerilmekteydi. Bu doğrultuda MacBride Komisyonu adıyla bilinen Uluslararası İletişim Sorunlarını İnceleme Komisyonu, çalışmalarına 1977 yılında başlamıştır ve 1980 yılında *Bir Çok Ses, Tek Bir Dünya* (Many Voices, One World) adıyla raporunu tamamlamıştır.

Bunun karşısında Batılı ve özellikle ABD ve İngiliz siyasetçileri, medya kuruluşları ve gazetecileri, olayı, basın özgürlüğü ve bilginin serbest dolaşımına tehdit olarak algılayarak UNESCO'ya karşı yoğun eleştiriler yağdırdılar. NWICO

¹⁴ 4th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement, *Final Document*, Cezayir, 5-9 Eylül 1973.

tartışmalarının İngiliz basınında da ABD’dekine benzer şekilde önyargı ve çarpıtımayla dolu olduğu görülmüştür. NWICO genel anlamda Soğuk Savaş bağlamında çerçevelenerek, “komünistler”in UNESCO’yu desteklediği ve UNESCO’nun serbest basını “zincirlemeye” çalıştığı vurgulanmıştır (Roach, 1999, s. 104). Bazıları daha ileri giderek, Üçüncü Dünya’nın bu girişimlerini “Kıtalar ölçeğinde Orwellci zihin kontrolü”nün alameti olarak görmüştür (Hamelink, 1983, s. 60).

Sonunda, 1984’te ABD ve 1985’te İngiltere UNESCO’dan çekildiğini ilan etti; bu iki ülkeyle birlikte UNESCO’nun toplam bütçesinin üçte biri de gitmiş oldu. Bütçenin neredeyse %25’i bir tek ABD’nin katkısından geliyordu. Böylece, çağdaş tarihte küresel çapta kültürel dönüşümleri hedefleyen en etkili inisiyatiflerden biri, basit bir şekilde ekonomi duvarına çarparak, uluslararası iletişim çalışmalarının tarihi kronolojisini NWICO tartışmaları “öncesi” ve “sonrası”na bölmüş oldu.

Kültürel emperyalizm tezinin yüzleşmesi kaçınılmaz olan sorunlardan bir başkası da “kültür dayatması” olmuştur. “Kültür dayatması” veya “kültürel istila” bir kültürün diğer kültür tarafından sömürülmesi ya da en azından bir kültürün diğer kültür karşısında zayıflaması anlamına gelmektedir. Kültürlerin her zaman değiştiğini belirten David Hojman, “Tüm toplumların McDonalddlaşması muhtemelen kaçınılmazdır, ancak ulusal kültürün en değerli yönlerini kaybetmeden de McDonald’s hamburgeri yemek ve Amerikan jeans pantolonu giymek mümkündür” (1999, s. 176) demektedir. Gerçekten de McDonald’s burgeri ve Amerikan kot pantolonu “kültürel istila” söyleminin ana simgelerinden biri haline geldi. Ancak, herhangi bir kültürün fast food yemekle bir giysi tarafından istila edilmekte olduğunu söylemek, durumu aşırı basitleştirmek olur. Çünkü, kültürel istila, eğer böyle bir şey gerçekten varsa, giysiden yemeğe, müzik-film ve eğlence tüketmekten tüm eğlence etkinliklerine ve işten boş vaktin değerlendirilmesine kadar insan hayatının her alanına nüfuz etmektedir. Ne var ki, Lee’nin yaptığı tarzda Afyon Savaşları’nı Çin’in “kültürel yetersizliği”yle aklamaya çalışmak, kayıtsızlığın ve sinizmin üst aşamasıdır.

Her şeyi kendinde birleştiren bir küresel kültürün yaratılması anlamında kültürel istila anlayışının ise, bir naiflikten ibaret olduğu ortadadır. Böyle bir bazı kurgu filmlerinden gördüğümüz tektipleşmiş dünyayı hayal etmek (en azından şimdilik) çok zor. George Ritzer, bu naifliğe yol vermeden Amerikan kültürel ürünlerinin diğer toplumlar üzerindeki etkisi üzerine çok dengeli bir tespit yapmıştır: “Her ne kadar,

dünyada büyük küresel çeşitlilik görmeye devam edecek olsak da, eninde sonunda dünya kültürlerinin çoğunluğu veya hatta tümü Amerikan ihracatından etkilenecektir. Amerika fiilen herkesin “ikinci kültürü” olacak” (Ritzer, 1998, s. 89).

Sonuç olarak, kültürel emperyalizm tezine yöneltilen eleştirilerin bir diğeri, tezin ortaya çıktığı ve büyük ilgiyle tartışıldığı 1970-80 dönemi ile 1990 sonrası dönem arasında, tarihsel olarak ekonomik ve siyasi başta olmak üzere birçok anlamda değişiklikler meydana geldiği üzerinedir. Thompson’a (2008, s. 257) göre, 1960’lardan itibaren küresel iktidar ve ekonomik ilişkiler birçok değişiklikler geçirmiştir ve günümüzde yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Sovyet Bloku’nun yıkılışı, UNESCO destekli yeni eşitlikçi enformasyon düzeni kurmaya yönelik girişimlerin çöküşü ve 1980’lerle birlikte dünyayı saran özelleştirme ve deregulasyon dalgası, egemenliğin siyasi ve ekonomik temellerini değiştirmiştir. İletişim endüstrisi giderek ulusal ellerden ulusötesi şirketlerin eline geçerek, medya içeriği ve biçimi başta ABD olmak üzere hâlâ Batı tarzı kalırken, egemenliğin ekonomik temelleri uluslararasılaşmıştır. Eleştirel iktisatçılar da ABD’nin hegemon olduğu gerçek “Amerikan yüzyılı”nın ancak 1970’lere kadar sürmüş olduğunu belirtmektedirler. ABD’nin, borç veren bir ülkeden borç alan ülkeye dönüşmesi ise daha 1950 ve 60’larda başlamıştı (Payer, 1974, s. 219). Hatta medya devleri artık sadece Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’dan çıkmamakta ve Batı dışı dünya da kültürel alışverişte kendi yerini bulmaya başlamaktadır. Bu da küresel iletişim sahnesinin değişiyor olduğunu haber vermektedir. Amerikan kültürel emperyalizmi 20. yüzyılın sonlarına doğru uluslararası şirket kültürü egemenliği halini almıştır. Bugünün toplumları ise çok sayıda değer, inanç ve yaşamsal pratiklerin iç içe geçtiği melez kültürleri temsil etmektedir.

Böyle bir ortamda, liberal-çoğulcu geleneğe göre, ulusal kültürlerin, dışarıdan ithal edilen değerler tarafından yozlaştırıldığını varsaymak ve böyle bir önyargıdan hareket etmek kültürlerarası iletişimi doğru anlamada engel olacaktır (Thompson, 2008, s. 259-260); doğrusu ise, emperyalizmin yerine artık küreselleşmenin geçtiğini kabul etmektir (Tomlinson, 1999, s. 253).

Kültürel emperyalizm tezi, 1990’lara girildiğinde etkisini kaybetmeye başladıysa da, günümüzde özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde toplumsal kuram olarak hâlâ itibarını hissettirmektedir. Bir tek Üçüncü Dünya’da değil, Batılı ve Amerikalı araştırmacılar arasında da kültürel tahakküm, kültürel tektipleşme, tüketim kültürü ve

kültürün metalaşması konuları çeşitli açılardan işlenmektedir. Örneğin, Ritzer'in McDonaldlaştırması (1993), Barber'in McDünyası (1995), Hannerz'in ve Howes'un Coca-kolonizasyonu (1992, 1996), Ritzer ile Liska'nın McDisneyleştirilmesi (1997) ve Foster'in Coca-küreselleşmesi (2008) gibi tezler 1990 sonrasında eserleridir.

2.1.3. Medya emperyalizmi

Kültürel emperyalizm tezinin tartışıldığı ortamlar, aynı söylemlerin bir diğer boyutu olarak görülen medya emperyalizmi tezini de akıllara getirir. Genel olarak, kimileri için medya emperyalizmi, kültürel emperyalizmin tezahürlerinden sadece biri; başkaları için kültürel emperyalizmin yerine kullanılması daha uygun olan bir kavramdır. Sonuncunun temel gerekçesi, kültürel emperyalizmin, sosyal bilimlerin tanımlanması en güç terimlerinden biri olan “kültür” kavramından ve siyasal kontrol maksatlı toprak ilhakı anlamına gelen eski sömürgeci söylemin “emperyalizm” kavramından oluşmasıdır. İlk bakışta, örneğin Oliver Boyd-Barrett'in dediği gibi, “emperyalizm” terimi yerine “bağımlılık” terimi de herhangi bir anlam kaybı olmadan kullanılabilir. Zira, “bağımlılık” kuramı da, ulusal egemenliğin ya da cumhuriyet bağımsızlığının, ulus ekonomisinin yabancı çıkarlar tarafından fiili olarak kontrol altına alınma ihtimaline karşı yeterli güvence olmadığını ileri sürmektedir (Boyd-Barrett, 1984, s. 174).

Dengesiz küresel medya akışının neden “kültürel emperyalizm” olarak adlandırılmaya başladığı tam olarak bilinmemektedir diyor Chin-Chuan Lee. Kuşkusuz, medya kültürün önemli bileşenlerinden biridir; ancak, medyayı gelenek, din, aile, eğitim kurumları vs gibi kültürel varlıklardan ayırt etmekte yetersiz ya da ilgisiz olan bir analiz, olayı aydınlatmak yerine her şeyi karıştırabilir (Lee, 1980, s. 25, 42). Medya emperyalizmi ise özenli incelemelerin yapılabilmesi için çok daha uygun bir alan olmaktadır (Boyd-Barrett, 1979, s. 119).

Lee'ye (1980, s. 41-42) göre, neo-Marksistler kültürel emperyalizm terimini kullanırken, Marksist olmayanlar her şeyi kapsayan kültürel emperyalizm yerine daha spesifik ve elle tutulur olan medya emperyalizmi kavramını tercih ederler. Örneğin, Boyd-Barrett ve Lee'nin kendisi, medya emperyalizmi terimini tercih edenlerdendir. John Tomlinson ise, kültürel emperyalizm tezine eleştirel yaklaşmakla birlikte, kültürel emperyalizmden bahsetmenin 4 yolundan biri olarak medya emperyalizmini

görmektedir ve böyle yapmakla hem kültürel emperyalizmi hem de medya emperyalizmini bir bilimsel tartışma konusu olarak kabul ettiğini göstermektedir.

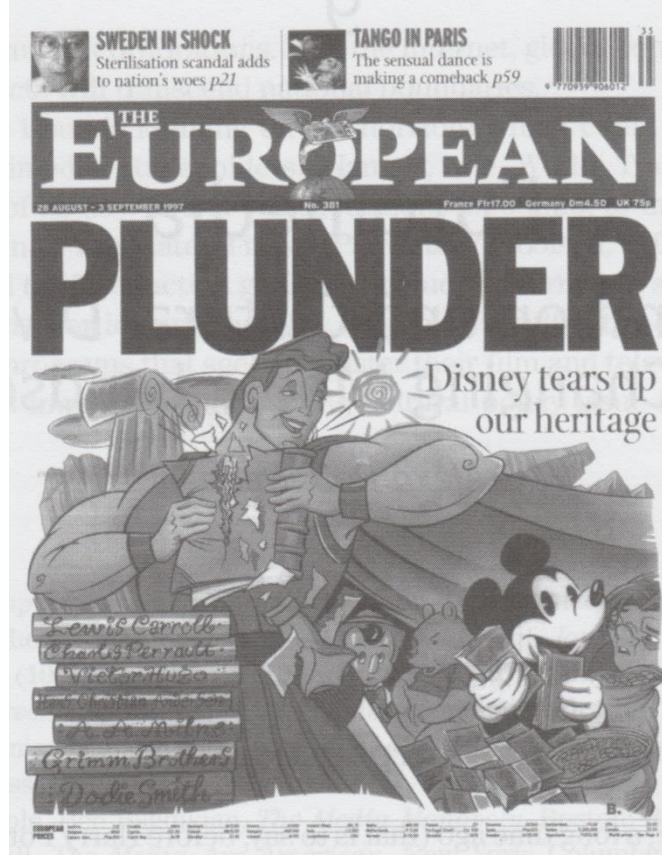
Somut bir biçimde, Lee (1980, s. 68) medya emperyalizmini dört şeye atfeder: (1) yabancı ülkelere medya içeriği ihracatı; (2) yabancı mülkiyet ve medya kuruluşlarının kontrolü; (3) merkez ülkelerin yayın standartlarının aktarımı ve “kamu yararı” pahasına ticari medya anlayışının kurumsallaştırılması ve (4) medya alıcısı ülkelerdeki yerli yaşam tarzlarının kapitalist yaşam tarzı tarafından istilası. Bu, Boyd-Barrett’in ifadesiyle (1998, s. 157’den akt. Thussu, 2000, s. 64) iletişim alanlarının sömürgeleştirilmesidir. Ya da daha basit anlamda “bir ülkedeki kitle iletişim araçlarının mülkiyeti, yapısı, dağılımı ve içeriğinden birisinin veya hepsinin bir başka ülkedeki veya ülkelerdeki çıkar gruplarının önemli derecede etkisi altında olması ve etkilenen ülkenin o ülkelere aynı derecede karşılıklı bir etkide bulunamaması” (Oktay, 2000, s. 129) ile açıklanabilir. Örneğin, ABD’den Üçüncü Dünya’ya yoğun bir medya ürünleri akışı vardır, Üçüncü Dünya’dan ABD’ye ise neredeyse bir akış söz konusu değildir ve olsa da ancak çok küçük bir “damlama”dan ibarettir. Böyle bir geri akış da zaten Üçüncü Dünya’da yine Batılı şirketlerin ajanları veya mülkiyeti ile temsil edilmektedir (Boyd-Barrett, 1979, s. 117).

Tarihsel sahnede kültürel emperyalizm teziyle aşağı yukarı paralel gelişen medya emperyalizmi tezi, uluslararası iletişim sisteminde Batılı ve Amerikan şirketlerinin ezici üstünlüğü yıllarına denk gelmiştir. Gerçi, küresel medya hegemonyası söz konusu olduğu zaman, Batılı olmaktansa bir tek Amerikan üstünlüğünden söz etmek daha doğru olacaktır. Çünkü, dünya savaşları yıllarında kendisinin tartışma götürmez hegemonyasını inşa eden ABD, ekonomiyle beraber iletişim endüstrisinde de dünyada birinci olmuştur. Öyle ki, Hollywood sinema sektörü, basın-yayın, haber ajansları, haber dergileri, reklam ajansları, gazetecilik anlayışı ve ideolojisi, uydu iletişim sistemleri – bunların hepsi Amerikan hâkimiyeti altındaydı ve hâlâ olmaya devam etmektedir (Lee, 1980, s. 24). Sözelimi, 1970’lerde dünyada reklam harcamalarının %60’ı ABD iç pazarına düşüyordu. Almanya, Fransa, Kanada, Avustralya ve İngiltere’de en büyük 20 reklam ajansının en azından onu Amerikalıydı. Arjantin, Belçika, Hindistan, İtalya, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İspanya ve Venezuela’da da en büyük 5 ajansın üçü gene Amerikalıydı (Boyd-Barrett, 1979, s. 124). Dünya haberlerinin %80’i üç büyük haber ajansının merkezleri olan Londra, New York ve Paris üzerinden

aktmaktadır (UNESCO, 1980, s. 145). 1987 yılı verilerine göre, toplam cirosuna göre basın-yayın, televizyon, radyo ve sinema sektörlerinde hizmet veren dünyanın en büyük 78 medya şirketinin tam yarısı veya 39'u Amerikan, 8'i Japon, 7'si İngiliz, 5'er tanesi Fransız, Alman ve Kanada, 4'ü İtalyan, 3'ü Hollanda ve birer tanesi de Avustralya ve İspanya kökenlidir (UNESCO, 1989, s. 104-105).

Kültürel emperyalizm ve medya emperyalizmi tartışmaları, bazılarının düşünebileceği gibi, küresel iletişim yollarından mahrum kalmış “küskün” ve “öfkeli” Üçüncü Dünya ülkelerinin sorunu değildir ve pratikte de olmamıştır. Küresel telekomünikasyon endüstrisinde ABD'nin üstünlüğü ve tekeli, en azından 1990'lara kadar, o kadar söz götürmezdi ki, gelişmiş Batılı ülkeler bile iletişim ve kültür alanlarında ABD'nin kolonisine dönüşmekten endişeleniyorlardı.

Avrupa'da bir haftalık gazete olan *The European*'in 28 Ağustos 1997 tarihine ait sayısının manşetinde Disney'i Avrupa'nın kültürel mirasını yağmalamakla suçlayan haber yer almıştı (Görsel 2.1). Gazetenin baş sayfasında “*Plunder! Disney tears up our heritage*” (Yağma! Disney mirasımızı yırtmaktadır) başlığı atılmış, onun altında ise Disney karakteri Herkül, Avrupalı yazarların kitaplarını yırtarken tasvir edilmiştir. Herkül'ün yanı başında ise Mickey Fare para saymaktadır.

Görsel 2.1. “Yağma! Disney mirasımızı yırtmaktadır”, *The European*, 28 Ağustos 1997 (Robertson, 2010, s. 206)

Avrupa, hep söylenegelen “geleneksiz, kültürsüz ve materyalist” ABD’ye karşı kendisinin “kültürel varlığı”nı korumak için bir sürü korumacı politikaya başvurmak zorunda kalmıştır. 1993 yılında kurulan *Euronews* televizyon kanalı, ABD’nin CNN’ine bir cevap olarak dünya haber dolaşımına Avrupa perspektifini sunmaya yönelik bir girişimdi. Bunun dışında “Avrupa kültürü”nü oluşturma yolunda başka daha birçok proje ve programlar hayata geçirilmiştir. Onlar arasında, örneğin, Avrupa çapında görsel-işitsel alanda üretim, dağıtım, eğitim ve finansal destek veren MEDIA (Measures to Encourage the Development of an Audiovisual Industry) programı vardır. 1987 yılında hayata başlayan bu programın 1987-1990 yılları için bütçesi 29 milyon dolar olmuştur. Daha sonra ise 1991-1995 dönemi için 270 milyon ve 1996-2000 dönemi için ise 510 milyon dolara çıkartılmıştır (Bek, 2003a, s. 25). Kendi yerel kültürel ürünleri ulusal düzeylerde ve Avrupa Birliği düzeyinde desteklemenin yanı sıra, teoride yabancı tekeline pratikte ise Amerikan tekeline karşı koymak için türlü kotalarla televizyon programları ve sinema filmleri ithalatında sınırlamalara gidilmiştir. Örneğin, Fransa’da

televizyon içeriğinin en az %50'si Avrupa yapımı olmalıdır (Hedges, 1995, s. 153). Danimarka daha ileri giderek, *Dallas* dizisini “kendi vatandaşları için uygun olmadığı” gerekçesiyle televizyondan kaldırmaya çalışmış, ancak halkın sert tepkisinden dolayı yapamamıştır (Wriston, 1994, s. 117). Zaten 1980'lerin başında Avrupa'da inanılmaz başarı gösteren *Dallas* dizisi vatandaşlar arasında çok sevilirken, daha üst çevrelerde ise Amerikan tüketim kültürünü simgeleyen bir tehdit olarak görülmüştür. Örneğin, 1983 yılında Fransa Kültür Bakanı Jack Lang, *Dallas* dizisini “Amerikan kültürel emperyalizminin sembolü” olarak ilan etmiştir (Ang, 1986, s. 2).

Harcanan bunca çabaya rağmen Avrupalı üretici, Amerikalı üreticiye karşı kayda değer bir mücadele verebildiğini söyleyemeyiz. 1999 yılında Avrupa Birliği ülkelerinde ABD yapımı filmlerin pazar payı %60 ile %90 arasında değişerek toplamda Avrupa Birliği'nde %69.1 (Ulusay, 2003, s. 62) iken, ABD'de Avrupa yapımı filmlerin pazar payı sadece %1-2'yi oluşturuyordu (Naranen, 2002, s. 21). Günümüz verileri de aşağı yukarı bunun aynısıdır; 2016 yılında Avrupa Birliği'nde ABD yapımı filmlerin pazar payı %66.2'yi (European Audiovisual Observatory [EAO], 2018, s. 14) ve ABD'de Avrupa yapımı filmlerin pazar payı yine %2'yi oluşturmuştur (EAO, 2017, s. 39). Ayrıca, farklı ülkelerin ekonomik imkânları göz önüne alındığında, küçük Avrupa ülkelerinin yalnızca ABD tarafından değil, aynı anda büyük Avrupa ülkeleri tarafından da kültürel istilaya uğrayabileceği meselesi de ortaya çıkmıştır (Servaes, 1993).

“Fil ile uyuyan bir fare Kanada” (Lee, 1980) ise başından beri Amerikan medyası etkisiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak, burada da ABD etkisine karşı alınan korumacı politikaların amacına ulaştığı söylenemez. Kanada'da hâlâ gösterilen filmlerin %95'i Amerikan filmleridir ve basılan tüm kitapların %66'sı ve dergilerin %80'i de Kanadalı değildir (Mowlana, 1997, s. 16).

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise bazı gruplar, Japonya'nın dünyada ve ABD'de ekonomik varlığı hızlı bir tempoyla güçlenirken, Amerika'yı “satın almalarla” ekonomik ve kültürel açıdan “istila edeceğinden” telaşa düşmüşlerdi. Bu, Japonya'nın dünyada yükselişi karşısında ABD'nin zayıflayacağı korkusuydu. Bugün ise bir tek Birleşik Devletler'de değil Avrupa dahil tüm Batı bloğunda artık Çin'in dünya üzerindeki tırmanışından korkuyorlar. Bu yüzden, kültürel emperyalizm ve tahakküme maruz kalma “korkusu”, birçok liberal paradigma kuramcılarının düşündüğü gibi, kendisinin “başarısızlığı” karşısında bazı gelişmiş Batı ülkelerinin “başarısına” olan

kıskanma değildir. Yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak, kültürel tahakküme uğrama korkusu, herkes için geçerli bir sendromdur denilebilir.

Boyd-Barrett son çalışmalarından birinde (2015), medya emperyalizminin tek bir kuram olarak düşünülmemesi gerektiğini ve iletişim ile imparatorluk ilişkilerini ele alan farklı kuramları birleştiren bir çalışma alanı olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Kendisi, örneğin, bu doğrultuda iletişim ve imparatorluk alanının kuramlaştırılmasında, etkisi esas olarak önemli olan “klasik” dediği üç kuramcıyı belirtmektedir. Bunlar Harold Innis, Herbert Schiller ve Edward Herman ile Noam Chomsky ikilisidir. Üstelik, yazarlar medya emperyalizmi kavramını kullanmıyor da olabilirler; önemli olan onların ilgi alanlarının iletişim ve imparatorluk ile ilintili olmasıdır. Harold Innis, 1950 yılında yazılmış tarih çalışması *İmparatorluk ve İletişim* (Empire and Communications) ile alanın öncülerinden sayılmaktadır. 1960’lardan ölümüne kadar eserler veren alanın etkili kuramcılarında biri Herbert Schiller, Amerikan medya kuruluşlarının, sahibinin emperyal çıkarları için hizmet ettiği fikrini yaygınlaştırmıştır. Schiller, kitle iletişim araçlarını Amerikan imparatorluğunun bir uzantısı olarak görüyordu. Herman ile Chomsky ise, kitle medyasının ekonomi politikasıyla ve özellikle Propaganda modelini geliştirdikleri *Rızanın İmalatı* ile medya emperyalizmi çalışmalarında özel bir yere sahiptirler.

Daha sonra Boyd-Barrett, medya emperyalizmine dördüncü bir yaklaşım olarak kendisinin yaklaşımını sunmaktadır. Onun yaklaşımının özelliği, katı bir emperyalist kuram olmaktan çok birçok modeli bir araya getiren hareketli bir saha olmasıdır. Boyd-Barrett (2015, s. 138) için uluslar arasında varolan farklı biçimlerdeki eşitsizlikler, karşısına tüm dünyayı alan ana güçlerden oluşan bir, iki veya hatta üç kutuplu emperyalistler dünyası olmak zorunda değildir. Aksine, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlara göre çok farklı derecelerde güç etkileşimleri söz konusudur. Ayrıca, medya imparatorluklarının gelişimi “saldırgan” olduğu kadar “savunma amaçlı” da olabilmektedir. Örneğin, Çin’in medya sektöründe gelişme yoluna koyduğu yumuşak gücü, hem Batı medyasının nüfuzuna karşı koruma ve yabancı şirketlere olan teknolojik bağımlılığı azaltma amacını hem de kendisini küresel bir oyuncuya dönüştürerek dünya üzerinde kültürel bir etki yaratma amacını taşımaktadır (Boyd-Barrett, 2015, s. 139; Thussu, 2018). Boyd-Barrett, “diğer medya emperyalizmleri” adıyla aralarındaki

sınırlar çok keskin olmamakla birlikte, emperyalizmin çeşitli tezahürlerini kastetmiştir:

- a) İmparatorluk sonrası modeli
- b) Güçlü-zayıf medya piyasaları modeli
- c) Pan-bölge modeli
- d) Yumuşak güç modeli

İmparatorluk sonrası modeli, bir zamanlar sömürgeleri olan ülkelerin medya pazarlarında önemli miktarda varlığını sürdüren İngiltere, Fransa ve İspanya gibi ülkeler tarafından temsil edilmektedir. Bunlar arasında Rusya'nın Sovyet sonrası bölgesindeki etkili pozisyonu da hesaba katılmaktadır (Boyd-Barrett, 2015, s. 140). Güçlü-zayıf medya piyasaları modeli, herhangi bir iki ülke arasındaki medya ilişkilerinin eşitsizliğine atfeder. Bunlara İngiltere ile İrlanda ve Avustralya ile Yeni Zelanda¹⁵ gösterilebilir. Ayrıca, bu iki ülke aynı zamanda bölgesel ve küresel anlamda da aktif bir medya oyuncusu olabilir veya hatta diğer ülkelerden yapılan medya ithalatına bağımlı olabilirler. Bunun güzel bir örneğini, bir yandan Orta Asya ülkeleri Rus dili ve kültürel ürünlerinin hâkimiyeti altındayken, diğer yandan Rusya'nın kendisinin de kültürel bakımdan ABD'ye bağımlı olduğunda görebiliriz. Pan-bölge modeli, ortak bir dili ve/veya kültürü paylaşan bölgeler ile temsil ediliyor, örneğin, Arap dünyası veya Asya'da Kore dalgası. Yumuşak güç ise, geniş kapsamlı bir kavram olup, kendi içinde önceki modelleri de kapsayabileceği gibi daha başka yollarla da uygulamaya konulabilir.

Güçlü-zayıf piyasalar modeli Boyd-Barrett'te "medya emperyalizmleri"nin bir modeli olurken, aslında tüm emperyalist paradigmaların, serbest enformasyon dolaşımının ve esasında özgür pazar ekonomisinin temel aracı olmaktadır. Güçlü-zayıf piyasalar mantığını medyanın ötesine taşıyarak geniş olarak kültürel mübadeleler anlamında kullandığımızda, Amerikanlaşma veya metalaşma korkusunun yanında, örneğin, Koreliler için Japonlaşma, Sri Lankalılar için Hintlileşme, Kamboçyalılar için Vietnamlılaşma, Baltık Cumhuriyetleri için Ruslaşma (Appadurai, 2009, s. 401) ve Kırgızlar için daha etkisi görülmemiş olsa da Çinlileşme korkusunun en azından

¹⁵ Yeni Zelanda medyası esas olarak, aslan payı Avustralyalı olmak üzere, dört yabancı şirket tarafından kontrol edilmektedir. Bunlar, (1) en büyük hissedarı İrlandalı bir şirket olan *APN News and Media*; (2) Avustralyalı *Fairfax Media*; (3) Avustralyalı *MediaWorks* ve (4) Avustralyalı-Amerikalı iş adamı Rupert Murdoch'un *NewsCorporation/Sky* şirketi, bkz. Boyd-Barrett, 2015, s. 143.

Amerikanlaşma kadar veya ondan daha çok kaygı verici olduğu fark edilecektir. Bu yüzden, “kültürel istila”ya uğrama korkusu nutlaka dünyadaki en güçlü “istilacı” (ABD) ile kastedilmek zorunda değildir. Başka devletlerden olduğu kadar kendi ülkelerimizden de çok sayıda örneğin işaret ettiği gibi, korkunun kaynağı dönemden döneme göre değişebiliyor olsa da her zaman *birşeyleşme* korkusunun varolacağı tahmin edilebilir.

Medya emperyalizmi tezi, aslı veya ekonomik temeli 1960 ve 1970’lerde görülmeye başlayan ve 1990’larda ise artık kâğıt üzerinde de ve hayatta da dikkat çeken yeni bir gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu, önceki bölümde de belirtildiği gibi, bazılarının Doğu Asya’nın yükselişi, ya da Üçüncü Dünya’nın ve daha geniş anlamda bölgelerin yükselişi dediği bir olguydu. Bu ise liberal-çoğulcular için eleştirel “emperyalist” kuramların artık eskidiğini ilan etmelerine ilham vermiştir. Durum böyleyken, meydana gelen değişimleri yeni bir dönem ismiyle yazılarına yansıtanlar arasında eleştirelçiler de vardı. Jeremy Tunstall, medya sektöründe Amerikan tekeli ortaya koyduğu klasik çalışması *Medya Amerikalıdır* (The Media are American) (1977) kitabını 30 yıl sonra ele aldığı, kitap başlığını öncesine bir söz oyunuyla koyduğu *Medya Amerikalıydı* (The Media were American) isimli eserinde (2007) ABD’nin kitle medyasında liderliğini kaybettiğini belirtmiştir. Ancak, 21. yüzyılda da iletişim sektörünün pek çok alanında ABD hâkim olmaya devam etmektedir.

İsim tartışmalarına gelince, medya emperyalizmi kuramcıları, kültürel emperyalizmi araştırma nesnesinin bulanıklığı ve elle tutulamayacak kadar karmaşıklığı gerekçesiyle reddetmektedirler. Ancak, bir şeyin varolması için mutlaka bilimsel ellere sığması gerekmemektedir. Kültürel alışveriş, kitle medyası dışında da vardır ve en önemlisi kitle medyasının kullanımından asırlar önce de varolmuştur. Hatta kültürel alışverişin bir insan/toplum doğası olduğu için insanlık tarihinde her zaman yaşandığı söylenebilir ve bu alışverişten her zaman bazı toplumlar daha fazla kazanırken diğerleri daha az kazanmaya mecburdur. Bugünkü durum bunun sadece iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle farklı bir düzeye taşınmış halidir. Boyd-Barrett’in de (1979, s. 132) belirttiği gibi, Üçüncü Dünya ülkelerinde en önemli kültürel değişimler kitle medyasının daha ortalıkta olmadığı sömürge döneminde meydana gelmiştir. Örneğin, dil meselesine değinelim. Dünyada her zaman bilgi, bilim ve fikir dolaşımında üstünlüğü olan diller olmuştur. Bugün bu diller birkaç Avrupa diliyle temsil edilmektedir; UNESCO’nun (1980, s. 49) tahminlerine göre, dünyada 3500 sözel ve

500 yazılı dil varken basılı materyallerin üçte ikisinden fazlası İngilizce, Rusça, İspanyolca, Almanca ve Fransızca yayınlanmaktadır. Bugün ise, 2019 Temmuz ayı için, dünyada internet sitelerinin %54'ü İngilizce olmak üzere %80'den fazlası sadece 6 dildedir. Onlar İngilizce'den sonra sırasıyla Rusça (%5.9), Almanca (%5.8), İspanyolca (%5), Fransızca (%3.9) ve Japoncadır (%3.6).¹⁶ İnternet kullanımıyla ilgili sayısal veriler çok çabuk değişebilmektedir. Yukarıdaki veriler bir yıl sonra 2020 Temmuz dönemi için aşağıdaki gibi değişim göstermiştir. Bu dönemde internet siteleri sıralamasında Türkçe'nin dördüncü sıraya ve Farsça'nın beşinciye yerleştiği görülmektedir: İngilizce (%59.8), Rusça (%8.7), İspanyolca (%4), Türkçe (%3.2), Farsça (%2.8), Fransızca (%2.6), Almanca (%2.6), Japonca (%2.2).¹⁷

Bu iyi de değil kötü de değildir, çünkü bir yandan dilin çokluğu iletişimde sorunlar yaratıp bilimsel ve teknolojik gelişmeye engel olabilirken, diğer yandan dünyada birkaç dilin konuşulması ise pratik olmakla birlikte öteki dillere karşı ayrımcılığın ve dilsel bir hiyerarşinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (UNESCO, 1980, s. 50).

Dil sorununun kendisi, dengeli enformasyon akışını kurmada bir engeldir. Çünkü, kültürel ve dilsel açıdan çeşitli toplumların uluslararası veya küresel çapta iletişime girebilmeleri, tek ya da birkaç anlaşılır dili gerektirir. Böyle bir dil örneğin İngilizce ise, bu, ana dili İngilizce olan toplumlar için bir avantaj olacaktır, ki hâlihazırda olan şeydir. Al Jazeera, örneğin, Arapça konuşulan bölgede geniş kitleye seslenerek bu dil sorununu aşarak başarıya ulaşmıştır. Eğer bugün dünyada Rusça ve Türkçe, İngilizce kadar konuşuluyor olsaydı, Rusya'nın da Türkiye'nin de hem sosyal durumu hem de siyasi ve ekonomik durumu nispeten çok daha iyi olabilirdi.

Dilsel engellerde daha münferit örnekler için İrlanda veya Orta Asya'daki duruma bakılabilir. İrlanda'da bugün resmi dil olmasına rağmen İrlandaca yerine İngilizce konuşulmaktadır; Orta Asya cumhuriyetlerinde ise “Ana dil mi?” (örneğin, Kırgızca ve Kazakça) veya “Resmi dil mi?” (Rusça) tartışmaları bağımsızlığa ulaşıldığından beri sürmektedir. Orta Asya'da Rusça konuşan kesimin zaman zaman kendilerini ima ederek “Neden bizde Rusça konuşanlar Kırgızca/Kazakça konuşanlardan daha

¹⁶ Web Technology Surveys; “Usage of content languages for websites”; https://w3techs.com/technologies/overview/content_language/all (Erişim tarihi: 14.07.2019).

¹⁷ Web Technology Surveys; “Usage statistics of content languages for websites”; https://w3techs.com/technologies/overview/content_language (Erişim tarihi: 26.07.2020).

akıllı/başarılı/gelişkindir?” şeklinde bir naif soru sorduğu görülür. Ama onlar, böyle bir durum söz konusuysa eğer, cevabın insanlarda değil dilin kendisinde olduğunu düşünmüyorlar.

Şöyle ki, Kırgızistan’da yabancı kitaplar, dergiler, filmler vb. enformasyon taşıyıcıları Kırgızcaya çevrilmemektedir, bunların hepsi için Rusya’dan ithal edilen Rusça çeviriler vardır. İnternet başta olmak üzere yeni iletişim teknolojileri baştan sona Rusça kullanılmaktadır. Nihayet, dil, kültürün ana taşıyıcısı olduğuna göre, Rusça Orta Asya’da insan hayatının tüm alanlarında varlığını hissettirmektedir. Örneğin, Rusça kadın isimleri ünlü “a” sesiyle bittiği için, bazı Orta Asyalı kızlar isimlerini bu tarzda sunmaya çalışırlar. Meerim isminde bir kız, kendisini Meerima veya Meerimka diye tanıtabilir; aynı şekilde Kunduz ismi Kunduza/Kunduzka, Aizat ismi Ayzada, Ayday ismi Aydayka, Kıyal ismi Kıyalka vs. haller alabilir. Bazı insanlar şeftali, pilav, şeker, vişne-kiraz, perde, havlu, durak, mutfak gibi kelimelerin Kırgızcasını “kaba” ve “utandırıcı” bularak onları Rusça kullanmayı tercih ederler. Bebek arabası, peçete, dolap, çöp vs. gibi çok sayıda basit kelimelerin ise Kırgızcası yok mudur yoksa Rusça kullanımı mı daha uygundur, sıradan bir insan için ilk bakışta belli bile değildir. Üstelik, Orta Asya’da insanlar arasında Rusça bilmeyenler veya bu dilde iyi konuşamayanlarla alay etmek gibi bir olay vardır. Kısacası, köle-efendi diyalektiği bazında ele alınan sayısızca kültürel yabancılaşma yazılarında sunulan savlar ve örnekler, bundan 70 yıl önce Frantz Fanon tarafından kaleme alınan *Siyah Deri Beyaz Maske*’de sunulan savlar genel anlamda burada da görülmektedir. Bir farkla; dünyada Rusofobinin yükselişte olduğu son yıllarda insanların gözünde politik Rusya gitgide artık bir rol model olmaktan çıkmaktadır. Dahası, Rus geçmişini (Sovyetler) ve bugününü kötölemenin modası görülmektedir. Sosyo-kültürel ve politik yanı bir tarafa bırakırsak, bir İrlandalının İngilizce veya Orta Asyalının Rusça konuşması, küresel iletişim açısından faydalanmayı mümkün kılan bir pratiklik meselesi olarak da bakılabilir.

İrlanda’daki İngilizce, Orta Asya’daki Rusça veya daha belirgin örnek olarak Afrika kıtasındaki Avrupa dilleri, bir zamanlar emperyalizmin yol açtığı bir miras olsa da, günümüzde güçlü-zayıf piyasalar prensibine göre “gönül rızası”yla yaşanan bir olgudur. Bu durum Hamelink’in kültürel emperyalizm yerine kullandığı kültürel senkronizasyon kavramıyla açıklanabilir. Hamelink’e göre kültürel emperyalizm, kültürel senkronizasyonun en sık gerçekleştiği biçimlerinden biridir, ancak geniş

anlamda kültürel senkronizasyon açık emperyalist ilişkiler olmadan da gerçekleşebilmektedir (1983, s. 5).

Özetle, kültürel eşitsizlikler “medya emperyalizmi” dışında da birçok alanda görülen bir şeydir. Bu durumda sadece ya eleştirel tarzda “neo-sömürgecilik”, “kültürel emperyalizm” veya “kültürel senkronizasyon”; ya da liberal anaakım tarzında “serbest pazar şartlarında biri kazanır diğeri kaybeder” demek kalıyor.

2.1.4. Küreselleşme

Küreselleşme, bir kavram olarak 1990’larla birlikte hem akademik alanyazında hem de geniş halk kitleleri içinde en çok kullanılan, konuşulan ve tartışılan moda kavramlardan biri olmuştur. Gazeteciler, politikacılar ve üst düzey iş adamları için gündemi yakalama sözcüğü, zamanımızın ruhu ve mottosu haline gelmiştir. Sosyolojiden iktisat ve uluslararası ilişkilere, siyaset biliminden kültür araştırmaları ve iletişim çalışmalarına, eğitim, turizm ve bankacılık alanlarında küreselleşmenin sonuçları, onun yol açtığı değişim-dönüşümler, yenilikler, siyasi-ekonomik stratejiler ve nihayet sistemsal eksi-artıları sayısızca makale ve kitapların konusu olmaktadır. İnternetin gelişimiyle birlikte herkes Marshall McLuhan’ın 1960’larda öngördüğü Küresel Köy’ü hatırlatmaya kalkıştı, insanların gözünde dünya tekrar “Küresel Köy” olmaya başladı. Bunun yanında, küreselleşme konusuyla ilgili, anlam genişliği nedeniyle küreselleşmeyi alkışlayanlardan onu olumsuzlayanlara kadar geniş ve farklı bir literatür, siyasetçi grup ve insan toplulukları ortaya çıkmıştır. Genel olarak küreselleşme kuramcıları, bu literatür farklılığını hiper-küreselleşmeci, kuşkucu ve eleştirel bakış olarak ayırmaktadırlar. Ancak, kuramsal bakışları ele almadan önce bu alanın giriş sorusu olan “Küreselleşme yeni bir olgu mudur yoksa eskiden beri var mıdır?” sorusunu yanıtlamak gerekecektir.

Küreselleşme hiç kuşkusuz son 30-40 yılı kapsayan yeni dönemi analiz etmek için ortaya çıkan yeni bir bilimsel yaklaşımdır ve sadece yeni dönemin inanılmaz teknolojik gelişmelerini ve onların yol açtığı yenilikleri yorumlamakla uğraşmaktadır. Tarihsel analiz yapmak ise, bu “bugünün” kuramı için pek rağbet gören bir yaklaşım değildir. Bu yüzden, küreselleşme tezinin derdi bugünü araştırmak olduğu için küreselleşmenin kökenlerini çok eskilerde bulmak, alanın bugünkü seyrine çok katkısı olmayabilir.

Küreselleşmenin tarihi kronolojisi ile ilgili tartışmaları başlıca üç görüşe ayırabiliriz (Appelbaum ve Robinson, 2005, s. xv). İlkinde, küreselleşme, toplumlar arasında sosyo-kültürel, dini ve ekonomik mübadelelerin başladığı binyıllar öncesine dayanmaktadır. İkincisinde, küreselleşme dünyada kapitalizmin ve modernliğin yayılışı ile ilişkilendirilmektedir; doğrudan bir küreselleşme tartışması olmamakla birlikte bazı dünya-sistemleri analistleri bunun bir örneğidir. Burada Gunder Frankçı dünya-sistemleri analizi tam da ikinciden kaçıp birinci görüşü destekleyenleri temsil etmektedir. Üçüncüsünde, küreselleşme çok daha yeni bir fenomen olarak 20. yüzyıl sonları ile 21. yüzyıl başlarında meydana gelen toplumsal değişimlerle ilişkilendirilmektedir ve bunlara göre küreselleşme çağı tarihte ilk kez olarak günümüzde yaşanmaktadır. Dönüm noktası ise, ABD’de Reaganizm ve İngiltere’de Thatcherizm ile özdeşleştirilen 1980’lerin neo-liberal politikalarıdır. Neo-liberalizm, özelleştirmeye odaklanarak, devletin refah düzenlemelerini ve kamu harcamalarını kısıtlayan, sendikaların gücünü azaltan ve kolektivizme karşı bireysel rekabeti öne çıkaran bir ideoloji olarak (Bek, 2003b, s. 241-242; Hall, 1984, s. 13) 1980 ve 90’larda dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Bu etki bugün de sürdürülmektedir. Küreselleşmenin neo-liberal ideolojisi, dünya çapında serbest piyasanın egemenliğini savunarak, daha fazla karşılıklı etkileşimin kaçınılmaz olarak daha açık, demokratik ve müreffeh bir kamusal alan yarattığını iddia etmektedir (Roudometof, 2005, s. 65).

Küreselleşmenin ne zaman başladığının kesin tarihlerini ortaya koymanın aslında hayati bir önemi yoktur ve “asırlar önce” ile “birkaç onyıllar önce” demenin bir ölçüde ikisi de doğrudur. Buna küreselleşme adı verilsin ya da uluslararasılaşma, bütünleşme, entegrasyon veya yoğunlaşma gibi terimler kullanılsın, eskiden beri farklı toplumları kaynaştıran ve bu kaynaşmanın durmadan sürekli derinleştiği bir süreçten bahsediliyor olacaktır. 20. yüzyıl sonunda girilen “küreselleşme” ile bundan 5 asır veya hatta 20 asır öncesindeki “küreselleşme” arasındaki en önemli ve belki tek fark, karşılıklı bağımlılığın boyutu ve derinliğinde görülmelidir. Küreselleşme basitten karmaşığa farklı biçimler alabilirken, küreselleşme olgusunun dünyayı uzun zamandır dönüştürmekte (Njehu, 2005, s. 397) olduğu şüphesiz söylenebilir. 20. yüzyıl sonlarına denk gelen “eşsiz bir sıçrayış” ise, küreselleşmenin asırlara dayanan tarihsel arka planının önemini düşür(e)mez. Romantikleştirilmiş ve basitleştirilmiş “tarih” anlayışımız zaten “eşsiz sıçrayış”larla doludur ve bu, daha çok insanın bugünü dünden ayırmak isteyen ve her gelişmede yenilik arayan doğasından kaynaklanmaktadır. Antik

Yunan uygarlığı, Roma Cumhuriyeti/İmparatorluğu, Orta Çağ Avrupası, Rönesans, Aydınlanma, Amerikan Devrimi, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi, iki dünya savaşı vb. daha pek çok olay tarihte “geriye” veya “ileriye” olsun birer eşsiz sıçrayış olarak sunulmuştur ve hâlihazırda sunulmaktadır. Daha basit bir deyişle, tarih bilgimiz, isimleri iyice oturmuş olan “tarihsel duraklar”dan veya olaycıklardan oluşmaktadır ve küreselleşme terimi de sonuçta bu tarihi duraklar dizisinin en son noktasında kendi yerini bulmuş durumdadır. Bu yüzden, sorun, dünyanın 20. yüzyıl sonlarından bu yana radikal değişimler geçirmeye başlayıp başlamadığı değil (ki bu tartışma götürmez bir gerçektir), insanın bu değişimleri mutlaka bir türlü adlandırmak istemesidir. Aynen, 14-16. yüzyıllarda meydana gelen ekonomik, sosyo-kültürel ve felsefi gelişmeleri Rönesans ve 18. yüzyıllıkileri de Aydınlanma olarak adlandırmak istemesi gibi.

Küreselleşmeyi, temelinde toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasına atfeden bir süreç olarak ele almak en doğrusu gibi görünmektedir; hem de, liberal akıma sadık olanlar (Steger, 2013, s. 32; Tomlinson, 2013, s. 145) dahil herkesin kabul ettiği üzere, kaybedenlerin ve kazananların olduğu eşitsiz ve düzgün işlemeyen bir süreç olarak. Küreselleşme, adından anlaşıldığı gibi, bizi belli bir küresellik durumuna doğru götürmektedir. Küresellik doğası gereği görece bir şeydir ve son varış yeri hayal edilememektedir; tümüyle küreselleşmiş ve kendisinin bu sürecinde “tamamlanmış” bir dünya fikri ise tamamen saçmadır. Genel anlamda küresellik, dünya toplumları arasında daha çok karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme demektir, ancak sorun daha çok karşılıklı bağımlılığın tanımlanmasıdır. En uç manasında bu bütün dünya insanların tek bir dilde konuşması mıdır, dünya uluslarının (tek bir ulus?) tek bir devlet altında birleşmeleri midir; yoksa Afganistan’da doğmuş başörtülü bir kadın ABD başkanı olurken İngiltere başkentinin Kenya’ya taşınması mıdır, hiç belli değildir. Yapılabilecek tek mümkün hesaplama, daha çok karşılıklı bağımlılığı daha az karşılıklı bağımlılıktan ayırmaktır, ki esasen küreselleşme kuramcılarının yaptığı da budur. Sonuç olarak, küreselleşme her zaman sonu gelmeyen bir süreç olarak kalmak zorundadır.

Küreselleşme yaklaşımlarına gelince, hiper-küreselleşmeciler ya da radikal küreselciler, küresel pazar şartlarında sınırların ortadan kalktığını ve ulus-devletin artık aşılımaya başladığını veya hatta aşıldığını savunurlar. Bu görüşe göre, ulus-devletler artık kendi sınırları dahilinde de ekonomik faaliyetleri bağımsız olarak yürütememektedirler; dünya ekonomisi ulusötesi şirketler ile küresel serbest piyasa

tarafından yönlendirilmektedir. Kuşkucular ise bunun gibi aşırı uçlara kaçan “hayalci” düşüncelerin durumu abarttığını, aslında ulus-devletlerin uluslararası ticarete hâlâ egemenliklerini koruduğunu ileri sürerler. Bunların yanında, küreselleşme tezi ilk başta kapitalizmin küreselleşmesi olduğu için çoğunlukla Marksist gelenek tarafından temsil edilen eleştirel bakış da bu tartışmalarda kendi yerini bulmuştur.

Hiper-küreselleşmeci bakışın en önemli savlarından biri, ekonomik ve siyasi gücün etkin bir şekilde ulusal ellerden gittiği ve ulusal kültürlerin, ulusal ekonomilerin ve ulusal sınırların çözüldüğüdür (Held vd., 2009, s. 135; Hirst ve Thompson, 2007, s. 26). Ekonomi ile politikanın birbirinden ayrıldığı ve ekonominin politikanın düşüşü pahasına yükseldiği (Hirst ve Thompson, 2007, s. 223) dünyada, yavaş yavaş evrensellik durumuna doğru gidilmektedir (Wriston, 1994, s. 67); uluslararası ekonomi ise gitgide küresel ekonomiye dönüşmektedir. Bu anlamda, Kenichi Ohmae'nin kitapları için kullandığı bağırın isimler *Sınırsız Dünya* (The Borderless World) (1990) ve *Ulus-Devletin Sonu* (The End of the Nation State) (1995) küresel ekonomik söylemlerin anahtar kelimeleri oldular. Sınırlar ötesinde milyarlarca dolar parayı harekete geçiren, binlerce insana iş imkânı sağlayan ve onlarca ülkelerde üretim, dağıtım, tüketim ve ihracat-ithalatı pekiştiren şirketler arası ittifakları göz önünde canlandırabilmek için Walter Wriston otomotiv sanayiinden etkileyici bir örnek vermiştir:

Chrysler, Mitsubishi Motors'un %24'üne sahiptir, Mitsubishi ise Güney Koreli Hyundai şirketinin ortaklarından biridir. Bunun dışında, Chrysler markasını taşıyan otomobiller Mitsubishi tarafından üretilmektedir ve şirketlerin %50'ser ortak oldukları Illinois'da kurulu şirkette her iki marka araba da üretilmektedir. Ford, Mazda'nın %25'ine sahiptir ve Mazda Amerika'da Ford'a araba, Ford da Mazda'ya kamyon üretmektedir. Bu şirketlerin her biri Kore'nin Kia Motors girişiminde hissedardır. Ford ile Nissan Avustralya'da araç değiş-tokuşu yapmaktadır. Ford ve Volkswagen ise Latin Amerika'da tek bir şirket olarak Birleşik Devletler'e kamyon ihraç etmektedir. General Motors Isuzu'nun %41'ine sahiptir, Isuzu Amerika'da Subaru ile ortak bir girişime başlamak üzeredir (1992) ve Subaru'nun sahiplerinden biri de Nissan'dır. Ve bu böyle devam edip gitmektedir. Avrupa sayısı ve karmaşıklığı her gün biraz daha artan bu tür şirketlerle doludur. Bu girişimler; lisans gibi “mesafeli” ilişkilerden, konsorsiyumlar, ortak girişimler ve birleşmeler gibi daha resmi “ittifaklara” kadar uzanan bir işbirliği yelpazesi oluşturur (Wriston, 1994, s. 74).

Telekomünikasyon alanındaki gelişmeler, şirketleri, belirli şehirlerde bulunan merkezlerine kendilerini bağlı hissetmelerinden özgürleştirmiştir. Bir uluslararası şirket,

koşulları uygun gördüğü veya zorladığı takdirde, daha elverişli başka bir yere kayıt yaptırarak eski ana üssünden yasal bağlarını bile ayırabilmektedir (Ohmae, 2005, s. 21). Gerçek şu ki, gerçek bir “*Made in America*”, “*Made in Russia*” veya herhangi başka ticari marka altında bir ürün bulmak neredeyse imkânsızdır. Örneğin, bir gömleğin kumaşı Mısır’dan, iplikleri Japonya’dan ve düğmeleri Filipinler’den gelmiş olabilir. Birleşik Devletler’de gömleğin yalnızca dikiş işlemi gerçekleşiyorsa, bu ürünün Amerikan yapımı olması ne kadar doğrudur? (Ohmae, 2005, s. 22).

Robert Reich, *Biz Kimiz? (Who Is Us?)* (1990) başlıklı makalesinde, ABD vatandaşı olarak “biz” demek, yurtdışında üretim yapan ve böylelikle yabancı ülke vatandaşlarını çalıştıran Amerikan şirketi miyiz, yoksa ABD’de üretim yapan ve Amerikalıları çalıştıran yabancı şirket miyiz sorusunu sormaktadır. Birincisi ABD bayrağını taşımasına rağmen yatırımını yurtdışında yapmaktadır, ikincisi ise yabancı bir firma olarak Amerika’ya yatırım yapmaktadır ve ABD’nin iç ve dış ticaretine artı sağlamaktadır. Örneğin, Zenith Electronics geriye kalan tek Amerikan televizyon üreticisidir. Zenith fabrikalarında 2.500 Amerikalı çalıştırır. Ancak, televizyon endüstrisinde Zenith dışında daha 15.000’in üzerinde Amerikalı işçi vardır ve onlar Sony, Philips, Thomson vs. gibi yabancı şirketlerde çalışmaktadırlar (Reich, 1990). Ya da Honda, artık Amerika’da Japonya’da ürettiğinden daha fazla otomobil üretmektedir (Wriston, 1994, s. 73). Genel anlamda, yabancı şirketler 3 milyon Amerikalıyı imalat işlerinde istihdam etmektedir ve bu, toplam Amerikan imalat işçilerinin yaklaşık %10’unu oluşturmaktadır (Reich, 1990). Bu nedenle, Reich’in gözünde, Amerika Birleşik Devletleri’ne yatırım yapan ve Amerikan işgücünün değerini artıran (yerli ya da yabancı) şirketler, yurtdışında yatırım yapan Amerikan şirketlerden daha önemlidir.

Bu varsayım karşı bakış açısıyla da okunabilir. Öyle yaptığımızda, dünyada en güçlü uluslararası şirketler Amerika Birleşik Devletleri’ne ait şirketler olduğuna göre, buradan “ülkenizin Amerikan sermayesine açılması sizin yararınızdır” sonucu çıkmaktadır.

İnsanlık tarihinde ilk kez, her şey dünyanın her yerinde yapılabilir ve dünyanın her yerine satılabilir hale gelmiştir. Bunu, iş dünyasında tamamen yeni iletişim, yönetim ve kontrol sistemlerinin geliştirilmesine yol açmış olan ulaşım ve iletişim maliyetlerinin çarpıcı bir şekilde düşüşü ve hızının inanılmaz bir şekilde katlanarak artışı mümkün kılmıştır (Thurow, 1996, s. 115). Böylesi şartlarda ulusal tasarruflar, dünyanın neresinde

olursa olsun işleri en iyi bir şekilde ve en ucuza yapmayı başaran insan, firma, ülke veya bölgeye akmaktadır (Reich, 1992). Ulusal devletlerin kendi sınırları içinde tutuklu tutamadığı güçler olan bilgi, teknoloji ve ticaret, bütün dünyada iş sürecini ve insanların değer, yargı ve tercihlerini geri döndürülemez olarak etkilemektedir. “Böylesi bir akıntı karşısında, hiçbir geleneksel strateji, hiçbir alışılmış politik çizgi ve hiçbir yerleşik örgüt biçimi değişime gitmeden ayakta duramaz” (Ohmae, 2009, s. 199; Wriston, 1994), insanlar bu durumla yaşamayı öğrenmek zorundadırlar (Ohmae, 2005, s. 18).

Ohmae'nin (2005, s. 18) görüşünde, küresel ekonomi, sınırların artık ortadan kalktığı bir dünyaya dayanmaktadır ve sınırsızlık bir hayal veya seçenek değil, günümüzün gerçekliğidir. Sınırsızlık, görünmezlik¹⁸, siber-bağıllık ve çoklu hesaplılık küresel ekonominin başlıca özellikleridir. Kamu güvenliği gereği sınırlardan geçen insan ve mal hareketi üzerinde hâlâ kontrolün sürdürüldüğü düşünülürse, ulus-devletler henüz tamamen sınırsız değildir. Ancak, iletişim, sermaye, şirket ve tüketiciler gibi kilit faktörler açısından dünya sınırsız olma konumuna ulaşmıştır. Zaten, sınırlar eski ulus-devletler için yükten başka bir şey değildi (Ohmae, 2005, s. 20, 93). Bunu görmesi gereken ancak “göremeyen” iktisatçıları ise Ohmae, hoş bir rüyanın kozasında uyumakla eleştirmektedir (2005, s. 45).

Ulus-devlet, günümüzün sınırsız dünyasında insan faaliyetlerini organize etme ve ekonomik aktivitenin anlamlı bir akışını yönetmede yetersiz ve hatta işlevsiz bir birim haline gelmiştir (Ohmae, 1993, s. 78). Onun yerine, Ohmae'ye göre, politik değil ekonomik bir birim ya da doğal ekonomik bölge olan bölge-devletlerin çağına girilmektedir (1993, s. 79; 2005, s. 93). Bazı eski tarz ulus-devletler, bölge-devletler¹⁹ gibi davranabilecek kadar küçük olmakla şanslıdır. Bunlar arasında İrlanda, Finlandiya, Danimarka, İsveç, Norveç ve Singapur gibi ülkeler vardır (Ohmae, 2005, s. 92).

¹⁸ Bu, ekonomik işlemlerin aşırı hızlılığı ve karmaşıklığıyla açıklanabilir. Örneğin, hızlı nakit para transferlerini mümkün kılan mekanizma bir plastik parçası ile yürütülmektedir: kredi kartı. Ülkenizin kredi kartıyla dünyanın her yerinde çoğu ATM'lerden yerel para birimi çekebiliyorsunuz. Hükümetlerin insanların nerede ne kadar para harcadığını kontrol etmesi mümkün değildir (Ohmae, 2005, s. 22-23).

¹⁹ Ohmae'nin hayalindeki bölge-devlet, ortalama nüfusu yaklaşık bir milyon ve tavanı 10 milyon civarında olup; üst seviye uluslararası bir havalimanına; uluslararası yük taşıma kapasitesine sahip, büyük ve verimli bir şekilde çalışan en azından bir limana; ileriye dönük üniversiteleri ve araştırma tesisleriyle iyi öğrencileri çekebilecek ve sonunda iyi eğitilmiş mezunlar verebilecek eğitim sistemine sahip birimdir. Ancak başarılı bir bölgenin en önemli unsuru, dış dünyaya açıklığıdır. Yabancı düşmanlığına son verilmelidir. “Yerliye karşı yabancı” anlayışı yok edilmelidir, bu yüzden bölgede yabancı yatırımı veya yabancı sahipliğini kısıtlayan kurallar kaldırılmalıdır. Bölge dışından gelen şirketlerin yerel işletmeleri satın almaları ya da ortak girişimler kurmaları konusunda herhangi bir engel olmamalıdır (Ohmae, 2005, s. 94).

Diğer taraftan, küreselleşme tartışmalarında kuşkucu bakışın derdi, küreselleşme tezinin reddi değildir. Kuşkucular da mevcut uluslararası ekonominin 1960 ve 1970'lerdekinden kesinlikle farklı olduğunu kabul etmektedirler. Ancak bugünün açık ekonomisinin hiç benzersiz olmadığını ve 1870-1914 döneminin ekonomisi ile karşılaştırıldığında, bugünkü dünya ekonomisinin o günlerden hatta daha az entegre olduğunu savunmaktadırlar (Boyer ve Drache, 1996; Hirst ve Thompson, 2007; Hu, 1992). Kuşkuculuğun temel kanısı, 20. yüzyılın sonlarından günümüze uzanan uluslararası entegrasyonun, naiflik ve abartıyla daha önce görülmemiş yeni bir "küreselleşme" dalgası biçiminde sunulmasıdır. Dünyanın birbirine daha çok bağımlı hale geldiğini varsayan hiper-küreselleşmecilerin tersine, kuşkucular küreselleşme tezini devam ettiren efsaneleri ifşa etme çabası içindedirler (Held vd., 2009, s. 138); ya da Hirst ve Thompson'ın sözleriyle, "ekonomik küreselleşme tezinin aşırı güçlü versiyonuna karşı çıkılmaktadır" (2007, s. 28).

Hirst ve Thompson, 1990'larda gelişmiş ülkelerin dış ticaret oranlarının 1913 yılına göre pek değişmediğinin ve hatta azalmış olduğunun sayılarını sunmaktadırlar. Temel ölçüt, ihracat ve ithalatın gayri safi yurtiçi hasılaya oranıdır. Örneğin, İngiltere'de dış ticaretin GSYİH'ya oranı 1913'te %44.7; 1973'te %39.3 ve 1993'te %40.5'i göstermektedir. Fransa'da bu rakamlar aynı yıllar için sırasıyla, %35.4; %29 ve %32.4; Almanya'da %35.1; %35.2 ve %38.3 ve Japonya'da ise %31.4; %18.3 ve %14.4'ü oluşturuyor. Eş deyişle, 1990'larda 1913 yılına kıyasla Almanya'da yoğun bir "küreselleşme" olduğu düşüncesini destekleyemeyecek kadar küçük %3'lük bir artış, diğer hepsinde ise Japonya'da ciddi olmak üzere düşüş gözlemlenmiştir (Hirst ve Thompson, 2007, s. 8-9). Reich'la girdikleri tartışmada Tyson (1991) ile Kapstein (1991) da benzer sonuçlar sunmuşlardır. 1900 yılında Amerika Birleşik Devletleri GSMH'sının %7'sini yurtdışına yatırım yapıyordu, neredeyse yüz yıl sonra 1990'larda da bu rakam hiç değişmeyerek yine %7'yi oluşturmuştur (Kapstein, 1991, s. 57). Küresel ekonominin diğer göstergesi yabancı sahipliğine gelince, ABD'de işgücünün sadece küçük bir oranı yabancı şirketler tarafından istihdam edilmektedir; bu, imalat sektöründe 2.1 milyon işçi (Reich'in 3 milyonuna karşı) ya da toplam işçi sayısının %7'si ve hizmet sektöründe 2 milyon işçi ya da toplam işçi sayısının %10'udur (Kapstein, 1991, s. 58). Tyson ise, 1988 yılında Amerikan çokuluslu şirketlerinin toplam varlıklarının %78'inin, toplam satışlarının %70'inin ve toplam işçilerinin

%74'ünün Amerika Birleşik Devletleri içerisinde bulunduğunu belirtmektedir. Üstelik, 1988 yılı rakamları 1977 yılı rakamlarından daha yüksektir (1991, s. 38).

Kuşkucu yaklaşımın bir diğer odak noktası, ulusal devlet bağlarından kendini ayırarak küresellik kazandığı iddia edilen “vatansız” ulusötesi şirketlerin, aslında uluslararası ekonomik işlemleri olan ulusal şirket olmalarıdır. Burada çokuluslu ile ulusötesi şirket arasında ayırım yapmak gerekmektedir. Adlarından anlaşıldığı gibi, ilk bakışta, çokuluslu şirket (multinational corporation, MNC) birden çok ülkede işlemlerde bulunan kuruluştur; ulusötesi şirket (transnational corporation, TNC) ise öncekinden daha da küresel bir varlık olarak görülür, o ulusallığın ötesine yerleşerek herhangi bir ülke ile zorunlu bağlarda bulunmayan bir kuruluştur. Ya da kelimenin tam anlamıyla öyle olmalıdır. Radikal küreselci analizlerden popüler literatüre kadar çeşitli yazı ve filmlerde, küreselleşmiş dünya ekonomisinin başlıca güçlü aktörleri olarak görülen ulusötesi şirketlere dünyanın geleceği atfedilmektedir.

İddia, ulusötesi şirketlerin olmadığı değil, gerçek ulusötesi şirketlere çok az rastlandığıdır. Örneğin, Yao-Su Hu'ya (1992) göre, Nestlé, Shell, Unilever, ICI gibi çok az sayıda şirket ulusötesi olarak sayılabilmektedir. O (1992, s. 108), ekonomik küreselleşme analistlerinin “ulusötesi” denilen şirketler konusunda iki yanılgıya düştüğünü belirtir. İlk olarak, bir şirketin kendi vatanı dışındaki işlemleri onu illa ki vatansız yapmamaktadır; ikincisi, bir şirketin ekonomik operasyonlarının ulusal sınırların ötesine geçmesi, onun için tüm ülkelerin eşit öneme sahip olması veya “coğrafi çekim merkezi”nin kayboluşu gerçeğinden kaynaklanmamaktadır. Yao-Su Hu da dahil kuşkucu küreselleşmeciler; şirketlerin gerçekten uluslararası olup olmadığını, onların varlıkları, işçileri ve satışlarının nerede yoğunlaştığı, hisselerinin ağırlıklı olarak kimlerin ve hangi ülke vatandaşlarının elinde bulunduğu ve üst yönetim kurulunun tek ulusluluğu veya çokulusluluğu gibi ölçülere göre değerlendirmektedirler.

1990'ların başlarında ABD'nin en büyük 100 şirketinin tüm satışlarının %25'i ve Japonya'nın en büyük 50 şirketinin tüm satışlarının sadece %8'i dış ülkelerle gerçekleştirilmiştir (Kapstein, 1991, s. 58). Aynı yıllarda uluslararasılaşmış üretimin veya çokuluslu şirketlerin kendi ülkeleri dışındaki üretimlerinin dünya üretimindeki payı sadece %7'yi oluşturmuştur. Bu rakamın dünya GSYİH'sına oranı 1970'ten (%4.5) beri sürekli artsa da (1977'de %5.4; 1982'de %5.7; 1988'de %6.6; 1990'da %6.8), çokuluslu şirketlerin dünya üretiminde egemen olacak ölçüde büyük bir pay alması söz

konusu değildir (Hirst ve Thompson, 2007, s. 15-16). Ülkeler bazında ise, 1992-1993 arasında Almanya ve Japonya mamul mal satışlarının %75'ini kendi ana ülkelerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu rakamlar İngiltere ve ABD için sırasıyla %65 ve %67'dir. Toplam dış satışları da şöyledir: Almanya 1990 yılında GSYİH'sının %32'sini, İngiltere %25'ini, ABD %10'unu ve Japonya %11'ini ihraç etmiştir (Hirst ve Thompson, 2007, s. 16 ve s. 142). Nestlé ve Shell gibi şirketler dışında, çokuluslu şirket çalışanlarının büyük çoğunluğu kurumun kendi ana ülkesinde istihdam edilmektedir ve kendi ülkesinin vatandaşlarıdır. Üst yönetim kurulundaki pozisyonlara gelince, yabancıların (başka ülke vatandaşlarının) yüzdesi minicik orandadır. GM ve Ford'un üst düzey yönetiminde yabancı yoktur, IBM'inde ise yalnızca iki yabancı (bir İsviçreli ve bir Alman) vardır. Japon şirketlerinde ise üst yönetimin ulusal karakteri daha da belirgindir. Sony, üst kurulunda yabancı bulunduran tek büyük Japon üreticisidir. ABD'deki Japon kuruluşlarında CEO'lar genellikle Japondur²⁰ (Hu, 1992, s. 114-115).

Bunun iki istisnası vardır. Birincisi, iç pazarı küçük bir ülkeden gelip büyüebilmesi için yurtdışına genişlemek zorunda olan Nestlé, Philips ve Ericsson gibi şirketler. Örneğin Nestlé'nin tek bir yabancı ülkedeki (diyelim, Almanya) operasyonları kendi ana ülkesine oranla daha fazladır. Toplamda ise İsviçreli Nestlé'nin varlıklarının %95'i ve çalışanlarının %96.5'i ülke dışında bulunmaktadır. İkincisi, iki ana ülkeye ya da coğrafi çekim merkezine sahip "iki uluslu" (binational) şirketler: Shell ve Unilever'in ikisi de İngiltere ve Hollanda'da, Asea Brown Boveri ise İsveç ve İsviçre'de yer alıyor. Bu iki istisna, kurumsal uluslararasılaşmanın (ve ulusötesi diye bir şey varsa eğer, onun) en gelişmiş biçimini temsil etmektedir (Hu, 1992, s. 109-111, 121-122). Fakat durum öyle ki, önemi az olmayan bir ölçü mülkiyet ve kontrole göre, bu istisnalar bile uluslararası olmaktan epey uzaktır. Mülkiyet ve kontrol açısından Siemens gibi bir şirketin Alman, IBM, GM ve Ford'un Amerikan²¹, Toyota'nın Japon²², Philips'in Hollandalı veya Ericsson'un İsveçli olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Toplam varlıklarının ve çalışanlarının %5'inden daha azının ana ülkesinde bulunduğu

²⁰ Coğrafi özelliklerinden dolayı Avrupalı çokuluslu şirketler üst düzey kadrosunu görece daha fazla uluslararasılaştırma eğilimindedirler (Hu, 1992, s. 114).

²¹ GM ve Ford genel anlamda ABD vatandaşlarına ve kurumlarına aittir ve ABD'den Amerikalılar tarafından yönetilir (Hu, 1992, s. 122-123).

²² ABD'de üretim yapan "Honda US", "Toyota US" ve "Nissan US" Japonya'da bulunan ana şirketler tarafından kontrol edilmektedir (Hu, 1992, s. 122-123).

Nestlé²³ gibi bir marka bile sonuçta sahiplik açısından ulusötesi veya vatansız olmaktan ziyade kesin olarak ulusaldır (Hu, 1992, s. 111).

Dolayısıyla, çokuluslu şirketlerin kuşkusuz dünya ekonomisinin güçlü aktörleri olmalarına rağmen, en büyük şirketlerin bile belirli ulus-devletlere olan bağları hâlâ güçlü kalmaktadır (Axford, 1995, s. 97) ve hatta onlar köklerinden kopmaya hiç istekli değildirler (Hirst ve Thompson, 2007, s. 234). Örneğin, 1993 yılında dünyanın en güçlü 100 uluslararası şirketinin çoğu kamu politikalarından yararlanmıştır ve bunların en azından yirmisi yakın bir tarihte şu ya da bu biçimde devlet yardımı almaksızın ayakta kalamazdı (Hirst ve Thompson, 2007, s. 16). Üstelik, şirketler devlet desteğini alabileceklerini ve hatta başları belaya girince devletin onları kurtaracağını da bilirler (Chomsky, 2014a, s. 63). Bunun büyük örneğini ortaya çıkaran 2008 küresel finans krizi akıllara bir daha John Maynard Keynes'i getirmiş oldu.

Bunların ışığında kuşkucular, iki uluslu şirketler dışında, ulusötesi veya küresel şirketlerin şimdilik gerçeklikten ziyade bir mit olduğu ve onların aslında sadece uluslararası operasyonlar gerçekleştiren ulusal işletmeler olduğu sonucuna varmıştır (Hu, 1992, s. 121-122; Axford, 1995; Hirst ve Thompson, 2007).

Küreselleşmenin bölgeselleştiren yanına da kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü, kuşkucular için, küreselleşme aslında bazı belli ülkelerin üç ana ekonomik blok etrafında birleştiklerini gizlemektedir. Bu üç ekonomik blok Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya'dır (eskiden Japonya). Avrupa, bölgeselleşmenin bugüne kadarki en iyi örneğini temsil etmektedir. Avrupa Birliği, Amerikan etkisine karşı kendini koruma anlamında küreselleşme sürecine bir tepkidir ve dünyada kendi nüfuzunu ilerletmenin kolektif çabası anlamında küreselleşmenin gelişkin bir ifadesidir. Bugün uluslararası ekonomi, ağırlıklı olarak bu üç bölgede ve onlar arasındaki karşılıklı mübadelelerde yoğunlaşmıştır. Üçüncü Dünya'ya yapılan doğrudan yabancı yatırım bile tercih edilen bölge ve ülkelere akmaktadır. 1988-92 arasında toplam 126 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın 47.3 milyarı yalnızca Çin ve Singapur'a gitmiştir; toplamın yarısından fazlası veya 78 milyar dolar da dört ülke tarafından paylaşılmıştır (Hirst ve Thompson, 2007, s. 148). Bölgeler bazında bakılınca fark daha da belirginleşmektedir. 1990-93 yıllarında, gelişmekte olan ülkelere yapılan net doğrudan yabancı yatırım akışı şöyle

²³ İsviçre yasaları, İsviçreli firmaların yabancıları nama yazılı hisselerden uzak tutmasına izin verir. Ayrıca, Nestlé İsviçreli olmayan oy haklarını toplamın %3'ü ile sınırlı tutmaktadır (Hu, 1992, s. 111).

gözükmektedir: Asya'ya 20 milyar ve Latin Amerika'ya 11 milyar dolar düşerken, Orta Doğu'ya 1.6 milyar ve Afrika'ya 1.4 milyar dolar gitmiştir²⁴ (Hirst ve Thompson, 2007, s. 95).

Sonuçta, Hirst ve Thompson, küreselleşme hakkındaki gözlemlerini 5 maddede özetlemişlerdir (2007, s. 27-28):

1. Bugünün büyük ölçüde uluslararasılaşmış ekonomisi öncesiz değildir: Ekonominin modern endüstriyel teknoloji üzerine kurulmasının yaygınlaştığı 1860'lardan bu yana varolan birtakım farklı uluslararası ekonomi konjonktürlerinden ya da durumlarından biridir. Mevcut uluslararası ekonomi, bazı yönleriyle, 1870-1914 yılları arasında hüküm süren rejimden daha az açıktır ve daha az bütünleşmiştir.
2. Gerçek ulusötesi şirketlere görece az rastlanır. Çoğu şirket ulusal temellidir, asıl ulusal üretim ve satış bölgelerinin gücüne göre çokuluslu ticaret yapmaktadır. Gerçek uluslararası şirketlerin büyümesi konusunda önemli bir değişim görülüyor.
3. Sermaye hareketliliği, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir yatırım ve istihdam akışına sebep olmuyor. Hatta doğrudan yabancı yatırım, büyük ölçüde gelişmiş endüstriyel ekonomiler arasında yoğunlaşmış durumda; Üçüncü Dünya, yeni endüstrileşen birkaç ülke dışında, yatırım ve ticarete marjinal kalıyor.
4. Bazı iddialı küreselleşme taraftarlarının da kabul ettiği gibi, dünya ekonomisi gerçekten "küresel" olmaktan çok uzaktır. Ticaret, yatırım ve finansal hareketler daha çok Avrupa, Japonya ve Kuzey Amerika üçgeninde yoğunlaşmış durumda ve bu egemenlik süreceğe benziyor.
5. Dolayısıyla, eğer politikalarını da koordine ederlerse, bu büyük ekonomik güçlerin (G3) finansal piyasalar ve diğer ekonomik yönelimler üzerinde güçlü bir yönetim baskısı kurma kapasiteleri vardır. Öyleyse, küresel piyasalar hiç de kontrol edilemez ve düzenlenemez değildir.

Hiper-küreselleşmeci bakış ile kuşkucu bakış arasında en güzel sentezi ve özellikle de bölgeselleşme konusunun elverişli bir anlatımını Lester Thurow

²⁴ Kimi yorumcular bunu bölgelerdeki istikrarsızlıkla açıklayabilir ve haklı da olabilirler. Ancak, doğrudan yabancı yatırımının kendisi küresel ekonomik ve siyasi oyunların sonucu olduğu ölçüde, bölgelerdeki istikrarsızlık da küresel ekonomik ve siyasi oyunların sonucudur.

sunmaktadır. O, küresel ekonomi etrafındaki tartışmaları basit bir cümleyle özetlemiştir: “Ulus-devletlerin kendi ekonomik düzenlemelerini getirdiği dönem sona eriyor, ancak ekonomide küresel kurallar dönemi de henüz daha oturmadı” (1996, s. 131). Dünyada ekonomik bölgeselleşmenin de küreselleşme yolunda bir ön gelişme olarak görülmesi gerekmektedir. Ulusal ekonomilerden tek dünya ekonomisine atlamak, yapılması zor olan çok büyük bir atlayıştır. Bunun bir sonucu olarak, ekonomik bloklar, gerçek küresel ekonomiye giden bir süreçte doğal basamak taşları olarak ortaya çıkmaktadır (Thurow, 1996, s. 120). Herhangi bir ülke, bölge veya kıtanın kalkınabilmesi için bu üç ekonomik-ticari blok –Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya– ile ya da basit bir deyişle güçlü olmak için güçlülerle çalışması gerekir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kalkınan hiçbir ülke Birinci Dünya’nın pazarlarına özelde ise ABD pazarına girmeden gelişmemiştir. 1960’larda Japonya ihracatının %35’i ve 1980’lerde Asya Kaplanları’nın (Hong Kong, Tayvan, Güney Kore ve Singapur) ihracatının %48’i Birleşik Devletler’e yapılıyordu. 1990’larda Çin de aynısını yapmıştır (Thurow, 1996, s. 118-121). Bugünün azgelişmişleri, birbiriyle (diğer azgelişmişlerle) ticaret yaparak zenginleşmek zorunda kalırsa, bu zenginleşme süreci, eğer hiç gerçekleşecekse çok yavaş gerçekleşecektir (Thurow, 1996, s. 133).

Eleştirel paradigmaya gelince, dünya-sistemleri analizi veya kültürel emperyalizm düşünürleri dışında da çok sayıda analist tarafından, “küreselleşme” denilen süreçler, neo-liberal politikaların ideolojisi ve Batı emperyalizminin yeni bir dönemi olarak görülmektedir. Küreselleşme bu anlamda geç kapitalizm için kullanılan moda sözcükten başka bir şey değildir (Pieterse, 1996, s. 555) ve evrensel eşitsizlikleri çözmek şöyle dursun onları kamufle etmeye çalışır. Eleştirel düşünürler, insan düşüncesinin her türlü önyargıdan özgürleştirilmesi gerektiğini talep eden ancak aynı zamanda “başka seçenek yok” diyerek neo-liberalizmin (küreselleşmenin) kaçınılmazlığını vurgulayan küreselci düşüncede ikiyüzlülük görürler.

Wallerstein’da (2005c, s. 123), büyük güçlerce dayatılan küreselleşme, içinde bulunduğumuz tarihsel krizi ve geçiş çağını gizleyen bir söylemdir. Bu geçiş çağı ise, küreselleşmenin kendisinden daha ciddi dönüşümlerin beklendiği ve dünyanın geleceğinin belirlendiği bir tarihsel kavşaktır.

Ancak, küreselleşme eleştirisi Marksist gelenekle sınırlı değildir. Bilim camiasında ve onun dışında da politikacılar, siyasi partiler, baskı grupları, sivil toplum

örgütleri ve başka kamusal aktiviteler olmak üzere sayısız küreselleşme karşıtı veya reformcu hareketler vardır. Onlar arasında, ABD’de Patrick Buchanan ve Ross Perot, Avusturya’da Jörg Haider’in Özgürlük Partisi, Fransa’da Jean-Marie Le Pen’in Ulusal Cephe’si ve Almanya’da Gerhard Frey’in Halkın Birliği Partisi gibi politik sağda yer alan, Steger’in deyimiyle, “özelci korumacılar” vardır (Steger, 2013, s. 155). Kendilerini anavatanlarıyla sınırlamayan ve küresel değişimleri hedefleyen, gene Steger’in deyimiyle, “evrenselci korumacılar” arasında ise çok sayıda yeşil partiler, çevreciler, hayvan hakları eylemcileri, feministler, insan hakları savunucuları, tüketici hakları savunucuları (2013, s. 156-157 ve s. 166) ve nükleer güç/silah karşıtı ve barış yanlısı gruplar yer almaktadır. Dünyanın farklı köşelerinde G-7 ve G-20 zirvelerini protesto eden hareketler, bu gruplar tarafından organize edilen yeni toplumsal hareketlerin bir örneğidir.

Küreselleşmenin etkilerinin çoğunlukla ekonomik, siyasi, ideolojik ve kültürel boyutlarda ele alındığı görülür. Bunlar arasında kültür boyutu, örneğin ekonomik veya siyasi boyutlar gibi istatistiki veriler kullanarak genel tablosu çiziliverecek bir konu değildir. İşin görece basit tarafında, Karl Marx’tan bu yana kültürü ekonominin bir uzantısı olarak görme eğilimi yaşanmıştır. Determinist olsun olmasın, alana bakıldığı zaman da bu görüşü destekleyecek çok sayıda kanıt bulmak mümkündür. Bugün de Marksizm yanlısı ve hatta Marksizm karşıtı olanlar arasında, kasıtlı veya kasıtsız olarak kültürü ekonomik ilişkilerle beraber ele almak en sık başvurulan yöntem olmaya devam etmektedir.

Küresel kültür konusu ele alınırken sosyoloji, antropoloji veya hatta popüler gezi yazılarını küreselleşmenin “uç örnekleri”ni vererek başlamak bir moda dönüşü. Bu, Papua Yeni Gine ile Amazon yağmur ormanlarının, Sahra çölünün veya Tibet dağlarının uzak köşelerinden yerlilerin nasıl Nike ve Adidas marka spor ayakkabıları ve Chicago Bulls tişörtleri giydiklerini; Coca-Cola içip McDonald’s yediklerini; Madonna ve Michael Jackson dinlediklerini ya da uydu televizyondan futbol dünya kupası izlediklerini anlatan “tatlı tatlı” hikâyelerdir. Kimileri ise bunların yerine radikal İslamcı militanların gündüzleri Amerika’ya küfürler savurup geceleri Amerikan dizisi *The Simpsons* izlediklerini anlatan “ikiyüzlülüğü” “ifşa edici” tumturaklı hikâyeler kullanırlar. Tüm bunlar modernlikle geleneğin şok edici uyumunu, küreselleşmenin ulaştığı inanılmaz “çapları” gözler önüne sermek için yapılır. Ancak, kimse bir Cezayir

böreğinin, Orta Asya kımızının (at sütü) veya Nepalli şarkıcı ve besteci Narayan Gopal'ın orada burada bulunduğunu müjdelemez, aramaz bile. Bunun sebebi gayet açık. İlk başta, küresel kültürel ürün “geleneksel” değil “modern” olacak; sonra ise parayla satılabilecek. Bu, metalaşmış kültürü şu anlık ekonomi ve parayla birlikte ele alma eğiliminin kaçınılmaz gerekçesidir.

Stuart Hall bize kültürel küreselleşmenin eskiliğini şu güzel örneğiyle hatırlatmaktadır: “Çay nereden gelir? Sri Lanka’dan, Hindistan’dan. Bu, İngiliz tarihinin içerisindeki dış tarihtir. O öteki tarih yoksa İngiliz tarihi de yoktur” (1998, s. 72). Neredeyse çaysız hayal edilemez olan İngiliz kültürü, İngiltere topraklarında bir tane bile çay yaprağı yetişmemişken, Asya kültürüyle karışmış bir melezdir. Başka bir deyişle, kültürel yayılma ve kaynaşma anlamında küreselleşme, bugün örneği çok verilen Coca-Cola, futbol ya da Mickey Mouse’tan çok daha eskilerde görülmektedir. Dünya tarihi zaten “o olmazsa öteki de yoktur”un tarihidir. Bunu en iyi birinci bölümde ele alınan dünya-sistemleri analizi ifade etmektedir. Çay, Coca-Cola, yiyecek, içecek veya giysilerden daha “ciddi” örnekler vermek gerekirse; Tasmanya adası yerlilerinin tamamen yok edilmesi ve milyonlarca yerli Amerikalının kanlı savaşlar ve yeni hastalıklar yüzünden kırılması da, Avrupa’nın coğrafi genişlemesinin veya belli bir anlamda küreselleşmenin sonucudur. 7-13. yüzyıllarda İslam’ın Şam’dan İspanya’ya, Bağdat’tan Kuzey Hindistan’a ve daha ilerleyerek Endonezya’ya kadar yayılışı ile Hristiyanlığın 15. yüzyılı izleyen yıllarda sömürgecilik süreçleriyle Afrika ve Amerika’ya yayılışının da, dünya haritasının bugünkü haline gelmesinde önemi büyüktür. Soğuk Savaş yıllarında iki süper gücün veya hukuksal olarak sadece iki ülkenin oyunları yüzünden dünya tarihinin belli bir istikamette şekillenmesine bugün tarihi haksızlık olarak bakılmaktadır. 2 milyondan fazla insanın canına mal olan Vietnam savaşı da, Japonya’nın ABD’nin “daveti üzerine gelişmesi” (Wallerstein, 1991, s. 80; Arrighi, 2016, s. 503) de Soğuk Savaş’ın bir nevi sonuçlarıdır. Bu örneklerin hepsi küreselleşme değil de nedir?

Uzun yıllar boyunca liberal kapitalist gelişimin ruhunu yansıtan “özgerçekleştirim” sözcüğü, diğer bir deyişle gelişme fetişizmi, özellikle 1970’lerden bu yana neo-liberalist felsefenin belkemiği olarak insanların aklını zaptetmiştir. İnsan, kendi imkânlarının sınırsızlığına, bireysel olarak eşsizliğine telkin edilir; davranışları her zaman yarış halinde olmaya ve başarılı olmaya kurgulanır. Başarılı olmak ise çoğu

durumda ünlü ve zengin olmaktır. İnsanları bu yolda özendirmek için ekranlarda sürekli “örnek” insanların, çektikleri sonsuz musibetleri aşarak nasıl başarıya ulaştıklarının hayat anlatıları sunulur. Sen de aynısını yapabilirsin çünkü her şey senin elindedir denilir. Bir genç her şeyin kendi elinde olduğuna inandıktan sonra, bütün başarısızlıkları için bir tek kendisini suçlayacaktır. Tersini düşünerek sorunu varolan sistemde aramak ise tembellik ile beceriksizliğe eşitlenir. Milyarderlerin geniş kitlenin en popüler rol modeli oldukları böyle bir zamanımızda, mümkün olup olmadığını düşünmeden her insan milyarder olmak ister. Günümüzde 7.5 milyarlık dünyada sadece 2 bin civarında (dünya nüfusunun %0.00002’si) milyarder vardır ve bu, kapitalist sistemin şimdilik bu kadarını kaldırabildiği anlamına gelir. İşin ilginç tarafı ise, çok saçma bir fikir olduğunu düşünmeden dünyanın %99’unun milyarder olmak istemesidir.

Benzer durumu ideolojik rekabet alanında da görmek mümkün. Siyasi yarışı baştan beri kazanmış olan liberalizm, en büyük sistem karşıtı veya emperyalizm karşıtı hareketler olan sosyalist solculuk ile İslamcı sağcılığı ideolojik bozguna uğratma işini incelikle ve etkili bir şekilde sürdürmektedir. Bu yüzden, liberalizmin en büyük iki rakibinin uzun zamandır kendilerine mazeret yapma derdine ve ihtiyacına hapsolmuş olması tesadüf değildir. Solculuk, Sovyetler Birliği tecrübesinin tam olarak ya da hiç sosyalizmi ve komünizmi temsil etmediğini ve komünizm demek mutlaka Stalinizm demek olmadığını anlatma telaşındayken, İslam ise, İŞİD ve El-Kaide gibilerin İslamla bir alakası olmadığını kanıtlamaya çalışır.

2.2. 21. Yüzyılda Küresel Enformasyon Akışı: Akış ve Karşı-Akış

20. yüzyılın son çeyreğini izleyen Batı dışı dünyanın “yükselişi” ve medya ürünlerinde küresel Batı-küresel Doğu istikametinin karşısında Doğu-Batı ve Doğu-Doğu istikametlerinin de güçlenişi, uluslararası iletişim çalışmalarında merkezleştirici yeni yaklaşımların geliştirilmesine sebep oldu. Hem haber medyasında hem de eğlence sektöründe Doğu Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika bölgelerinde son zamanlarda görülen hareketlilik, iletişim çalışmalarının Batısızlaştırılması (*de-Westernizing*; James Curran ve Myung-Jin Park), Amerikansızlaştırılması (*de-Americanising*, Daya Kishan Thussu) ve uluslararasılaştırılmasına yönelik ilgiyi artırmıştır.

Durumu iyimser veya kötümser algılıyor olsunlar çoğu iletişim araştırmacılarının gözünde, küresel kültür denince akıllara Batılı ürünlerden başkasını getirmeyen zamanlar artık geride kalmıştır. Medya içeriği üreten ülkelerin sayısı adım adım artarken, bilim dünyasında da küresel kültürün her geçen gün daha da belirginleşen çeşitliliği üzerinde yoğunlukla durulmaktadır. Bunlar arasında Daya Kishan Thussu'nun eski güçlerin kültürel ürünlerini temsil eden *akış* ile yükselen yeni güçlerin kültürel ürünlerini temsil eden *karşı-akış* kavramları, uluslararası iletişim çalışmalarında kendi yerini bulmuştur. Thussu'ya göre, telekomünikasyon endüstrisinde “Batı anlatır, Doğu da dinler” klasik formülü artık geride kalmıştır ve dünya gitgide iletişim alanında gerçek küresel diyebileceğimiz duruma doğru ilerlemektedir. Kısacası, Thussu'nun karşı-akış kavramı, küresel iletişim alışverişini ABD merkezli gelişmiş Batı ülkelerinden geri kalan dünyaya tek yönlü akış olarak tasvir eden daha önceki kuramcılara meydan okumadır. Bununla birlikte, küresel akış ile karşı-akış kavramlarını klasik Batı karşıdır Doğu diyalektiğinin ötesinde kavramak önemlidir (Thussu, 2009, s. 22). Bundan kırk yıl önce MacBride Komisyonu'nun ısrarla aradığı şeyin, günümüzün oluşmakta olan çok sesli ve çok yönlü medya ortamında yeniden keşfedilmesi elbette kaçınılmazdı. Thussu, bu karşı-akışların küreselleşen medya alanında MacBride Raporu'nun dile getirdiği “birçok ses”in ortaya çıkması için fırsatlar sunduğunu belirtmiştir (2015, s. 254-255).

Küreselleşme olgusunun da artık sadece kısmen Batılılaşma olduğu uzun zamandır dile getirilen bir husustur (Giddens, 2000, s. 28; Goody, 2010, s. 125). Bundan ziyade, Giddens'in “ters yönlü sömürgeleştirme” dediği eğilim, diğer bir deyişle “Batılı olmayan ülkelerin Batı'daki gelişmeleri etkilemesi” (2000, s. 28), giderek yeni bir dünya gerçekliği olmaya muktedir görünmektedir. İşin ilginç tarafı ise, bu ters yönlü sömürgeleştirme olgusunun Doğulu toplumların “başarı”sından olduğu kadar, deyim yerindeyse, “başarısızlığı”ndan da kaynaklanıyor olmasıdır. Bunun bir taraftan, Çin, Japonya, Güney Kore, Hindistan ve diğer güneydoğu Asya ülkelerinin ileri teknoloji sektörlerinin küresel yönelimli gelişmesi, Latin Amerika'nın (eski sömürgecileri) Portekiz'e ve İspanya'ya televizyon programları ihraç etmesi, diğer taraftan ise ABD güneyinin “Latinleşmesi” ve Avrupa'nın “İslamlaşması” gibi çok örnekleri vardır. Bunlar arasında sayılabilecek Avrupa'nın “İslamlaşması” ve “Araplaşması” denilen olay da Batı'da en büyük sorunlardan biri olarak algılanıp birçok ülkede sağcı eğilimleri tetiklemektedir.

2019 yılında yazılan “*Asya Yüzyılı’na girdik ve bunun geri dönüşü yoktur*” başlıklı makalesinde *World Economic Forum*, “19. yüzyılda dünya Avrupalılaştı, 20. yüzyılda Amerikanlaştı, şimdi ise çok hızlı bir şekilde Asyalaşılıyor” sözlerini kullanmıştır.²⁵ Parag Khanna’nın *The Future is Asian* (Gelecek Asya’nındır) kitabından esinlenen *World Economic Forum*, 21. yüzyılın bir Asya Yüzyılı olduğunu itiraf etmektedir.

“Geri kalan dünyanın yükselişi” (“rise of the rest”) konusunda özellikle, tarihte kendi başlarına birer antik uygarlıklar oluşturan, bugün dünya nüfusunun %36’sına ev sahipliği yapan Asya’nın iki devi Çin ile Hindistan’ın (hem şimdi hem özellikle gelecekte) ayrı bir yeri vardır. Satınalma gücü paritesine göre dünyanın birinci ve üçüncü ekonomileri olan Çin ile Hindistan, büyük sayıda genç nüfuslarıyla büyük bir potansiyeli elinde bulundurarak “Amerika sonrası dünya”da (Zakaria, 2008) Asya merkezli küreselleşme yaratma yolunda ilerlemektedirler (Ikenberry, 2008; Thussu, 2009; Thussu, 2018).

Çin’in “dünya fabrikası”na dönüşmesi, zamanın şartlarını da hesaba kattığımızda, Batı ülkelerinin gelişim tarihleriyle karşılaştırıldığında inanılmaz bir hızla gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi’ni başlatan İngiltere, kişi başına düşen üretimini 150 yılda iki katına çıkarmıştı. Aynı başarıya ulaşmak için ABD 50 yıl harcarken, Çin ile Hindistan 20 yıldan az bir sürede kişi başına düşen üretimi ikiye katladılar (UNDP, 2013, s. 11). 1950’de Çin, Hindistan ve Brezilya birlikte dünya ekonomisinin sadece %10’unu oluştururken, Kuzey’in altı gelişmiş ekonomisine (ABD, İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya ve İtalya) dünyanın yarısı düşüyordu. 2010 yılında gruplar neredeyse eşitlenirken, tahminlere göre 2050 yılına kadar Çin, Hindistan ve Brezilya birlikte Kuzeyli grubu çok geride bırakarak küresel üretimin %40’ını elinde bulunduracaklardır (UNDP, 2013, s. 13).

Bugün Çin 119 şirketiyle, dünyanın en büyük şirketleri arasında *Fortune Global 500* sıralamasında 121 şirketiyle ilk sırada bulunan ABD’den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Aynı listede Rusya dört ve Türkiye de bir şirket ile temsil edilmiştir.²⁶ Çin ile birlikte diğer Batı dışı ülkelerin de küresel ekonomide rolü giderek artmaktadır. 1990

²⁵ World Economic Forum; “We’ve entered the Asian Century and there is no turning back”; <https://www.weforum.org/agenda/2019/10/has-world-entered-asian-century-what-does-it-mean/> (Erişim tarihi: 23.07.2020).

²⁶ Fortune; “Global 500”; <https://fortune.com/global500/2019/> (Erişim tarihi: 28.09.2019).

yılında Güneyli şirketler *Fortune Global 500*'ün sadece %4'ünü oluştururken (UNDP, 2013, s. 47), 2019'a gelindiğinde bu rakam %46'ya çıkmıştır. Bunun yarısından fazlasını da Çinli şirketler oluşturmaktadır.

Unutmamak lazımdır ki, sık sık Asya'nın "yükselişi" olarak adlandırılan söz konusu gelişmeleri, bu tezin birinci bölümünde de geniş bir şekilde ele alındığı gibi, Asya'nın "geri dönüşü" olarak algılamak daha doğru olacak gibi görünmektedir.

İletişim alanına gelince, Çin daha 2010 yılında dünyanın en büyük kültürel ürün ihracatçısı haline gelmiştir. 2017 yılında ABD'nin toplam kültürel ürün ihracatı 27.4 milyar dolar olurken, bu alanda Çin (Hong Kong ve Macau dışında) 28.2 milyar ve Hindistan 13.7 milyar dolarlık ihracat rakamına ulaşmışlardır. Aynı yıl içerisinde Türkiye 4.9 milyar ve Rusya 483 milyon dolarlık kültürel ürün satışı gerçekleştirmişlerdir.²⁷ Böylelikle kültürel ürünlerin tüm dünyadaki toplam ihracatının %14.5'ini Çin tek başına gerçekleştirerek ilk sırada yer almıştır. Diğer seçilen ülkelerin payları ise şöyle sıralanmaktadır: ABD %14.1, Hindistan %7, Türkiye %2.5 ve Rusya %0.25. Bölgeler bazında ele alındığında da Asya ülkelerinin gelişimi ilgi çekicidir. 2004-2013 yılları arasında tüm kültürel ürünlerin küresel ihracatında Kuzey Amerika ve Avrupa'nın payı %69'dan %49'a düşerken, Güney ve Doğu Asya'nın payı %26'dan %46'ya yükselmiştir (UNESCO, 2016, s. 17). Çin, ABD'yi ülkede üretilen film sayısı bakımından da yavaş yavaş geçmektedir. 2017 yılında (sayısal olarak) sinema sektörünün uzun yıllar tartışılmaz lideri Hindistan'dan (1986 adet) sonra en çok film Çin'de (970 adet) üretilmiştir. ABD ise 821 adet film ile üçüncü sırada yer almaktadır (EAO, 2018, s. 13). Hindistan ile Çin izleyici sayısı çerçevesinde sırasıyla dünyanın birinci ve ikinci film pazarlarıdır, brüt gişe hasılatına göre ise Çin dünyada ikinci ve Hindistan beşinci büyük pazara sahiptir (EAO, 2018, s. 11).

Uzun zamandır bilim camiasında dikkatle izlenmekte olan tüm bu başarılarla rağmen, Çin ile Hindistan'ın veya başka herhangi bir ülkenin kısa vadede küresel iletişimde ABD hâkimiyetini sona erdirebileceğini söylemek çok zordur. Çünkü, eğlenceden (Hollywood, MTV, Disney) haber medyasına (CNN, Discovery) ve finans haberlerinden (Bloomberg, Fortune, Wall Street Journal) internet ve sosyal medyaya (Google, YouTube, Facebook, Twitter) kadar tüm alanlarda bugün ABD hâlâ

²⁷ The UNESCO Institute for Statistics (UIS.Stat); <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=3629> (Erişim tarihi: 28.09.2019).

egemenliğini korumaktadır (Thussu, 2015, s. 255). 2017 yılında dünyada en çok satan 20 filmin 19'unun ABD yapımı veya ABD ile ortak yapım olduğu (EAO, 2018, s. 13) ve dünyanın en büyük beş medya holdinginin dördünün (WarnerMedia, Walt Disney Company, News Corp ve Viacom) Amerikan olduğu da bir gerçektir.

Uluslararası haber yayıncılığına gelince, *BBC World*'ın yanında dünyanın en güçlü iki uluslararası yayıncısından biri olan *CNN* (Cable News Network) aynı zamanda 24 saat haber yayını fikrini dünyaya sunan ilk televizyon kanalı olmuştur. *CNN*, 1 Haziran 1980'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Atlanta kentinde Ted Turner ve onun Turner Broadcasting System şirketi tarafından kuruldu; 5 yıl sonra *CNN International*'ı kurarak dünyaya açıldı. 1990'ların sonlarında ise kanal, *CNN Türk* de dahil yerel pazarlara yerel dillerde girmeye başlamıştır. *CNN*'in yol göstermesinin ardından, Amerika Birleşik Devletleri'nin iç pazarında *Fox*, *ABC*, *NBC* gibi kanallar ve Avrupa, Ortadoğu ve Asya gibi dünyanın farklı bölgelerinde de *BBC*, *MBC*, *Sky News*, *France 24*, *CCTV* ve *Zee News* gibi televizyon kanalları 24 saat haber yayıncılığına geçmiştir. Böylelikle, *CNN*, 24 saat televizyon haber yayıncılığının önemini göstererek ve olayları anında izleyicilere sunarak, uluslararası haberciliğin doğasını değiştirmiş oldu. *CNN*, dünyada 7/24 haber yayıncılığını başlatmıştır diyebiliriz.

CNN, Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenci protestoları, Birinci Körfez Savaşı'nda Irak'ın bombalanması ve Moskova'da Parlamento binasının yakılması gibi olayları haberleştiğiyle birlikte saygın bir haber kaynağı olarak kendi popülerliğini kazanmıştır (McPhail, 2010, s. 252). Özellikle, Birinci Körfez Savaşı *CNN*'in *CNN* olmasını sağlayan bir olay olarak görülür. Savaş sırasında Irak'tan yayın yapan tek haber kanalı olması bir yana, *CNN* Birinci Körfez Savaşı ile dünyaya ilk kez savaşı dakikası dakikasına canlı yayında izletmiştir. Kanalın dünyada otel odalarına kadar giren her yere yayılan doğası, tartışmalı da olsa siyaset ve iletişim bilimlerinde *CNN etkisi* gibi kavramın ortaya çıkışına sebep olmuştur. *CNN etkisi*, 24 saatlik haber kanallarının, hükümetler düzeyindekilere kadar olmak üzere, siyasi karar vericilerin dünya olaylarını algılaması üzerindeki etkisini tanımlamak için bir zamanlar kullanılan kavramdır.

Gösterdiği bu başarıları *CNN*'e çok sayıda ödül ve övgüler almasına sebep olmuştur. ABD eski Başkanı Jimmy Carter bir keresinde şöyle demişti: “*CNN*, dünya toplumları arasında varolan anlaşma sorunlarının boşluklarını kapatmak için son

zamanlardaki herhangi bir girişimden daha fazlasını yaptı” (Thussu, 2000, s. 157). Ancak, Amerika dışında çoğu insanların gözünde *CNN*, kendisinin ABD’nin jeopolitik ve ekonomik çıkarlarından uzak olduğunu iddia etmesine rağmen ABD hükümetinin ve Amerikan seçkinlerinin sesi olarak görülmektedir (Thussu, 2000, s. 158).

2000’lerden sonra *CNN* ABD’nin iç pazarında liderliği başka kanallara kaptırmışsa da, dünyada varlığını hâlâ güçlü bir şekilde sürdürmektedir.

CNN’in resmi sitesinde sunulan bilgilere göre, bugün kanalın ABD dışında dünyada 27 bürosu vardır. Onlardan biri Küba’nın başkenti Havana’da olup, bu ülkede bulunan tek ABD merkezli televizyon kanalıdır. ABD iç pazarında 90 milyon haneye, 890 bin otel odasına ve dünya çapında 384 milyon haneye ulaşım imkanına sahiptir. Uluslararası yayın yapan *CNN International* kanalı farklı coğrafik bölgelere özel olarak hepsi İngilizce yayın yapan beş farklı kanala ayrılmış durumdadır: *CNN International Avrupa/Ortadoğu/Afrika*, *CNN International Asya-Pasifik*, *CNN International Güney Asya*, *CNN International Latin Amerika* ve *CNN International Kuzey Amerika*. 24 saat İspanyolca yayın yapan *CNN en Español* kanalı 1997 yılından beri yayın yapmaktadır. Bunların dışında, şirketin, *CNN Türk* dahil *CNN Indonesia*, *CNNj* (Japonya), *CNN-News18* (Hindistan) ve *CNN Philippines* gibi birçok yerel medya holdingleri ve yayın organlarıyla ortak girişimleri bulunmaktadır.²⁸

Küresel medya pazarında karşı-akışın başarılı örnekleri olarak Güney ve Doğu Asya’dan Ortadoğu’ya ve Latin Amerika’dan Doğu Avrupa’ya kadar uzanan geniş coğrafyada baş gösteren gelişmeler, 1990’ların sonlarından beri sayısız bilimsel çalışmada inceleme konusu olmaktadır. En sık ele alınanlar arasında Çin ve Hindistan merkezli bilgi teknolojisi, çevrimiçi ve çevrimdışı basın, Bollywood, Güney Kore sineması ve pop kültürü, Japon animasyonu ve bilgisayar oyunları, Latin Amerika televizyon dramaları ve Arap haber kanalları yer almaktadır. Tüm bunlar Batı dışı ülkelerin de uluslararası enformasyon akışında birincil rolleri üstlenebileceğinin çarpıcı örnekleridir.

Sözü edilen medya endüstrileri arasından haber yayıncılığı, akademisyenler dışında her zaman siyasetçilerin de özel ilgisini çekmiştir. Çünkü, vatandaşların dünya algısı her şeyden önce haber medyası tarafından inşa edilir. Bu, bir insanın dünyayı ve onun içinde kendisini nasıl tanıyacağını, siyasi sahnede kimi “iyi” ve kimi “kötü” olarak

²⁸ CNN Press Room; <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/cnn-fact-sheet/> (Erişim tarihi: 05.01.2020).

bileceğini ve farklı olayları nasıl adlandıracağını günbegün ona anlatacak olan uzun bir süreçtir. Ayrıca, insanların neyi öğrenip neyi öğrenmeyeceği de bu süreç içerisinde belirlenmektedir. Çünkü, medya kuruluşları haberin çerçevesi sürecinde, neyin haber olup neyin olmayacağını belirlemesinin yanı sıra, olayların hangi yanlarını görmezden gelirken hangi yanlarını da ön plana çıkaracağına karar vermektedir (Atabek ve Uztuğ, 1998, s. 100-102). Kuşkusuz, liberal ekonomi politik yaklaşıma göre, iletişim endüstrisi de dahil her ekonomik veya kültürel sektör arz ve talep tarafından belirlenmektedir ve böylece, ulusal olsun uluslararası olsun kitle iletişim araçlarının içeriği, onları haber alma ve eğlenme gereksinimini gidermek için kullanan izleyiciler tarafından, onların talepleri tarafından yönlendirilmektedir. İzleyicinin belirleyici olduğuna göre, buradan, iletişim sektörünün kimler tarafından kontrol edildiğinin bir önemi yoktur anlamı çıkmaktadır. Eleştirel ekonomi politik yaklaşım ise, iletişim sürecinde egemenliğin tüketicide değil endüstride olduğunu söylemede ısrarlıdır (Dağtaş vd., 2018, s. 190).

Haber endüstrisinde *Al Jazeera*, Batı haber medyasına dış dokunur bir alternatif sunabileceğini ve onlarla rekabet edebileceğini gösteren ilk televizyon kanalı olmakla beraber, kendisinden sonra birçok yeni alternatif kanalların kurulmasını da teşvik etmiş oldu. Bugün, Ortadoğu izleyicisi için rekabet eden çok sayıda yerli ve yabancı haber yayıncısı olduğu gibi, çok kültürlüleşen küresel alanda da kendi perspektifini sunan birçok özel ve kamu yayını bulunmaktadır. Bunlar arasında 2005 yılında yayına başlayan *RT* (Russia Today) ve 2015 yılında yayına başlayan *TRT World* uluslararası televizyon kanalları, dünyaya Rusya ve Türkiye perspektiflerini sunma görevini üstlenmişlerdir.

Batı medyasına alternatif oluşturan bu tür yayınlar, sloganlarında da belirtildiği gibi genellikle anaakım medya ortamına farklı bir bakış açısını sunmayı kendilerine amaç edinmişlerdir: *Sputnik* radyosu “Anlatılmayanları anlatır” (Telling the untold) ve *RT* “Daha fazla sorgulamaya” (Question more) çağırırken, *TRT World* “Haberin değişime ilham verdiği yer”i (Where news inspires change) teklif etmektedir. *RT* artık küresel enformasyon akışını yönlendiren uluslararası haber kaynaklarından biri haline gelmiştir. Enformasyon alışverişine görece yeni katılan *TRT World* ise, yayına 2015 yılında başlasa da, sektördeki rakipleriyle eşit ölçüde rekabet edebilmek için daha çok mesafe katetmek zorundadır.

2.2.1. Küreselleşen iletişim ortamında Rusya ve Türkiye

Rusya ile Türkiye'nin her ikisi de emperyal bir geçmişe sahip olmakla beraber, günümüzde önce nüfuz sahibi oldukları bölge üzerinde sonra dünya genelinde itibarını korumanın ve artırmanın gereğini yapmaya çabalayan ülkelerdir. Çok sayıda farklılıklarına rağmen birçok konuda da benzer çizgilere sahiptirler. Bu benzerliklerin başında, Avrupa'nın marjlarında Batı ile Doğu'nun arasında bulunma kaderini paylaşmaları gelmektedir. Deniz fetihleri çağında deniz aşırı diğer kıtalara yayıl(a)mamaları ikisini de Avrasya'ya sıkı sıkıya bağlamıştır. Ancak, en büyük ortak özellik, Rusya ve Türkiye'nin Batı ile ilişkisidir; biri Hristiyan Avrupa karşısında farklı bir dini ve kültürü, diğeri de 1917'den beri farklı bir siyasi ideolojiyi paylaşmasından dolayı zaman zaman Batı ülkelerini karşılarında bulmuşlardır. 21. yüzyılda ise Rusya ve Türkiye, dünyada ekonomik, politik ve sosyo-kültürel entegrasyonun etkili oyuncularını olarak, enformasyon alışverişinde de küresel karşı-akışları sağlamaya yönelik aktif girişimlerde bulunan ülkeler arasındadır.

Bu ülkeler son yıllarda Britanyalı Portland halkla ilişkiler ajansının hazırladığı, en başarılı yumuşak güç uygulayan ülkelere dahil edilmiştir. Türkiye 2015 ve 2017 yıllarında 28. ve 30. sıralarda yer alırken, Rusya 2016, 2017 ve 2018 yıllarında 27., 26. ve 28. sıralara yerleşmiştir.²⁹ Bu durum karşısında, hem Rus hem de Türk uzmanlar kendi hükümetlerinin kamu diplomasisi alanında birçok olumlu gelişmeler katetmiş olmalarına rağmen yine de yeterince başarılı olamadıklarını ve ABD ve Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında sınırlı bir performans gösterebildiklerini belirtmektedirler.

Çoğu Rus yazarın da itiraf ettiği gibi, Rusya hâlâ önemli derecede yumuşak güç kaynaklarına sahiptir. Ancak, işin doğrusu bu yumuşak gücün hepsi bugünkü başarılarla değil esas olarak Sovyet döneminin mirasına dayanmaktadır (Budayev, 2015; Letnyakov ve Yemelyanova, 2017). Bu kaynakların en etkilisi olan Rus dili, Rusya için Sovyet sonrası bölgede Rus televizyon, sinema ve müzik endüstri ürünlerinin engelsiz yayılımını ve Rus üniversitelerinin bilim ve eğitim açısından çekiciliği gibi imkânları

²⁹ 2018 yılının üç lideri İngiltere, Fransa ve Almanyadır; ayrıca bkz. The Soft Power 30; <https://softpower30.com> (Erişim tarihi: 09.10.2019).

sağlamaktadır. Ne var ki, Rus dilinin de giderek gücünü kaybediyor olması, bilimsel alanda Rus araştırmacılar arasında en yoğun incelenen konulardan biridir.

Vorontsov'un (2011, s. 26) haklı bir şekilde işaret ettiği gibi, Rus dilinin dünyadaki durumu, devletler arası ve toplumlar arası ilişkilerin sıkılaştığı küreselleşme çağında dikkat çekici biçimde zayıflamaktadır. Rus kültürü uygarlaştırıcı olarak kabul edilmesine karşın (Letnyakov ve Yemelyanova, 2017), Sovyetlerin dağılmasından sonra BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ve Baltık ülkelerinin Rus diline olan tavrı öyle seyir izlemektedir ki, ilk bağımsızlık yıllarından bugüne kadar başta ana dili, sonra ikinci ana dili, sonra etnisiteler arası iletişim dili ve en sonunda da yalnız bir azınlık dili olacak şekilde değişim geçirerek ülkelerin politik ve sosyal hayatından kaybolma gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır (Poddubskaya, 2015, s. 373). Bugün Rus dili, Rusya dışında 14 eski Sovyet cumhuriyetinden birinde (Beyaz Rusya) ulusal, ikisinde (Kazakistan ve Kırgızistan) resmi ve birinde de (Tacikistan) etnisiteler arası iletişim dilidir; diğerlerinde ise Rusça'ya Anayasa bazında bir statü tayin edilmemiştir. Ancak, son zamanlarda görülen Rusçasızlaştırma politikalarına rağmen Rusça'nın dünyada hâlâ varolan sağlam pozisyonundan çekildiğini söylemek aceleci bir yargı olacaktır. Dünyanın 11 ülkesinde ve bunların ilk beşinde en az %30 olmak üzere, nüfüsün en az %5'i Rusça'yı kendi ana dili ya da birinci dili olarak tanımlamaktadır.³⁰ Ayrıca, Rusça 10 ülkede en çok konuşulan ikinci dil olup 16 ülkede de en çok konuşulan beş dil arasındadır (UNESCO, 2000, s. 35).

Telekomünikasyon ve sinema ürünleri olsun, çevrimiçi/çevrimdışı iletişim teknolojileri olsun ya da eğitim hizmetleri olsun Rusya'nın kültür ihracatında Rus dilinin önemi küçümsenemez. Zaten, dışarıya satılan Rus filmlerinin dörtte üçünden fazlası Rusça'nın konuşulduğu Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya başta olmak üzere Sovyet sonrası bölgeye yapılmaktadır (EAO, 2016b, s. 52). 2015 ve 2016 yıllarında satılan biletler bakımından Avrupa'nın en başarılı 100 filmi arasına Rusya'dan dört film girerek (EAO, 2016a, s. 47-48) dünyada gösterime çıkan Avrupalı filmler arasında Rus filmleri İngiltere ve Fransa'dan sonra üçüncü sırada yer almışlardır (EAO, 2017, s. 49). Ancak, geleneksel olarak Rus çizgi filmlerinin dünyada daha büyük bir ilgi uyandırdığı söylenebilir. Bunun günümüzdeki örneği son yıllarda yaygın olarak izlenen "Maşa ile Koca Ayı" çizgi filmidir. Dünyanın dört bir yanından çocukların ilgi ile izlediği "Maşa

³⁰ RFE/RL; "The World of Russian"; <https://www.rferl.org/a/the-world-of-russian/29984902.html> (Erişim tarihi: 10.10.2019).

ile Koca Ayı” bugün 36 farklı dile çevrilmiş olup pek çok ülkede televizyon ekranlarında görülmektedir. 23 Eylül 2019 tarihi itibarıyla YouTube’da çizgi filmin yayınlandığı 15 farklı kanalın toplam izlenme sayısı 55 milyarı geçmiştir. İzlenme sayısı 4 milyarı aşan çok popüler bir bölümü ise (her bir bölüm aşağı yukarı yedi dakika uzunluğundadır) YouTube’da en çok izlenen 28 video içinden dördüncü ve bir müzik klipi olmayan tek video olmuştur.³¹

Ülkeye gelen uluslararası öğrenci sayısı bakımından, 2017 yılında Rusya’nın dünyada altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, ülkede 250 bin yabancı öğrenci yükseköğrenim görmekte, bu sayı ise dünyadaki toplam uluslararası öğrencilerin %4.7’sine karşılık gelmektedir. Ancak, tahmin edilebileceği gibi, gelen öğrencilerin büyük kısmını yakın komşularından gelenler oluşturmaktadır. Rusya’ya en çok öğrencinin geldiği 10 ülkenin sekizi eski Sovyet cumhuriyetleri olmakla beraber tüm yabancı öğrencilerin %68’i bu bölgeden gelmektedir.³²

Türkiye’ye gelince, Türkçe iki ülkede en çok konuşulan iki dilden biri ve dört ülkede de ilk beş dil arasında yer almaktadır (UNESCO, 2000, s. 35). Buna ek olarak, Türkiye’nin dünyanın her köşesinden öğrencilere sunduğu eğitim hizmetleri yavaş fakat düzenli bir şekilde Türk dilinin yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Ülkeye her yıl binlerce yabancı öğrenci yükseköğrenim için gelirken, Türkiye’nin yurtdışında bulunan iki üniversitesinden³³ de her yıl 500-600 öğrenci mezun olmaktadır. 2017 yılında ülkeye dışarıdan gelen öğrenci sayısına göre Türkiye dünyada on birinci sırada yer almıştır: Türkiye’ye düşen 108 bin yabancı öğrenci dünyadaki toplam yabancı öğrencilerin %2’sini oluşturmaktadır.³⁴ 1990’lardan itibaren yükseköğretim seviyesinde uluslararası öğrencilerin küresel akışına aktif bir şekilde kucak açan Türkiye, gelecek yıllarda şu anda bulunduğu düzeyin çok üstüne çıkmakta iddialıdır. Türkiye kendi etki alanını bilindiği gibi daha çok Ortadoğu, Balkanlar ve Türk cumhuriyetleri üzerinde

³¹ Euronews; “Masha and the Bear: Russian duo clock up 55 billion views on YouTube”; https://www.euronews.com/2019/09/20/masha-and-the-bear-russian-duo-clock-up-32-billion-views-on-youtube?fbclid=IwAR0y-L7AKGXXb0Z6IziNkISx17Q1BaOaNBdmpA_WkeBHaw61Ca9RgANF7Qc (Erişim tarihi: 18.10.2019).

³² Kazakistan (65,237), Özbekistan (20,862), Türkmenistan (17,457), Ukrayna (15,263), Tacikistan (14,204), Beyaz Rusya (11,600), Azerbaycan (11,269) ve Kırgızistan (5,523). Ayrıca bkz. The UNESCO Institute for Statistics; <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow#slideoutmenu> (Erişim tarihi: 10.10.2019). The UNESCO Institute for Statistics (UIS.Stat); <http://data.uis.unesco.org/#> (Erişim tarihi: 10.10.2019).

³³ Ahmet Yesevi Üniversitesi (Kazakistan) ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

³⁴ The UNESCO Institute for Statistics (UIS.Stat); <http://data.uis.unesco.org/#> (Erişim tarihi: 10.10.2019).

yoğunlaştırmaktadır. Arab Barometer isimli araştırma ağının BBC için 2019 yılında Ortadoğu’da yaptığı araştırma sonuçlarına göre, Arap dünyasında Recep Tayyip Erdoğan, Trump (%12) ile Putin’i (%28) geçerek %51’lik oran ile en beğenilen yabancı lider olmuştur.³⁵ Eğer BBC’nin “Arap dünyası” dediğini “İslam dünyası” olarak kabul edersek³⁶, günümüzde Türkiye’nin bölgesel bir güç olmanın yanında küresel alanda da itibar gördüğünü söyleyebiliriz.

Kültürel ürün üretimi ve ihracatında Türkiye’nin Rusya’ya göre daha güçlü olduğu söylenebilir. Şöyle ki, UNESCO’nun (2016, s. 33) verilerine göre, kültür ihracatında Türkiye, ilk kez 2013 yılında en büyük 10 ihracatçı listesine girebilmiştir. Bu konuda Türkiye’nin en büyük üç ticaret ortağı çoğunlukla mücevherat ihracatı olmak üzere Birleşik Arap Emirlikleri (%34.7), Irak (%10.9) ve Rusya (%7.2) olmuştur. 2017 yılında ise Türkiye 4.9 milyar dolarlık kültürel ürün ihracatı ile Japonya, Güney Kore, Brezilya, Meksika ve Rusya gibi küresel Güney’in kültür ihraç eden devlerini geride bırakarak dünyada 11. sırada yer almıştır.³⁷ Ülkelerin toplam ihracatında kültürel ürünlerin payı göz önünde bulundurulduğunda, Avrupa ülkeleri arasında da Türkiye birinci sırada yer almaktadır. 2017 yılında bu rakam Türkiye’de %3.8’dir; ondan sonra %3.5 ile İngiltere gelmektedir.³⁸ Bunun yanında, bir turizm ülkesi olan Türkiye’nin, ülkeyi ziyaret eden turist sayısı bakımından dünyada her yıl ilk ona girdiğini unutmamak lazım. 2019 yılında, örneğin, Dünya Turizm Örgütü verilerine göre Türkiye, 52,5 milyon ziyaretçiyle dünyada altıncı sırada yer almıştır.³⁹

Ayrıca, kültürel ürün tüketiminde Türkiye’nin Rusya’ya göre dışarıya daha az bağımlı olduğu da görülmektedir. Örneğin, sinema sektöründe Rusya pazarında yabancı filmlerin payı %76 iken, Türkiye’de %43.5 ile temsil edilmiştir. Satılan bilet sayısına göre 2017 yılında Rusya’da en popüler olan 10 filmin sadece üçü Rus filmleriyken, Türkiye’de tersine 10 filmde yedisini Türk yapımı filmler oluşturmuştur (EAO, 2018).

³⁵ BBC; “7 grafikte Arap dünyası: Arapların en beğendiği yabancı lider Recep Tayyip Erdoğan”; <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48743953> (Erişim tarihi: 13.10.2019).

³⁶ Arap olmayan Müslüman ülkelerde de durumun aşağı yukarı aynı olduğu tahmin edilebilir.

³⁷ The UNESCO Institute for Statistics (UIS.Stat); <http://data.uis.unesco.org/index.aspx?queryid=3629#> (Erişim tarihi: 05.10.2019).

³⁸ Eurostat; “Culture statistics - international trade in cultural goods”; https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Culture_statistics_-_international_trade_in_cultural_goods (Erişim tarihi: 05.10.2019).

³⁹ Anadolu Ajansı; “Türkiye en fazla ziyaretçi ağırlayan 6. ülke”; <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-en-fazla-ziyaretci-agirlayan-6-ulke/1730459#> (Erişim tarihi: 26.07.2020).

2018 yılında ise Türkiye’de brüt gişe hasılatına göre en çok kazanan 10 filmin sekizini yerli filmler oluştururken, Rusya’da 10 filmin sadece üçü yerli yapımdır.⁴⁰

Türk yumuşak gücünün neredeyse bir sembolü haline gelen Türk dizileri ise son yıllarda dünya liderleri arasında kendi yerini bulmuştur ve her geçen gün popülaritesi daha da artmaktadır. 2002 yılından beri televizyon dizileri Türkiye’nin en göz alıcı ihraç ürünlerinden biridir. Bugüne kadar dünyanın 100’den fazla ülkesine yaklaşık 150 Türk dizisi satılırken, yıllık satış tutarının 300 milyon doları aştığı tahmin edilmektedir.⁴¹ 2016’dan beri Türk dizilerini yayımlayan dünyaca ünlü internet eğlence platformu Netflix, kendisi de 2018’de Türk dizileri yapımına başlamıştır.⁴²

Ancak, Sovyetlerden kalma büyük bir tecrübesi de olan Rusya, haber yayıncılığında Türkiye’den tamamen farklı bir tablo sergilemektedir. Bu konuda *Sputnik* haber ajansı ve radyosu ile *RT* haber televizyon kanalı Rusya’nın dünyadaki sesleridir. 1929 yılından beri yayın yapan *Rusya’nın Sesi* radyosunun halefi olan *Sputnik*, 2014 yılında faaliyete geçmiştir ve internet siteleri ve radyo yayınlarıyla 30’dan fazla dilde yayınlarını sürdürmektedir.

Uluslararası haberlere Rusya perspektifini sunan *RT* (eskiden Russia Today) ise, 2005 yılında kurulmuş bir uluslararası televizyon kanalıdır. İngilizce, Arapça ve İspanyolca yayın yapan *7/24* haber kanallarının yanı sıra (sırasıyla Washington, Londra ve Paris’ten yayına çıkan) ABD’ye özel *RT America*, İngiltere’ye özel *RT UK* ve Fransa’ya özel *RT France* kanalları, *RTD* belgesel kanalı, *RUPTLY* küresel video haber ajansı ve *RT Deutsch* internet hizmeti olmak üzere birçok dilde ve geniş yelpazede hizmet vermektedir. *RT* yayınlarıyla dünyada 100’den fazla ülkede 700 milyondan fazla izleyiciye ulaşma imkânına sahiptir.⁴³ Yıllık 30 milyon dolarlık bütçeyle yayın hayatına başlayan medya kuruluşuna, 2014 yılından beri yıllık 400 milyon dolar ayrılmaktadır.⁴⁴

⁴⁰ Box Office Mojo; <https://www.boxofficemojo.com/intl/> (Erişim tarihi: 05.10.2019).

⁴¹ The New York Times; “What a TV Series Tells Us About Erdogan’s Turkey”; <https://www.nytimes.com/2017/05/14/opinion/erdogan-tv-show-turkey.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article®ion=Footer> (Erişim tarihi: 13.10.2019).

⁴² The New York Times; “Can Netflix Take Turkey’s TV Dramas to the World?”; <https://www.nytimes.com/2018/12/27/arts/television/turkish-tv-netflix-the-protector.html?searchResultPosition=1> (Erişim tarihi: 13.10.2019).

⁴³ RIA Novosti; “Telekanal RT stal dostupen bolee 700 mln zriteley po vsemu miru”; <https://ria.ru/20140910/1023506317.html> (Erişim tarihi: 07.10.2019). RT; <https://russian.rt.com/about> (Erişim tarihi: 07.10.2019).

⁴⁴ RFE/RL; “Bolşoye preuveličeniye”; <https://www.svoboda.org/a/27256157.html> (Erişim tarihi: 07.10.2019). Otkritiye Media; “RT i “Rossiya segodnya” raskrili svoy byudjet. Eto poçti \$0.5 mlrd v

Ipsos araştırma şirketinin 2016 yılında dünyanın 38 ülkesinde yaptığı araştırmaya göre, *RT*'yi her hafta 70 milyon ve her gün 35 milyon insanın izlediği tespit edilmiştir. Kanal, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da en popüler beş uluslararası haber kanalı arasında yer almıştır (Rossiyskaya Gazeta, 9 Mart 2016). 2018 yılında ise *RT*'nin haftalık izleyici sayısı 47 ülkede 100 milyona çıkmıştır; bununla birlikte, kanalı her hafta ABD'de 11 milyon ve Avrupa'nın 15 ülkesinde 43 milyon insan izlemektedir.⁴⁵ Üstelik, *RT* Avrupa kıtasında 35 ülkede yayın imkânı sağlayarak Avrupa'da hizmet veren İngilizce haber kanalları arasında *CNN International* (38 ülkede) ile *BBC World News*'den (37 ülkede) sonra en geniş erişime sahip kanal olmuştur. Böylece *Al Jazeera*, *Euronews*, *Deutsche Welle* ve *Sky News International* gibi kanalları geride bırakmıştır (EAO, 2013, s. 11).

Kanal özellikle internet yayıncılığında dünyanın en popüler haber kaynaklarından birine dönüşmüştür. 2013 yılında YouTube'da bir milyar kez izlenime ulaşan tarihteki ilk haber kanalı olmuştur. Bugün ise *RT*'nin tüm YouTube hesaplarındaki toplam izlenme sayısı 9 milyarı aşarak *CNN* ile *BBC*'yi çok geride bırakmıştır.⁴⁶ Anglosakson olmayan haber kanalları arasında internet sitesine başvuran ziyaretçi sayısı bakımından da lider konumdadır. *RT*'nin tüm internet sitelerinin aylık ziyaretçi sayısı Temmuz 2019'da 176 milyon iken, *Al Jazeera*'nin 35.6 milyon, *DW*'nin 28.8 milyon, *Euronews*'un 17.3 milyon ve *France 24*'ün 13.8 milyon olmuştur. Ayrıca, *Al Jazeera*, *Al Arabiya*, *CNN*, *BBC*, *Euronews*, *France 24*, *TeleSur* dahil tüm uluslararası televizyon kanallarının Arapça ve İspanyolca internet siteleri arasında izleyici sayısı bakımından birinci sıradadır.⁴⁷

RT, Batı karşıtı yayın yapmakla çok eleştirilmektedir; Batılı politikacılar ve medya kuruluşları tarafından kanal zaman zaman Kremlin'in ve Putin'in propaganda aracı olmakla suçlanır. Bir zamanlar "uluslararası medya senfonisini mahveden" (Bessaiso, 2006, s. 176) *Al Jazeera* gibi, *RT* de uluslararası haberlerin konserini rahatsız

god"; <https://openmedia.io/news/rt-i-rossiya-segodnya-raskryli-svoj-byudzhet-eto-pochti-500-mlrd-v-god/> (Erişim tarihi: 07.10.2019).

⁴⁵ RT; "RT Weekly TV Audience Grows by More Than a Third Over 2 Years; Now 100mn – Ipsos"; <https://www.rt.com/about-us/press-releases/ipsos-market-research-rt/> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

⁴⁶ RT'nin resmi sitelerinden türetilmiştir (Erişim tarihi: 08.10.2019).

⁴⁷ SimilarWeb; <https://www.similarweb.com> (Erişim tarihi: 08.10.2019) ve RT'nin resmi sitelerinden türetilmiştir (Erişim tarihi: 08.10.2019).

etmektedir.⁴⁸ Bir gazetecinin de belirttiği gibi, kanalın amacı Rusya yanlısı olmaktan çok Batı karşıtı yayın yapmaktır:

RT'de, Anglosakson medyasının Rusya ile ilgili olayları haksız bir şekilde ele aldığını düşünen iyi gazeteciler var. Gerçekten de öyledir. Bu yüzden, onlar, dünya sistemine karşı çıkanlardan oluşan bir topluluk yaratıyorlar. Onlar yeterince akıllı ve profesyoneldirler; biz de İspanya'da "yumuşak gücü" bunun gibi başarılı kullanmayı öğrenebilseydik. Amaçları Rusya'yı övmek değil, dünyanın geri kalanında varolan sorunları belirtmektir. Rusya ile çatışmalı durumda olan bütün ülkeleri olumsuz bir şekilde sergilerler. Bunun, onların yayın politikası olduğunu söyleyebiliriz. İspanyolca *RT* söz konusu olursa, onlar Meksika hakkında olumsuz ama Venezuela hakkında olumlu, Kolombiya hakkında olumsuz ama Küba hakkında olumlu konuşmaya çalışırlar. Ve doğal olarak ABD ve İngiltere hakkında olumsuz konuşurlar.⁴⁹

Rusya hakkında yurtdışında olumlu imaj oluşturma amacıyla kurulan kanal, esas olarak Rusya'nın iç olaylarından daha çok dış olaylar hakkında haberler yapmaktadır ve Rusya'nın kendisini çok az anlatıp diğer ülkelerdeki olaylar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Granatova, 2011; Mityayeva, 2012). Kısacası, *RT*'nin yayın politikası bir cümleyle şöyle açıklanabilir: "Çok kutuplu dünya fikrinin ve egemen değerlerin teşvik edilmesi, Avrupa ile ABD'nin hegemonya iddialarının eleştirisi ve dünyada "Rusofobi"nin teşhir edilmesi"⁵⁰. Alman *Der Tagesspiegel* gazetesi *RT*'yi, enerji ihracatı ve silah ticareti ile birlikte Rus dış politikasının en etkili aracı olarak belirtmiştir ve "Moskova, *CNN* ve *BBC*'ye karşı denge oluşturmak istedi ve onu başardı" ifadelerini kullanmıştır.⁵¹

Türkiye'nin küresel sesi olma iddiasıyla yayın hayatına başlayan *TRT World* ise 2015 gibi görece yeni bir tarihte sahneye çıkarak, çok sayıda uluslararası yayıncının mevcut olduğu pazarda kendi izleyici kitlesini daha yeni yeni kazanmaktadır denilebilir. *TRT World*, *TRT* bünyesinde farklı dillerde yayın yapan ondan fazla televizyon kanalından biri olup Türkiye'nin küresel izleyiciye seslenen İngilizce yayın yapan ilk uluslararası haber kanalıdır. 500 kişilik bir ekiple işe başlayan ve Türkiye dışında Londra ve Washington'da stüdyoları olan *TRT World*'un bütçesi kamuya kapalı olup

⁴⁸ Le Monde Diplomatique; "La voix de Moscou trouble le concert de l'information international"; <https://www.monde-diplomatique.fr/2017/04/AUDINET/57379> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

⁴⁹ İno TV; "El Confidencial: RT na ispanskom — putinskaya fabrika novostey, gde kultiviruyut nenavist k Zapadu"; <https://russian.rt.com/inotv/2017-01-18/El-Confidencial-RT-na-ispanskom> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

⁵⁰ İno TV; "Le Monde Diplomatique: RT naruşil mejdunarodnoye informatsionnoye ravnovesie"; <https://russian.rt.com/inotv/2017-04-17/Le-Monde-Diplomatique-RT-narushil> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

⁵¹ Der Tagesspiegel; "Der Krieg der Bilder"; <https://www.tagesspiegel.de/meinung/internationale-medien-der-krieg-der-bilder/7924162.html> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

kanala ayrılan para net olarak bilinmemektedir. *TRT*'nin çatısı altında kurulan bir kanal olarak, *TRT* bünyesinde yer alan diğer TV kanalları ve radyo istasyonlarıyla birlikte bütçesini toplanan vergiler üzerinden elde etmektedir (Barıtcı ve Aydeniz, 2019, s. 1562).

“Türkiye'nin ekonomik gelişmişlik düzeyinde dünyanın ilk yirmi ülkesinden biri haline gelmesine rağmen, haber yayıncılığı alanında sesini dünyaya yeterince duyuramaması Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde daha etkin olabilmesinin önündeki en önemli eksikliklerden biriydi” (Devran, 2015, s. 289). *TRT World*'un kurulması ise Türkiye'nin “bir dünya devleti olma, bölgesel ve küresel düzeylerdeki kararlarda etkin söz sahibi olma” (Barıtcı ve Aydeniz, 2019, s. 1559) yolunda girdiği önemli girişimlerden haber vermektedir. Kamu diplomasisi aracı olarak görülebilecek olan bu adımlar ülke için küresel enformasyon akışına aktif bir şekilde katılarak, başta kendisini ilk kaynaktan anlatma ve sonra dünya olaylarına Türkiye'nin perspektifini sunma fırsatını verecektir.

TRT World'un yayın politikası veya stratejisi söz konusu olduğunda kanalın üst kademeli yöneticileri, mazlumların sesini dünyaya duyurmak olduğunu ve yayın içeriğinin merkezinde insanın bulunduğunu vurgulamıştır. Bununla ilgili *TRT World* Haber Direktörü Fatih Er aşağıdaki açıklamalarda bulunmuştur:

Bizim için haberin içerisinde insan unsurunun olması yeterli. Musul'da, Kuzey Irak'taki yaşanan krizi de insan üzerinden haberleştirdik. Batı'nın bu konuya ne kadar duyarsız olduğunu da yine insan hikâyeleri üzerinden haberleştirdik. Biz insan varsa haber olabileceğine inanıyoruz ve bunu dünyaya duyurmak için de elimizden gelen gayreti gösteriyoruz (Barıtcı ve Aydeniz, 2019, s. 1566).

TRT World Program Direktörü Resul Serdar Ataş da kanalın haber içeriği ve olaylar karşısındaki pozisyonuyla ilgili olarak yukarıdaki açıklamayı destekler nitelikte şöyle sözler kullanmıştır: “Şam'daki bir ölüm kesinlikle Berlin'deki bir ölümden daha az değerli değildir” (Barıtcı ve Aydeniz, 2019, s. 1566). Kanalın “olumlu değişim için bir katalizör olmak” şeklinde beliren vizyonu da bu anlayışın sembolik bir ifade edilmiştir.⁵²

Yayın politikası veya genel olarak dünya görüşü bakımından *TRT World*'un *RT* ile mutlaka bazı benzer çizgilere sahip olduğu da söylenebilir. Örneğin, kendisini “Batı

⁵² TRT World; <https://www.trtworld.com/about> (Erişim tarihi: 25.05.2020).

merkezli televizyon kuruluşlarına karşı emperyal dili kıracak bir televizyon kanalı olarak” (Baritci ve Aydeniz, 2019, s. 1565) karakterize eden *TRT World*, “Bigger Than Five” isimli programıyla Türkiye’nin uzun zamandır dile getirdiği küresel söylemlerinden biri olan “dünya beşten büyüktür” anlayışını ortaya koymaktadır.

Günümüzde *TRT World*’un İngilizce dışında Almanca ve Rusça yayıncılığına genişleyeceği de beklenmektedir.

2.2.2. Medya alanındaki mücadeleler

Bu başlık altında, küresel karşı-akışların zaman zaman yüzleşmek zorunda kaldığı eleştiri ve kınamalar, karşılıklı suçlamalar ve dünya iletişiminde gözlemlenen değişim ve gelişimler ele alınmıştır. Medya alanındaki mücadeleler kavramına özel bir anlam yükleme amacı güdümediği gibi, siber savaşları da içine alan enformasyon savaşı gibi çok kapsamlı, ağır ve çelişkili bir kavram ile bağıntı da ima edilmemiştir. Söz konusu olan ise önceki bölümlerde anlatılanların devamı olarak, gittikçe “çok kültürlüleşen” dünya ortamında medya devlerinin, kamuoyu oluşumunda birbirleriyle girdikleri rekabetin aldığı formlardır. Ya da bazılarının diyebileceği gibi, hem politik hem de iletişim alanında eski hegemonların statükoyu korumaya çalışırken, bunu kabul etmek istemeyen yeni oyuncuların öncelikle kendilerini “korumak” için ve sonrasında küresel düşünce üretimine aktif bir şekilde katılmak için verdikleri karşılıklardır. Konunun bizim iki örnek olayımız (Rusya ve Türkiye) üzerinden analiz edilmesi planlanmaktadır. Ancak, bilinen sebeplerden dolayı, Rusya örneği egemen sisteme karşı medya savaşlarında geçen yüzyıldan beri en çarpıcı örneklerden biri olması nedeniyle daha ön plana çıkmıştır.

“ABD her zaman savaşı satmayı başarmıştır” sözünü çok duymuşuzdur ve gerçekten de öyledir. Ancak, bu başka ülkelerin savaşı satmayı başaramadığı anlamına gelmemelidir. Her toplum askeri gücünü kullanmayı gerektirecek girişimlere başvurduğunda kural olarak hareketlerinin savunma amaçlı olduğunu ilan eder. ABD’nin uluslararası toplumun rızasını kazanabilmesinin sebebi ise, uzun zamandan beri siyasi, ekonomik, kültürel ve ideolojik bakımlardan yerleşik bir dünya düzenini oluşturan ülkelerin bir üyesi ve lideri olmasıdır. Kitle medyası da (son zamanlara kadar) bu dünya düzenini oluşturan ülkelerin elindedir ve her zaman onların bakış açısını yansıtır. Bu yüzden doğal olarak, örneğin Soğuk Savaş döneminde ABD’nin

saldırganlığı ile SSCB'nin saldırganlığı dünya basınında farklı çerçeveselendirilmiştir ve farklı etiketlerle sunulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, SSCB'nin Afganistan'a girmesinde kullandığı aynı sebeple 1979'da Meksika'ya asker göndermiş olsaydı, biz bugün Meksika'nın işgali diye bir olay bilmeyecektik, onun adı "savunma" veya buna benzer farklı bir şey olacaktı. Ya da Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombalarını ABD değil de Sovyetler atmış olsaydı, bugün belki de Japonların Ruslar tarafından soykırımı diye bir olayı biliyor olacaktık. Tarihyazımında da öyle. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nı 1939 Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile başlatmayı seven Batılı siyasetçiler, ondan bir yıl önce imzalanan Münih Anlaşması'nı ve Polonya'nın 1918 sonrası dönemde izlediği saldırgan politikaları kapsamında Nazi Almanyası ile birlikte Çekoslovakya'yı işgal edişini unutmaya çalışırlar. Günümüze gelirse, Berlin Duvarı'nı kınayan ve her yıl duvarın yıkılış yıldönümünü kutlayanlar, İsrail Duvarı'ndan tek söz etmezler.

Bugün de buna benzer daha çok örnekler vardır ve Amerikan dış politikasının eleştirilmesi Noam Chomsky başta olmak üzere eleştirel aydınlar tarafından geniş ölçüde yazılıp çizilmiştir. Dünya kamuoyunun, Batılı iletişim araçlarının on yıllardır ve hatta asırlardır işlediği düşünme kalıplarından bir an evvel kurtulması mümkün değildir. Amerikalı gazeteci ve film yönetmeni Andre Vltchek'in dediği gibi, Sovyet ve Çin propagandaları Batılı propaganda ile hiçbir zaman rekabet edememiş ve bırakın karşı tarafı sorgulamayı, kendi ülkelerini bile doğru düzgün savunamamıştır (Chomsky ve Vltchek, 2014, s. 55). ABD'nin 2019 Ekim'inde Suriye'den çekilişinin ardından Türkiye'nin bu ülkenin kuzeyinde yapacağı Barış Pınarı Harekatı daha başlamadan, *Euronews*'un "Suriye Kürtlerinin Türkler tarafından soykırımı"ni⁵³ öngörmesinde olduğu gibi, Batı baştan beri neyin nasıl adlandırılması gerektiğine, neyin kabul edilebilir ve neyin kabul edilemez olduğuna karar vermeye ve dünya kamuoyuna dayatmaya alışmıştır. 21. yüzyılda ise durumu alkışlayanlar da ve tedirgin olanlar da bir şeylerin değişmeye başladığını belirtmektedirler. Dünya düzeninin tek kutupluluktan çok kutupluluğa doğru evirildiği fikri son on yılların politik düşüncesini meşgul ederken, haber ve düşünce üretiminde de artık yeni bir döneme girildiği vurgulanmaktadır.

⁵³ Euronews; "Trump's support for Erdogan's plans in Syria has green-lit a Turkish genocide of the Kurds | View"; <https://www.euronews.com/2019/10/07/trump-s-support-for-erdogan-s-plans-in-syria-has-green-lit-a-turkish-genocide-of-the-kurds> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

Batılı siyasetçileri ve medya kuruluşlarını öfkeliendiren de budur zaten. ABD’de Yayın Yöneticileri Kurulu (Broadcasting Board of Governors) başkanı ve eski *CNN* yöneticisi ve *Time* dergisi editörü Walter Isaacson, 2010 yılında *RT*, *Press TV*, *CCTV* ve *Telesur* kanallarını “düşman” olarak etiketleyerek onlara karşı iletişim alanının kaybedilmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴ *Al Jazeera* ve onun gibi diğer yeni büyük oyuncuların başarısını, 2011 yılında ABD Dışişleri eski Bakanı Hillary Clinton da itiraf etmek zorunda kalmıştır. “Bir enformasyon savaşındayız ve bu savaşı kaybediyoruz” diyen Hillary Clinton, *Al Jazeera*, *CCTV* ve *RT* ile ilgili endişelerini şöyle dile getirmiştir: “*Al Jazeera* kazanıyor. Çinliler İngilizce ve çok dilli televizyon ağı kurdular, Ruslar bir İngilizce ağ açtılar. Bunu birkaç ülkede gördüm ve oldukça öğreticiydi”.⁵⁵ Sonuçta, *Al Jazeera*’nın Kabil ve Bağdat ofisleri Amerikan füzeleri tarafından bombalanırken, kimi medya kuruluşları sürekli kısıtlamalarla ve kimileri de yoğun eleştiri ve karalamayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu konuda Brezilyalı gazeteci Pepe Escobar’ın ABD Dışişleri eski Bakanı John Kerry’nin sözlerine verdiği cevap çok tanımlayıcı olmuştur. 25 Nisan 2014 tarihinde ABD Dışişleri eski Bakanı John Kerry Ukrayna olaylarını yorumlarken *RT*’yi “propaganda megafonu” olmakla suçlamıştı.⁵⁶ Pepe Escobar ise böyle sert çıkışları, ABD’nin küresel habercilikte kendi tekeliğini kaybetmesi gerçeğine katlanamamasıyla açıklamıştır:

ABD korkuyor, çünkü bugün dünyadaki olaylar Bosna’daki savaş sırasında veya Birinci Körfez Savaşı sırasında olduğu gibi sadece CNN tarafından yayınlanmamaktadır. Artık *RT*, *Al Jazeera*, *France 24*, *Deutsche Welle*, *CCTV* var. Bir gün tüm dünyaya yayın yapan Brezilya televizyon kanalı da olacak. Amerikalılar, İngilizce yayın yapan İranlı *Press TV*’den de korkuyorlar, bu yüzden onu her yerde yasaklıyorlar. Eğer sizin *RT* gibi alternatif bir fikriniz varsa, mutlaka yasaklayacaklar. Sizinle konuşmayacaklar bile, çünkü korkuyorlar.⁵⁷

“Batı’nın dezenformasyonu kendi diktasına boyun eğmeyi reddeden ülkeleri açıkça hedef alır” (Vltchek, 2014, s. 14), onlardan canavarlar yaratır ve dünya toplumuna sürekli bir tehlike olarak sunar. Böyle hedef gösterilen ülkelerin liste başında

⁵⁴ RT; “It’s official: RT is the enemy”; <https://www.rt.com/usa/us-money-media-wars/> (Erişim tarihi: 19.10.2019).

⁵⁵ Business Insider; “Hillary Clinton Says Al Jazeera Is Putting American Media To Shame”; <https://www.businessinsider.com/hillary-clinton-al-jazeera-2011-3#comments> (Erişim tarihi: 17.10.2019).

⁵⁶ RT; “Gossekretar SŞA Djon Kerri nazval telekanal RT “ruporom propagandi”; <https://russian.rt.com/article/29283> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

⁵⁷ RT; “Ekspert: SŞA napuganı, potomu çto seyças sobitiya v mire osveşayetsya ne tolko CNN”; <https://russian.rt.com/article/29381#ixzz2zyAI7amQ> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

uzun zamandır Rusya, Çin ve İran gelmektedir. Rusya ile Batı ülkeleri arasındaki ilişkilerin son yıllarda gerginleşmesi, bugün de sorunun güncelliğini korumasına sebep olmaktadır. Batılı siyasetçiler ve medya mensupları “Rus etkisi/tehdidi”ni hem küresel hem de bölgesel düzeyde konu etmektedirler. Küresel düzeyde *Sputnik* ve *RT* gibi haber ağları propaganda yapmakla suçlanır; Rusya’nın kendisi sürekli propaganda ve dezenformasyon kelimeleriyle çağrıştırılır, her yere kaos getiren bir ülke profili yaratılır. *RT*’nin kendisi çok sayıda Batılı siyasetçi ve gazeteci tarafından eleştirilmiş ve zaman zaman “düşman” olarak da nitelendirilmiştir. Bazıları eleştirilerini, Rus yapımı “Maşa ile Koca Ayı” çizgi filmini de Putin’in “propaganda makinesi” olmakla suçlayacak kadar ileri götürürler.⁵⁸ Bölgesel düzeyde ise, Rusya’nın etkili olduğu bölgelerde özellikle Orta Asya’da, her türlü Rus yanlısı gelişmeler kınanır ve her türlü Rus karşıtı gelişmeler alkışlanır. Günümüzde de dünyada iletişim emperyalisti olarak bilinen ve neo-liberal serbest pazarın en sert destekleyicisi ABD, Orta Asya söz konusu olduğunda Rusya’nın iletişim ve medya alanındaki üstünlüğünü, genellikle *RFE/RL* ve *Voice of America*’nın yerel yayınları aracılığıyla, acımasızca eleştirmektedir. *RFE/RL* radyosunun yerel yayınları bulduğu her fırsatta Orta Asya’da Rus televizyon kanallarının izlendiğini hatırlatır ve ondan kurtulmayı öne süren grupların sözcülüğünü yapar. Hatta ulusal alfabelerin Kiril’den Latin harflerine geçirilmesi gerektiğini devamlı vurgular. Rusya’nın kendisinde ise aynı kuruluşların Rusça servisleri, bir yandan sürekli “dezenformasyon” ve “propaganda” sözleriyle eşleştirerek *RT* televizyon kanalı ile *Sputnik* radyosunun itibarını düşürmeye çalışırken, diğer yandan onlara bütçeden “ne kadar çok para ayrıldığını” dile getirerek hükümeti “gereksiz masraflar”ından dolayı eleştirmeye giderler. Durum pek çok açıdan bir Rus atasözünü hatırlatmaktadır: “Hırsız yakala!” diye herkesten yüksek sesle bağırarak hırsızdır.

Zaman zaman iletişim araştırmacıları da Rus kitle iletişim araçlarının eleştirel yanını belirtmektedirler. Küresel karşı-akışları çalışan Thussu da *RT* kanalından bahsederken, onu Batı dışı dünyanın büyük seslerinden biri olarak görmekle beraber “birçok yönden Soğuk Savaş döneminin propaganda savaşlarını hatırlatıyor, bu da MacBride Raporuna gölge düşürmektedir” (2015, s. 257) sözlerini kullanmıştır. İletişim

⁵⁸ The Times; “Children’s show is propaganda for Putin, say critics”; <https://www.thetimes.co.uk/article/childrens-show-is-propaganda-for-putin-say-critics-j9wxcvslm> (Erişim tarihi: 19.10.2019). Daily Mail Online; “Is Masha and the Bear a Putin stooge? Critics claim cartoon with 4.18m subscribers is made by Kremlin to subvert children”; <https://www.dailymail.co.uk/news/article-6400667/Is-friendly-Russian-Bear-YouTube-Putin-stooge.html> (Erişim tarihi: 19.10.2019).

araştırmacıları *RT*'nin ve genellikle Rus medyasının Batı karşıtlığını vurgularken, aynı zamanda çağdaş Rusya'nın (*RFE/RL*, *Voice of America*, *BBC* ve *Deutsche Welle* gibi devletleri tarafından finanse edilen kurumlar başta olmak üzere) çok sayıda önde gelen dünya medyası tarafından da oldukça ciddi bir şekilde eleştirildiğini hesaba katmamaktadırlar. Açıkça konuşmak gerekirse, asıl sebep hesaba katmamaktan ziyade, hâlâ Batı'nın manevi üstünlüğüne ve akla gelebilecek her meselede geri kalan dünyadan çok daha fazla hakları olduğuna inanmaları söz konusudur. Rusya ile İran'ın İngilizce yayın yapan *RT* ve *Press TV* haber kanallarının hükümetleri tarafından finanse edildiğini belirtmeyi unutmayan araştırmacılar, yurtdışına hitap eden çoğu Batılı kanalların da aynı olduğunu söylemeye gerek görmezler. Böylelikle, bazı yorumcuların gözünde Batı medyası “özgür basın” olduğu, “gerçeği” görebildiği ve demokratik doğasından dolayı “eleştirebildiği” için eleştirebiliyorken, Rus medyası ise ancak “Kremlin propagandası” olduğu için bunu yapıyor olmaktadır.

Uluslararası bir haber ajansı olan Anadolu Ajansı'nı hesaba katmazsak, yakın zamanlara kadar Türkiye'nin kendi sesini yurtdışına duyuracak gerçek bir sözcüsü yoktu diyebiliriz. 2020 yılında 100. yıl dönümünü kutlayan Anadolu Ajansı'nın, 13 dilde yayın yaparak 100 ülkede temsilciliği ve 41 merkezde ofisi bulunmaktadır. 7/24 hizmeti ve günlük yaklaşık 1600 haber yayınlama kapasitesiyle 93 ülkede 6 bin aboneye sahiptir.⁵⁹

TRT World, yayın hayatına başladığından günümüze Türkiye dış politikasının uluslararası sözcüsü olarak, Barış Pınarı Harekatı ile en büyük sınavlardan birini vermiş oldu. ABD birliklerinin Suriye'nin kuzeydoğusundan çekilmesinin ardından Türkiye'nin düzenlediği Barış Pınarı askeri operasyonu, iki gün öncesinden ABD Başkanı Donald Trump'ın kendi Twitter hesabından “Çizilen çerçeveyi aştığını düşünürsem, Türkiye'nin ekonomisini yerle bir ederim” şeklinde açıklama yapmasıyla uluslararası medyada büyük bir yankıyla başladı. Operasyon daha başlamadan, *Euronews*, bunun Türkler tarafından bir Kürt soykırımını olabileceğini öngördü⁶⁰; etnik temizlik ihtimali daha başka gazeteciler ve siyasetçiler tarafından da dile getirildi.

⁵⁹ Ayrıca bkz. Anadolu Ajansı; “Güvenilir haberin kaynağı Anadolu Ajansı 99 yaşında”; <https://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/guvenilir-haberin-kaynagi-anadolu-ajansi-99-yasinda/1443034> (Erişim tarihi: 19.10.2019).

⁶⁰ Euronews; “Trump's support for Erdogan's plans in Syria has green-lit a Turkish genocide of the Kurds | View”; <https://www.euronews.com/2019/10/07/trump-s-support-for-erdogan-s-plans-in-syria-has-green-lit-a-turkish-genocide-of-the-kurds> (Erişim tarihi: 08.10.2019).

Donald Trump, Suriye'deki Amerikan askerlerinin eve döneceğini belirttiği 9 Ekim 2019 tarihli iki tweetinde şunları söylemiştir:

Sahte ve şimdi yanlış olduğu kanıtlanmış olan kitle imha silahları iddiasıyla savaşa gittik. Hiç yoktu!.. Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu'da savaşarak ve polislik yaparak sekiz trilyon dolar harcadı. Binlerce askerimiz öldü ya da ağır şekilde yaralandı. Diğer taraftan da milyonlarca insan öldü. Ortadoğu'ya girmek tarihimizdeki en kötü karar.

Ancak, ABD Başkanı'nın ağzından çıkan böylesi şaşkıncu itiraflar Batı medyasına pek yansımada. Trump'ın "Türkiye'nin ekonomisini yerle bir ederim" sözlerini yayınlayan *BBC*, onun bu itirafı tweetlerini önemsemedi; *RT* ise tabii ki de başkanın sözlerine dikkat çekti. Olayı haberleştiren *Voice of America*'nın Türkçe servisi ise "Diğer taraftan da milyonlarca insan öldü" sözlerini es geçmeyi tercih etti.⁶¹

9-17 Ekim 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilen Barış Pınarı Harekatı uluslararası meşruiyet sorunu yaşadı ve neredeyse tüm dünya devletlerini karşısında buldu. BM, Avrupa Birliği, Arap Birliği ve birçok Avrupalı, Ortadoğulu ve başka ülkelerden yetkililer olaylarla ilgili kaygılarını ifade ettiler. BM Güvenlik Konseyi'nde düzenlenen acil toplantının ardından ortak bir açıklamada Fransa, Almanya, İngiltere, Belçika ve Polonya, Türkiye'ye askeri operasyonu durdurma çağrısında bulundular. Ayrıca, askeri hareket, Almanya Başbakanı Angela Merkel, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ve Fransa, Almanya, İtalya, İran, Mısır, Irak ve Kanada'nın dışişleri bakanlarının eleştirisine maruz kaldı.⁶² Norveç, Finlandiya, Danimarka, Hollanda, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve İsveç gibi ülkeler Türkiye'ye silah satışını durdurmaya karar verdiler. Uluslararası Af Örgütü, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde düzenlediği operasyonda savaş suçu işlendiğini iddia etti.⁶³ Bunun dışında, Pakistan, Azerbaycan, Katar ve Macaristan Türkiye'yi desteklediklerini belirttiler.

⁶¹ Voice of America; "Ortadoğu'ya Girmek Tarihimizdeki En Kötü Karar"; <https://www.amerikaninsesi.com/a/ortadoguya-girmek-tarihimizdeki-en-kotu-karardi/5116606.html> (Erişim tarihi: 26.10.2019).

⁶² BBC; "Barış Pınarı Harekatı: Dünyadan tepkiler"; <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49991916> (Erişim tarihi: 26.10.2019). DW; "Arap Birliği: Harekat işgal ve egemenliğe saldırı"; <https://www.dw.com/tr/arap-birliği-harekat-işgal-ve-egemenliğe-saldırı/a-50808285> (Erişim tarihi: 26.10.2019).

⁶³ Euronews; "Uluslararası Af Örgütü, Türkiye'nin Suriye'deki operasyonunda 'savaş suçu işlendiğini' iddia etti"; <https://tr.euronews.com/2019/10/18/uluslararası-af-orgutu-türkiye-nin-suriye-operasyonunda-savaş-sucu-islendi-iddiasi-ypg> (Erişim tarihi: 27.10.2019).

Bariş Pınarı Harekatı, hem yerli ve yabancı hem de ulusal ve uluslararası haber kaynaklarında bolca haber konusu oldu ve dünyada haberler Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde çerçeveselendirildi. Türk Silahlı Kuvvetleri, Suriye sınırlarını ihlal eden ve oradaki Kürtleri ezmeye ve hatta temizlemeye çalışan saldırgan güç olarak sunuldu. *TRT World*, Bariş Pınarı Harekatı'nı ele alan haberlere kendi internet sitesinde ayrı bir bölüm ayırarak konuyu "Türkiye, kendi sınırlarını güvenceye alıp Suriyeli mültecilerin geri dönmeleri için güvenli bir geçiş yolu oluşturabilir mi?" başlığıyla baş sayfaya taşıdı. Batılı kitle iletişim araçları, uzun süredir Suriye'de varlığını koruyan Rusya'nın da olaylardaki duruşuna şüpheyle yaklaştı. ABD askerlerinin ülkeden çekilişyle oluşacak olan boşluğu Rusların dolduracağı korkusu söz konusuydu. Rusya ve Türkiye cumhurbaşkanları Vladimir Putin ile Recep Tayyip Erdoğan'ın 22 Ekim'de Soçi'deki görüşmelerinin sonucunda Suriye konusunda vardıkları mutabakatları, *RFE/RL*'ye bağlı Rusça yayın yapan televizyon kanalı "rüşvetçilerin ittifakı" olarak adlandırdı.⁶⁴ Hem Türkiye'deki hem Almanya'daki toplumsal tepkileri konu alan *Deutsche Welle Türkçe*, Türkiye'de son dönemde Kürtlere yönelik ırkçı saldırıların arttığını iddia etmesiyle⁶⁵ okuyucuları tarafından yalan haber ve dezenformasyon yapmakla suçlandı.

TRT World, dünyadan çok sayıda gazeteci ve siyasetçinin olaylarla ilgili yalan haber ve görüntüler paylaştığını ortaya çıkardı.⁶⁶ *RT* ile *Al Jazeera* da Türkiye'nin Suriye'deki operasyonu ile ilgili Batı'nın "çifte standartları" temasını işlediler. Örneğin, *Al Jazeera*, "Türkiye'nin Suriye operasyonunu kınayan Avrupalı devletlerin, Suudi Arabistan'ın Yemen'deki on binlerce sivilin ölümüne mal olan suçlarına göz yumduğuna" dikkat çekti. Birleşmiş Milletler uzmanlarının, Suudi Arabistan'ın Yemen'de uluslararası insan haklarını ihlal ettiği sonucuna varması bile, AB üye devletlerinin Suudi Arabistan'a silah ihracatını durdurmasını engellememiştir. Fransa Suudi Arabistan'a silah teminini sadece sürdürmekle kalmayıp, Yemen savaşında Fransız silahlarının kullanıldığını bildiren gazetecileri de susturmaya çalışmıştır.⁶⁷ *RT*,

⁶⁴ CurrentTime.tv; "Soyuz korruptsionerov i noviy krizis v ES. Çem çevatı "sudbonosniye" dogovorenosti Putina i Erdogana"; <https://www.currenttime.tv/a/turkey-russia-syria/30231078.html> (Erişim tarihi: 27.10.2019).

⁶⁵ DW; "Türkiye'de Kürtlere yönelik ırkçı saldırılar artıyor mu?"; <https://www.dw.com/tr/türkiyede-kürtlere-yönelik-ırkçı-saldırılar-artıyor-mu/a-50893080> (Erişim tarihi: 27.10.2019).

⁶⁶ TRT World Facebook sayfası; <https://www.facebook.com/trtworld/videos/2439659406361929/> (Erişim tarihi: 28.10.2019).

⁶⁷ Al Jazeera; "Turkey's operation in Syria exposed Europe's double standards"; <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/turkey-operation-syria-exposed-europe-double-standards-191017191835691.html> (Erişim tarihi: 27.10.2019).

bu olaylar sırasında Amerikan yetkililerinin yaptığı ve tutmadığı sözleri üzerinden eleştirilerde bulunmuştur.

Güneyli haber ağlarının ilginç bir ortak noktası vardır. Onlar, ABD/Batılı söz sahiplerinin karşısında kendilerini hep savunmacı bir pozisyona koyarlar. Geleneksel olarak profesyonel gazetecilik ilkelerini dünyaya kazandıran ve uzun zaman boyu enformasyon sahasının hâkimleri olan gelişmiş Batılı devletler, bildiği olayı bildiği gibi sunma alışkanlığına sahiptir. Bunun karşısında *TRT World* ve hatta *RT* ve *Al Jazeera* gibi kuruluşlar bile “Batı böyle dedi ama... aslında...” diyerek kendilerini yerleştirdikleri ikincil pozisyondan Batı’nın resmi kuruluşlarına cevap verircesine yayın yaparlar. Daha Soğuk Savaş yıllarında dünyanın en büyük iki uluslararası yayıncısından biri olan Sovyetler Birliği’nin bile “savunmacı” yayıncılık yaptığını Julian Hale şöyle belirtmiştir: “Hem Propagandaministerium’un⁶⁸ hem de BBC’nin savaş yayıncılığından çıkarttıkları derslerden biri, geri cevabın verilmemesiydi. Oysa Ruslar eleştiriye tepki göstermekten kendilerini alıkoymıyorlar. Kendi erdemleriyle övünürken bile, bunu şüphecilerle çevrili olma hissiyle yaparlar” (Hale, 1975, s. 20-21).

Sonunda belirtilmesi gereken nokta, küresel enformasyon akışında kendilerine biçtiği roller bakımından Rusya sistem karşıtı çizgiyi paylaşanları kendi etrafında toplarken, Türkiye’nin ise kültürel ve tarihi bağlar üzerinden gittiği veya daha doğrusu İslam dünyasına seslendiği görülmektedir. Bu olguyu, birinde Putin’in ve diğerinde 2002’de AKP’nin iktidara geldiğinden beri izlenen politika olarak gören Avrupalı siyasetçiler, zaman zaman bununla ilgili hoşnutsuzluklarını açıkça belirtmektedirler. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İslam dünyasını konu alacak olan ortak bir uluslararası televizyon kanalı açma planından da bahsetmişti. Eylül 2019’da Birleşmiş Milletler 74. Genel Kurulu’nda Türkiye, Pakistan ve Malezya liderleri kendi konuşmalarında dünyada yükselişte olan İslam karşıtlığı eğilimlerine değinmişlerdir. Genel Kurul sırasındaki temasları kapsamında Erdoğan, Pakistan Başbakanı İmran Han ve Malezya Başbakanı Mahatir Muhammed İngilizce yayın yapacak olan ortak bir televizyon kanalı açmayı planladıklarını bildirdiler. Kanalin amacı ise “İslamofobi ile mücadele etmek ve İslam hakkında yanlış algıları gidermek”⁶⁹ şeklinde belirtilmiştir.

⁶⁸ Nazi Almanyası’nda Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı.

⁶⁹ Voice of America; “Türkiye Pakistan ve Malezya’dan İslamofobiye Karşı Ortak Kanal”; <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-pakistan-ve-malezeyadan-islamofobiye-karsi-ortak->

Batı düzeninin geleneksel muhalifi Rusya, zaten en azından bir yüzyılı aşan süre boyunca oynadığı bu rolünü sürdürmeye devam ettiği sürece, Türkiye'nin ise 11 Eylül ve İŞİD sonrası dünyada kendisine İslam aleminin liderliği rolünü biçtiği sürece “medya mücadeleleri”nin daha epey süreceğini beklemek mümkün görünmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. “2018 KUDÜS OLAYLARI”NIN ULUSLARARASI MEDYADA ELE ALINIŞI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI İÇERİK ANALİZİ

2018 Kudüs olaylarıyla; 14 Mayıs 2018 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıması ve Kudüs'ü İsrail'in başkenti ilan etmesi ve onun ardından ortaya çıkan olaylar kastedilmektedir. ABD Başkanı Donald Trump, ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşıması kararını aylar öncesinden 6 Aralık 2017 tarihinde duyurmasıyla uluslararası boyutta ses getirmişti. Nihayet yeni ABD Büyükelçiliği'nin 14 Mayıs günü Kudüs'te açılması bir taraftan dünya kamuoyunda büyük tartışmalara ve kınama açıklamalarına neden olmuştur. Diğer taraftan, kararı protesto eden Filistinlilerin sınır yakınlarında gösteriler düzenlemesine sebep olmuş ve bunun sonucunda yüzlerce göstericinin İsrail askerlerinin ateş açması sonucu ölmesine, binlercesinin de yaralanmasına yol açmıştır.

Birkaç ay boyunca süren gösterilerin sadece birinci gününde İsrail askerlerinin ateşinden yedisi çocuk toplam 59 kişinin öldüğü ve 2771 kişinin de yaralandığı bildirildi. İsrail'in göstericilere karşı gösterdiği şiddet, Filistin Hükümeti tarafından “korkunç bir katliam” ve Uluslararası Af Örgütü tarafından da “uluslararası hukukun ve insan haklarının iğrenç bir ihlali” olarak nitelendirildi.⁷⁰ Bu “aşırı güç kullanımı” dünyada çok sayıda ülke ve uluslararası örgüt tarafından kınandı. İsrail ve ABD ise büyük insan kayıplarına yol açan bu olaylarda suçu Hamas üzerine atmakta ısrar etti.

2017 yılı Aralık ayında, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Kudüs'ün İsrail'in başkenti olmasını reddeden bir karar taslağını veto etmişti. Daha sonra konu acil oturumla BM Genel Kurulu'na taşınınca, “Washington'un Kudüs hareketini kınama” kararını 128 ülke desteklemiş, sadece 9 ülke karşı oy kullanmış ve 35 ülke de çekimser kalmayı tercih etmiştir. Durumdan hoşnut olmayan Başkan Donald Trump ile ABD'nin Birleşmiş Milletler Büyükelçisi Nikki Haley, ABD “aleyhine oy kullanan ülkeleri teker teker not alıp” mali yardımları kesmekle tehdit ettiler. Bunun yanı sıra, Kudüs'ün İsrail'in başkenti ilan edilmesi konusunda Avrupa'ya

⁷⁰ RT; “‘Terrible massacre’: Israel kills 59, injures 2,771 Gaza protesters as US embassy opens in Jerusalem”; <https://www.rt.com/news/426617-gaza-protests-embassy-jerusalem/> (Erişim tarihi: 15.12.2019).

destek için giden İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu da Avrupa Birliği'nden ters cevap aldı.⁷¹

14 Mayıs 2018 tarihi, İsrail Devleti'nin kuruluşunun 70. yıl dönümüne denk gelmesiyle bir taraftan İsraililer için önemli bir gün iken, diğer taraftan Filistinliler açısından bir felâketin yıl dönümüdür. Filistinliler için bu tarih, 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu sırasında 700 bin insanın evlerinden olup zorla göç ettirildiği Nekbe Günü'ne ("felâket") işaret etmektedir.

3.1. Yöntem

3.1.1. Araştırma modeli

Çalışmanın bu uygulama aşamasında, uluslararası haber kuruluşlarının, Kudüs'ün ABD tarafından İsrail'in başkenti ilan edilmesi ve beraberinde bunun sebep olduğu olayları (uluslararası düzeyde siyasi ve toplumsal tepki, onlarca insanın ölümüne ve binlercesinin de yaralanmasına mal olan Filistinlilerin ayaklanması vs.) nasıl haberleştirdiği niceliksel ve niteliksel bir araştırmaya tabi tutulmuştur. Araştırma yöntemi olarak nicel ve nitel içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Bir başka deyişle, nicel içerik çözümlemesi, aynı zamanda nitel bulgular ve yorumlarla da desteklenmiştir.

3.1.2. Evren ve örneklem

Uluslararası yayın organlarında 2018 Kudüs olaylarının ele alınış biçimlerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden içerik çözümlemesi ve frekans analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini uluslararası haber kanalları oluşturmaktadır. Ancak, uluslararası yayıncılığın geniş uzamı ve 7/24 habercilik hizmetinin yaygınlığından dolayı, bilimsel ilkeler doğrultusunda bir örneklem oluşturmaya gidilmiştir. Buna göre, (a) araştırma yapılacak haber kaynakları, (b)

⁷¹ TRT World; "128 countries reject US recognition of Jerusalem as Israel's capital"; <https://www.trtworld.com/mea/128-countries-reject-us-recognition-of-jerusalem-as-israel-s-capital-13506> (Erişim tarihi: 04.01.2020). TRT World; "Trump threatens to cut aid to UN members over Jerusalem vote"; <https://www.trtworld.com/americas/trump-threatens-to-cut-aid-to-un-members-over-jerusalem-vote-13480> (Erişim tarihi: 04.01.2020). TRT World; "EU refuses to recognise Jerusalem as Israel's capital"; <https://www.trtworld.com/middle-east/eu-refuses-to-recognise-jerusalem-as-israel-s-capital-13223> (Erişim tarihi: 04.01.2020).

araştırma yapılacak zaman aralığı ve (c) araştırma yapılacak haber türleri ve özellikleri belirlenmiştir.

Araştırma yapılacak haber kaynaklarının belirlenmesi: Uluslararası izleyiciye hitap eden haber televizyon kanalları içinden İngilizce yayın yapan ABD merkezli *CNN International*⁷², Rusya merkezli *RT* (Russia Today) ve Türkiye merkezli *TRT World* kanallarının internet siteleri amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. Bunlar arasında *CNN International* özel sektör ve *RT* (Russia Today) ile *TRT World* ilgili devletler tarafından finanse edilen yayın organlarıdır. Bu örneklerin seçilmesinin nedeni, yayın kurumlarından biri (*CNN International*) ele alınan olaylarda doğrudan sorumluluğu olan ABD'den gelirken, diğerlerinin ise küresel enformasyon akışında Batı hâkimiyetinin en büyük muhaliflerinden biri olarak görülen Rusya'dan (*RT*) ve İsrail'in Filistin'deki politikalarının en sert eleştiricilerinden biri olarak görülen Türkiye'den (*TRT World*) gelmeleridir. Bunun dışında, seçilen örneklerin, tezin ana konusunu oluşturan küresel enformasyon akışında akış ile karşı-akışın bilinen örnekleri oldukları ve dolayısıyla siyasi yelpazenin farklı taraflarında yer aldıkları da belirtilmelidir.

Araştırma yapılacak zaman aralığının belirlenmesi: Çalışmanın örnek araştırma süresi için seçilen zaman aralığı 14 Mayıs ile 14 Ağustos 2018 tarihleri arası olmak üzere 3 aylık süre ile belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, araştırma süresi, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği'nin Tel Aviv'den Kudüs'e taşındığı ve aynı zamanda Kudüs'ün İsrail'in başkenti ilan edildiği günü takip eden 3 ayı kapsamaktadır. 2018 Kudüs olaylarını konu alan haberler incelenecek olan 3 aylık sürenin sonunda örneklem havuzundan seçilip toplandığı için, haber metinleri üzerinde daha sonradan yapılmış olması muhtemel güncellemeler veya düzeltmeler hesaba katılmamıştır. Araştırma kapsamı için 3 aylık bir kısa olmayan sürenin seçilmesi ise, araştırılan konu ile ilgili geniş bir veri kümesini analize dahil etmekle beraber, olası standart sapmayı azaltma ve tutarlılığı yükseltme amacıyla yapılmıştır. Başka bir deyişle, amaç, daha doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşmaya çalışmaktır.

Araştırma yapılacak haber türlerinin ve özelliklerinin belirlenmesi: Yeni medya ve internet yayıncılığının ses, video, fotoğraf, resim, infografik vb. grafik tasarım türlerini ve metni bir arada barındırma imkânı sağlayan hipermetinsel, çok etkileşimli ve eşzamanlı multimedya ortamında, incelenecek haberlerin ayrılıp seçilmesi başlı

⁷² CNN internet sitesinin uluslararası edisyonu olan CNN International ele alınmıştır.

başına bir sorundur. Üstelik, çevrimiçi ortamda aşırı enformasyon yoğunluğu da materyal seçimini kısıtlamayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, bu araştırmada ele alınan haber kanallarının internet sitelerinde yayınlanan sadece yazılı metinler ile fotoğraflar inceleme nesnesini oluşturmuştur. Sesli ve görüntülü ya da başka haber türleri ise inceleme dışında tutulmuştur.

Ayrıca, laptop, tablet ve akıllı telefon gibi iletişim teknolojilerinin ve internetin insanların çantalarına ve ceplerine kadar girdiği zamanımızda, yazılı ve görüntülü haber içeriği üretimi ve paylaşımı medya kuruluşlarının tekelinden artık çıkmıştır. Bugün çeşitli resmi kuruluşlar ve özel şahıslar da internet üzerinden haber ve görüş paylaşarak büyük izleyici kitlesine ulaşma imkânına sahiptir. Bunun sonucu olarak, bugün medya organları, sıradan vatandaşların olay yerinden çekilen fotoğraf ve videolarını haber metinlerinde sık sık kaynak olarak kullanmaktadırlar. Bu araştırmada ele alınan haberlerde de içerik açısından zengin haberlere fazlasıyla rastlanılmıştır. Örneğin, bir haber metni aynı anda hem kendi materyalini hem de (çoğunlukla sosyal paylaşım ağlarından paylaşılmış) başka kaynaklardan aktarılmış birkaç multimedya içeriği (ses, video, grafik, resim vs.) içerebilmektedir. Bu nedenle, bir haberin birden fazla fotoğraf içermesi durumunda fotoğrafların tümü incelemeye dahil edilmiştir. Sosyal medya paylaşımlarından direkt alınan görüntüler araştırmanın içinde, ancak paylaşımların yazı veya yorum kısımları araştırmanın dışında tutulmuştur. Bunun bir nedeni de, oradaki yazıların İngilizce dışında başka dillerde de olabilmesidir.

3.1.3. Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmada incelenecek olan verilere haber kanallarının internet sitelerinden tarama yapılarak ulaşılmıştır. Bunun için İngilizce olarak “Kudüs”, “Filistin” ve “Gazze” anahtar kelimeleriyle site üzerinden yapılan arama sonucunda bulunan haberler toplanmıştır. Böylelikle, araştırmacı tarafından, konuyla ilgili sitelerde yayınlanan tüm haber ve analiz yazılarına ulaşıldığı düşünülmektedir. İncelenecek haber metinlerinin dili İngilizce’dir.

Araştırmada *CNN International*, *RT* ve *TRT World* internet sitelerinde 14 Mayıs 2018 ile 14 Ağustos 2018 tarihlerini kapsayan 3 aylık süre içerisinde yayınlanmış olan toplam 313 haber incelemeye tabi tutulmuştur. Verilerin düzenlenmesi ve analiz edilmesi için araştırmanın amacına göre temel ve alt kategoriler saptanarak 25

maddeden oluşan içerik analizi kodlama cetveli (Ek-1) oluşturulmuştur. Kodlama cetvelinde yer alan değişkenler metnin hem biçimsel ve hem de içeriksel boyutlarını analiz etmeye yönelik olarak düzenlenmiştir.

Kodlama cetveli aracılığıyla toplanan veriler SPSS istatistik programına işlenerek çözümlenmiştir.

Çalışmada içerik analizi yönteminin tercih edilmesinin nedeni ise, haber sitelerinde yayınlanan fotoğraflarla birlikte çok sayıdaki haber ve analiz yazılarını, önyargı ve duygulardan arındırarak sistematik ve toplu bir şekilde analiz etmeyi sağlayacak bir yöntem olmasıdır.

3.1.4. İçerik analizi

Sosyal bilimlerde ve onun içinde iletişim çalışmalarında en sık başvurulan araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizine tarih boyunca farklı bilim insanları tarafından birçok farklı tanımlar getirilmiştir. Yapılan tanımların en eskisi, içerik çözümlemesinin öncülerinden sayılan Bernard Berelson tarafından yapılmıştır ve şüphesiz bugüne kadar en fazla atıf alan tanımlardan biridir: “İletişimin görünen içeriğinin nesnel, sistematik ve sayısal tanımlarını yapan bir araştırma tekniğidir” (Berelson, [1952] 1984, s. 18). İçerik analizinin kaleme alınan ilk genel ders kitabı olarak da Berelson’un 1952 yılına ait *Content Analysis in Communication Research* adlı eseri sayılmaktadır. John Fiske de Berelson’un tanımına çok yakın anlamda içerik çözümlemesini, “iletilerin açık, aşıkâr içeriğinin nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapabilmek amacıyla” başvurulan yöntem biçiminde tanımlamıştır (2003, s. 176).

Bunun dışında, içerik analizi, Ghigliione ve Matalon’a göre (1978’den akt. Bilgin, 2006, s. 2) kuramsal planda zayıf ama pratikte oldukça başarılı ve Wimmer ve Dominick’e göre (2007, s. 25) hacimli metinlerle çalışmayı gerektirdiği için pahalı, zahmetli ve büyük sabır gerektiren bir yöntemdir. Ancak böyle olmasına rağmen, içerik analizinde geniş ölçekli çalışmalardan en iyi verimler elde edilir, çünkü “örneklem ne kadar büyükse, sonuç da o kadar doğru olacaktır” (Fiske, 2003, s. 176).

Krippendorff, yazılı metnin içeriği üzerine yapılmış bilinen ilk nicel analizin, 18. yüzyılda İsveç’te, dini olmayan fikirlerin yayıldığından endişe duyan Kilise tarafından

yapılmış olduğunu öne sürmüştür (1980, s. 13). Ancak, içerik analizinin toplum bilimlerinde bir araştırma tekniği olarak esas ve profesyonel gelişimi, ilk aşamada 1890'lar ve sonrasına ve sonraki aşamada da iki dünya savaşı arası ve sonrası döneme denk gelmiştir. İçerik çözümlemesinin sistematik olarak gelişmesinin ve bağımsız bir yöntem ve kavram olarak doğuşunun 1930 ile 1940'larla başladığı kabul edilmektedir. 1930'lar boyunca siyaset bilimci Harold D. Lasswell ve arkadaşlarının radyonun altın çağına denk gelen kamuoyu ve propaganda çalışmaları, içerik analizinin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır (Berelson, 1984, s. 22-23). 1941 yılında da Chicago Üniversitesi'nde Lasswell, Lazarsfeld ve Berelson gibi kitle iletişimi alanında uzmanların katılımıyla içerik analizini konu alan ilk konferans düzenlenmiştir (Gökçe, 2001, s. 4). İçerik analizi, bu bilimsel yaklaşımın kurucu isimleri olan Lasswell, Lazarsfeld, Berelson, Lerner, de Sola Pool'un çalışmaları aracılığıyla siyaset ile iletişim bilimlerinde yaygınlık kazanmış ve başka bilimsel disiplinlere de yayılmıştır.

İçerik analizi, kaynak-ileti-alıcı olacak şekilde kalıplaşmış iletişim sürecinin her üç aşamasında özellikle de ileti ve alıcı üzerine çalışmalarda yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu analiz türünün en büyük özelliklerinden biri, çok geniş bir yelpazede yer alan amaçlar için kullanılabilmesidir. Örneğin, bunlar arasında aşağıdakileri sıralayabiliriz (Gündüz, 1996, s. 11-12):

1. İletişim içeriğindeki eğilimleri tanımlamak,
2. İletişim içeriğindeki uluslararası farklılıkları tanımlamak,
3. İletişim düzeni ya da medya karşılaştırmaları yapmak,
4. İletişimcilerin amaçları ve diğer özelliklerini tanımlamak,
5. Kişi ve grupların psikolojik yapılarını belirlemek,
6. Propagandanın varlığını ortaya çıkarmak, tekniklerini açıklamak,
7. Nesnelliğe karşı iletişim içeriklerini denetlemek,
8. İletişimin etkilemek istediği kesimin tutum ve davranışlarını tanımlamak,
9. Gruplar, kurumlar ya da toplumların kültürel kalıplarını yansıtmak,
10. Birey, grup, kurum ya da toplumsal ilginin odağını açığa çıkarmak.

İçerik analizi, uygulamada birbirini izleyen birkaç aşamaya ayrılabilir. Farklı bilim insanları bu aşamaları farklı sayılarda ve biçimlerde sınıflandırmışlardır. İçerik analizinin dört, beş, bazen on ve daha fazla aşamalara ayrıldığını görmekteyiz. Anders

Hansen, içerik analiziyle yapılan araştırmayı altı aşamaya ayrılan bir srec olarak tasarlamıştır (Hansen vd., 1998, s. 98-99; Hansen, 2003, s. 60):

1. Araştırma problemini tanımlama,
2. Araştırma evrenini belirleme ve örneklem seçimi,
3. Araştırma kategorilerini oluşturma ve tanımlama,
4. Kodlama cetvelini oluşturma,
5. Kodlama cetvelini sınama ve güvenilirliği lme,
6. Veri girişi, analizi ve yorumlama.

Klaus Merten ise, araştırma sürecini oldukça basitleştirilmiş bir halde *keşfetme*, *açıklama* ve *değerlendirme* olmak üzere 3 aşamada tasarlamıştır. Bunlardan birincisi, araştırmanın “neden” yapıldığını belirten aşama; ikincisi, araştırmanın “nasıl” uygulandığını belirten aşama ve üçüncüsü, elde edilen bulguların yorumlandığı, sonuçların kamuya duyurulduğu ve geleceğe yönelik çıkarımların yapıldığı aşama olarak belirtilmiştir (Gr, 1998).

İçerik zmlemesinin frekans analizi, kategorisel analiz, değerlendirici analiz, olumsuzluk analizi vs. birçok analiz teknikleri vardır. Bu araştırmada da kullanılan frekans analizi, içerik çözümlemesinin tarihsel olarak ilk kullanılan tekniği olmasıyla birlikte, ele alınan mesajda farklı birim ve öğelerin hangi sıklıkta grldğine göre sayısal, yüzdesel ve oransal sınıflandırılması olarak tanımlanabilir (Bilgin, 2006, s. 18). Frekans analizi haber metinlerinde hangi temalara, kaynaklara, aktörlere ve detaylara ağırlık verildiğini, hangilerinin ise gözden kaçırıldığını ve dolayısıyla farklı medya organlarının herhangi bir olayı nasıl evevelendirip izleyicilere sunduğunu karşılaştırmalı bir Şekilde lmenin uygun bir yoludur.

3.1.5. n deneme ve güvenilirlik

Temel olarak, *güvenilirlik*; bir deneyin, testin veya herhangi bir ölçüm işleminin tekrarlanan denemelerde aynı sonucu vermesinin derecesi olarak tanımlanabilir. Bir başka anlatımla, “güvenilirlik, farklı kodlayıcıların aynı metni benzer Şekilde kodlamalarını ya da aynı kodlayıcının aynı metni farklı zamanlarda benzer Şekilde kodlamasını gerektirmektedir” (Bilgin, 2006, s. 16). Farklı kodlayıcılar tarafından yapılan kodlama işlemi, neredeyse her zaman belirli bir hata miktarını içerir ve hiçbir

zaman birbirini tamı tamına tekrarlayamaz (Carmines ve Zeller, 1979, s. 11-12). Bu yüzden ön denemenin amacı, kodlayıcılar arası hata miktarını yok etmek değil onu minimuma indirmektir. Ön deneme, kodlama cetvelinin çalışmaya uygun olup olmadığını, tutarlılığı, uygulanabilirliği ve güvenilirliği kontrol etmek amacıyla toplam materyalin %15 veya %20'sinin test edildiği bir prova çalışmasıdır (Gökçe, 2001, s. 173; Gür, 1998, s. 50).

Bu çalışmada da sözü edilen amaçlar doğrultusunda araştırma materyali içerisinden 70 çözümlene biriminde (toplam materyalin %22'si) iki farklı kodlayıcıyla ön deneme yapılmıştır. Ön deneme sonrasında araştırmanın tüm kodlama işlemi tek kodlayıcı (tezin yazarı) tarafından yapılmıştır. Böylece, kodlayıcılar arasındaki güvenilirlik katsayısını hesaplamak için aşağıdaki formül kullanılmıştır (Neuendorf, 2002, s. 149; Poindexter ve McCombs, 2000, s. 203):

$$C.R. = 2M/(N_1 + N_2)$$

C.R.: Güvenilirlik katsayısı (Coefficient of reliability)

M: Uzlaşılan kodlama sayısı

N: Her bir kodlayıcının yaptığı toplam kodlama sayısı (**N₁:** Birinci kodlayıcının toplam kodlama sayısı; **N₂:** İkinci kodlayıcının toplam kodlama sayısı)

Ön denemede iki kodlayıcıdan elde edilen cevapların yukarıdaki formülle hesaplanmasıyla şu sonuca ulaşılmıştır:

M: 65

N₁: 70 **N₂:** 70

N: 70+70=140

C.R. = 2*65/140

C.R. = 0.93 (%93)

Sonuç olarak, kullanılan formül kapsamında güvenilirlik katsayısı 0.93 (%93) olarak tespit edilmiştir ve iki farklı kodlayıcı tarafından gerçekleştirilen kodlamalar birbiriyle büyük ölçüde uyumlu bulunmuştur.

İçerik çözümlemesinde güvenilirlik katsayısı, çoğu uzmanlar tarafından 0.80 ve üzeri ya da 0.90 ve üzeri oranlarda kabul edilir görülmektedir. Bu sayıların altındaki sonuçlar ise kodlayıcılar arasında anlaşmazlıkların varlığına ve/veya kodlama cetvelinin çalışmaya uygun olmadığına işaret eder. Poindexter ve McCombs (2000, s. 203) ile

Krippendorff (1980, s. 147) kabul edilebilir bir güvenilirlik katsayısının 0.80 ve üzeri olduğunu belirtmektedirler.

3.2. Bulgular ve Yorum

Bulgular altı temel başlık altında; (1) Haberlerin biçimsel özellikleri, (2) Haberlerde işlenen konular, (3) Haberlerin aktörleri, (4) Haberlerin tonuna ilişkin bulgular, (5) Haberlerde kullanılan söylem ve atıflar ve (6) Haberlerde fotoğraf kullanımına ilişkin bulgular şeklinde incelenerek tablolar ve şekiller halinde düzenlenip yorumlanmıştır.

Bunlar arasında birinci bölümü oluşturan haberlerin biçimsel özellikleri, incelemeye alınan haberlerin derinlemesine analizine girmeden önceki sıklık, büyüklük ve içerik zenginliği gibi teknik özelliklerini sunmakla bir giriş niteliği taşımaktadır. Bu bölümde sunulan bulgular, aynı zamanda, tezde incelemeye tabi tutulmuş haberleri genel çerçeveleri içerisinde tasavvur etmeyi mümkün kılmaktadır. Ondan sonra sıradaki haberlerin konuları ile aktörlerini ele alan iki bölüm, hacmi bakımından da tezin araştırma kısmının en büyük bölümlerinden olup haberin neler ve kimler hakkında söz ettiğine bakmaktadır. Haberlerin tonuyla ilgili olan dördüncü bölüm, olaylara haber sitelerinin (olumlu, olumsuz veya nötr olacak şekilde) yaklaşımını genel olarak gözlemlerken, haberlerde kullanılan söylem ve atıflarla ilgili olan beşinci bölüm ise, tersine kelime seçimi gibi küçük detaylar üzerinden ilerlemektedir. Haberlerin tonuna ilişkin bulgular haber sitelerinin olaylara ve olay aktörlerine yönelik ne tür politik tutumlar takındıklarını sergilerken, haberlerde kullanılan söylem ve atıflar ise haber sitelerinin olayları okuyucularına nasıl kodlayıp sunduklarını göstermektedir. Çünkü, çok anlatılan bir örnekte de denildiği gibi, bir silahlı gruba terörist demek ile özgürlük savaşçıları veya ılımlı muhalif demek arasında o denli büyük fark var ki olayın mahiyetini kökten değiştirebilmektedir. Böylelikle, yukarıdaki başlıklar çerçevesinde araştırma nesnesi hem genel ve hem özel birimleriyle gözden geçirilmiş olmaktadır.

Haberlerde fotoğraf kullanımına ilişkin bulguları sunan son bölüm ise, haber sitelerinin yazılı olarak anlattıkları olayları bir veya birkaç tane kareyle nasıl görselleştirmeyi tercih ettiklerinin göstergesidir. Bir olayı yazılı olarak uzun uzun anlatmanın yanında canlı fotoğrafını sunmak, hiç şüphesiz daha çarpıcı ve kalıcı nitelikte bir enformasyon sunabilmektedir. Bununla birlikte görüntüsel enformasyon,

olay yerinden çekildiği için okuyucular tarafından gerçek ve tarafsız olduğu düşünülmesine rağmen yayıncılar açısından yoruma en açık bilgi araçlarından birini oluşturur. Şöyle ki, fotoğraf gerçekliğin sadece seçilmiş bir anlık zaman dilimi olduğu için, fotoğrafçı mümkün olan sayısız görüntü fırsatları arasından sadece bir tanesi olan kendi bakış açısını sunuyor demektir. Bu durum, farklı yayıncılar arasında politik haberlerde pek büyük farklılık gözetmeyebilir, sonuçta politik haberlerde çok büyük ihtimalle siyasetçilerin el sıkışırken veya konuşurken çekilen görüntüleri kullanılacaktır. Ancak, bu tezin de ilgisini oluşturan çatışma ve insani kriz olaylarında, okuyucuya sunulabilecek olası görüntü çeşitleri iyimserden karamsara ve neşe doludan trajik fotoğraflara kadar geniş bir yelpazede yer alabilmektedir. Araştırma kapsamında incelenen haber sitelerinin kendi fotoğraflarını çoğunlukla uluslararası haber ajanslarından temin etmiş olmaları bu gerçekliği değiştirmemektedir. Çünkü, ajanslar tarafından sunulan yüzlerce fotoğraf yine editoryal seçime tabidir ve kaçınılmaz olarak çok fazla görüntü arasından sadece biri veya birkaçı seçilecek demektir.

Haberlerin sayısı, boyutu, görsel-işitsel malzeme kullanımı, içerik zenginliği ve kullanılan fotoğrafların kaynakları gibi haberlerin biçimsel özellikleri ilk başlık altında, doğrudan haber metinleriyle ilgili içeriksel özellikler de ondan sonraki başlıklar altında ele alınmıştır.

3.2.1. Haberlerin biçimsel özellikleri

Bu tez çalışmasında ele alınan araştırma süresini oluşturan 14 Mayıs 2018 ile 14 Ağustos 2018 tarihlerini kapsayan 3 aylık süre içerisinde üç farklı internet sitesinde toplam 313 yazılı haber yayınlanmış olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 133 haber (%42.5) *RT*'de, 119 haber (%38) *CNN International*'da ve 61 haber (%19.5) de *TRT World*'da yer almıştır (Tablo 3.1). Böyle olmakla birlikte, *CNN International*'ın 119 haberinin 68'i ya da diğer bir deyişle yarısından fazlası “yazı dizisi” diye belirttiğimiz biçimde sunulmuştur. Yazı dizisi, bir gün içerisinde birbirinin ardı sıra gelen paylaşımlar şeklinde olup, çoğunlukla görsel materyal kullanılmayan kısa olay yazılarıdır. Bu yüzden, *CNN International*'ın bulgularını değerlendirirken bu olguyu akılda tutmak gerekmektedir.

Tablo 3.1. *Haberlerin yayınlandıkları haber sitelerine göre dağılımı*

Haber sitesi	Haber sayısı	Yüzde
RT	133	%42.5
CNN International	119	%38
TRT World	61	%19.5
Toplam	313	%100

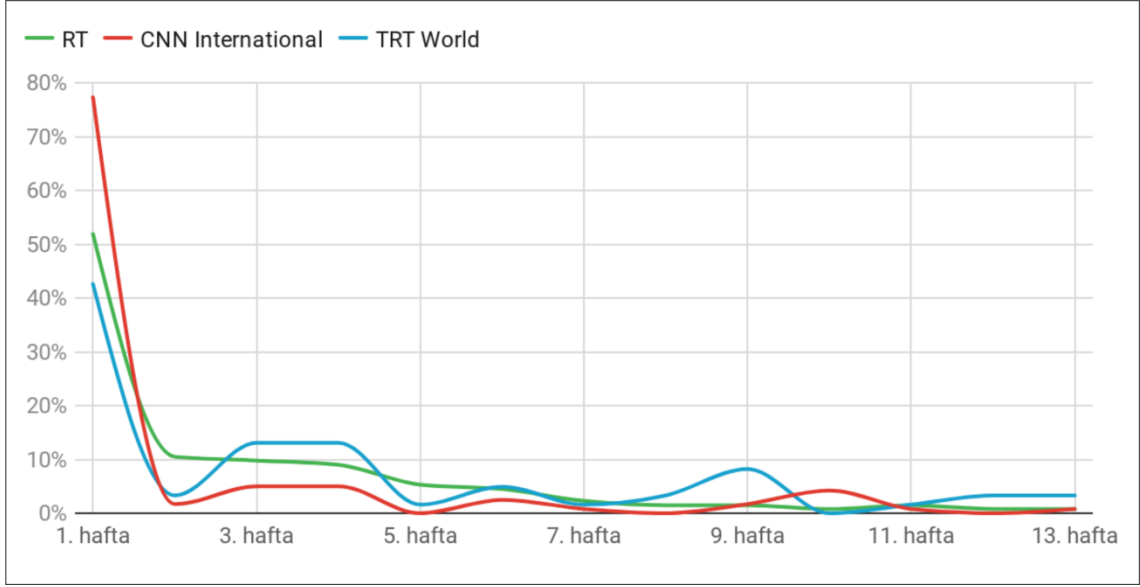
Haber metinleri sunum şekillerine göre dört kategoriye ayrılmıştır: Haber, söyleşi, köşe yazısı ve yazı dizisi. Haber metinlerinin büyük çoğunluğu %72.2 oranı ile ilk kategoriye oluşturan haber biçiminde sunulmuştur. Haber metinlerinin %1.3'ünü söyleşi ve %4.8'ini de köşe yazıları oluşturmuştur. Yazı dizisi ise bir tek *CNN International*'da görülmüş olup, yazı dizisindeki her bir paylaşım birer yayın olarak hesaplandığında *CNN International*'ın yayınlarının %57'sine denk gelmiştir. Bu yazı dizilerinin hepsi olayların en yoğun olduğu birinci ve ikinci günlerde dizi şeklinde yayınlanmıştır ve büyükleri 2-3 paragraf olabilirken en küçüğü de sadece bir cümlelik olabilmektedir. Örneğin, 14 Mayıs günündeki yazı dizisinde yer alan bir yayın şu bir cümleden ibarettir: “*Başkan Trump’ın baş danışmanı ve damadı Jared Kushner, yakında yapılacak olan Kudüs’teki Büyükelçilik açılışında konuşacaktır.*”⁷³ Yazı dizisinde yer alan haberlerin normal haberden farkı, çok sayıda kendi başlığına sahip yazının bir tek internet sayfasında dizi şeklinde sırayla yer almasıdır. *CNN International*'ın sözü edilen 68 yayını iki yazı dizisinde yayınlanmıştır. Bu yazı dizilerinin birincisi 39 bölüm halinde 14 Mayıs 2018 tarihinde, ikincisi de 29 bölüm halinde 15 Mayıs 2018 tarihinde yer almıştır.

⁷³ CNN International; “Dozens die in Gaza as US Embassy opens in Jerusalem”; https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/jerusalem-embassy-gaza-protests/h_d33e5b23f0c8b69c89345254d653b252?sr=twCNN051418undefined1215PMStory (Erişim tarihi: 27.01.2020).

Tablo 3.2. *Tüm haberlerin yayınlandığı haftalara göre dağılımı*

Yayın haftası	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1. hafta	69	%51.9	92	%77.3	26	%42.6
2. hafta	14	%10.5	2	%1.7	2	%3.3
3. hafta	13	%9.8	6	%5.0	8	%13.1
4. hafta	12	%9.0	6	%5.0	8	%13.1
5. hafta	7	%5.3	0	%0	1	%1.6
6. hafta	6	%4.5	3	%2.5	3	%4.9
7. hafta	3	%2.3	1	%0.8	1	%1.6
8. hafta	2	%1.5	0	%0	2	%3.3
9. hafta	2	%1.5	2	%1.7	5	%8.2
10. hafta	1	%0.8	5	%4.2	0	%0
11. hafta	2	%1.5	1	%0.8	1	%1.6
12. hafta	1	%0.8	0	%0	2	%3.3
13. hafta	1	%0.8	1	%0.8	2	%3.3
Toplam	133	%100	119	%100	61	%100

Araştırma kapsamında ele alınan üç aylık süre içerisinde haber sitelerinde yayınlanan haberlerin haftalara göre dağılımı Tablo 3.2’de gösterilmiştir. Buna göre, 2018 Kudüs olaylarıyla ilgili yayınlanmış olan tüm haberlerin *TRT World*’da %42.6’sı, *RT*’de %51.9’u ve *CNN International*’da %77.3’ünün olayların ilk haftasına denk geldiği görülmektedir. *CNN International*’ın haber metinlerinin dörtte üçünün ilk haftaya gelmesinin sebebi, onun ilk iki gününde yayınlanan yazı dizilerinin tüm yayınlarının %57’sini oluşturmasından kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Tüm haberlerin yayınlandığı haftalara göre dağılımı Şekil 3.1’de görsel olarak sunulmaktadır.

Şekil 3.1. Tüm haberlerin yayımlandığı haftalara göre dağılımı

Yayınlanmış toplam haber sayılarını verdikten sonra haberlerin boyutunu ve görsel-işitsel materyallere ilişkin zenginliğini sunmak, eldeki verileri tasavvur edebilmek açısından faydalı olacaktır. Her haberin sözcük sayısı ile hesaplanan ortalama boyutu ile haber başına düşen ortalama fotoğraf ve video sayısına baktığımızda, karşılaştırmalı olarak en az zengin içeriğe *CNN International*'in sahip olduğu görülmüştür. Bu yayın kuruluşunun haberleri ortalama olarak 367 sözcükten oluşurken, burada yayınlanan her haber başına 1.11 fotoğraf ve 0.49 video materyali düşmektedir (Tablo 3.3). *RT*'nin her haberi ortalama 394 sözcük, 1.36 fotoğraf ve 0.60 videodan; içerik bakımından en zengin olan *TRT World*'un her haberi ise ortalama 566 sözcük, 1.90 fotoğraf ve 1.07 videodan oluşmaktadır.

Tablo 3.3. Haberlerin biçimsel ve içeriksel zenginliği

	TRT World	RT	CNN International
Ortalama sözcük sayısı	566	394	367
Haber başına düşen ortalama fotoğraf sayısı	1.90	1.36	1.11
Haber başına düşen ortalama video sayısı	1.07	0.60	0.49
Haber başına düşen ortalama konu sayısı	1.40	1.14	1.17
Haber başına düşen ortalama aktör sayısı	1.77	1.52	1.36

Bunun dışında, *TRT World*'un tüm haberlerinin %8.2'si ve *RT*'nin tüm haberlerinin %10.5'i fotoğrafsız sunulmuştur. Yazı dizilerindeki kısacık yayınların etkisiyle bu rakam *CNN International*'da ise %46.2 olarak gerçekleşmiştir.

Haber metinlerinde başvurulan konu ve aktörlere göz attığımızda (Tablo 3.3), burada da *TRT World*'un görece içeriksel zenginliği ortaya çıkmaktadır. *TRT World*'un her haberinde oransal olarak 1.40 konu ve 1.77 aktör yer almaktadır. Bu rakamlar *RT*'de sırasıyla 1.14 ile 1.52 ve *CNN International*'da da 1.17 ile 1.36 düzeyindedir. Böylece, görüleceği üzere, haber yayıncılığında çokluk ile hızın büyüklük ile detaya ters orantılı olduğu bir daha ortaya çıkmaktadır. *TRT World*'da yayınlanan haberler en az sayıda olmasına karşın, görsel-işitsel materyaller olsun ya da haberlerde dile getirilen konu ve aktörler olsun her bakımdan nispeten en zengin içeriğe sahiptir. En çok göze çarpan nokta ise, *TRT World*'un her haberinde ortalama hemen hemen ikişer fotoğraf ve birer video kullanmış olmasıdır.

Ne var ki içerik zenginliğinin önemini (örneğin, onların “editoryal kapasiteleri bu kadardır” şeklinde) abartmamak lazım. Çünkü araştırmada kullanılan haber ağlarının her üçünün de 24 saat yayın yapan haber televizyon kanalı olduğundan, internet sitelerine yerleştirebilecekleri aşırı sayıda materyale sahip oldukları unutulmamalıdır. Ayrıca, her üç kanalın da Arapça yayın yapan hizmetleri de mevcuttur. Bu durum, daha çok yayın organlarının kendi internet haberlerini okurlara ne biçimde hazırlayıp sunmayı uygun gördükleriyle ilişkilidir.

Haber metinlerinin kaynakları incelendiğinde, *RT* ile *CNN International*'ın haberlerinin hangi kaynaklardan alındığı ve hangilerinin de kendileri tarafından üretildiğini saptamanın zorluğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle söz konusu iki haber sitesinin haber kaynaklarını kesin bir şekilde belirlemek ve saymak mümkün olmamıştır. Bunun karşısında, *TRT World* kaynak belirtmede diğerlerinden daha özenli davranmış olup, kendi üretimi ise “*Source: TRT World*”, karma üretim ise “*Source: TRT World and agencies*” diyerek ve diğer herhangi bir haber ajansından alınmışsa onun adını yazarak her haberinin sonunda kaynağını mutlaka belirtmiştir. Sonuçta, *TRT World*'un tüm haberlerinin %24.6'sını kendisi ürettiği, %45.9'unun karma olarak üretildiği ve geriye kalan %29.5'inin de başka haber ajanslarından alındığı görülmektedir. Kaynak olarak başvurulan haber ajansları dört tanedir ve başvurma sıklığına göre aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Reuters: %11.5 (7 haber)
- AFP: %9.8 (6 haber)
- AP: %4.9 (3 haber)
- Anadolu Ajansı: %3.3 (2 haber)

Haberlerde kullanılan fotoğrafların kaynakları da araştırmamız için faydalı bilgiler sağlayabilir. Tablo 3.4’te görüldüğü gibi, *Reuters* ile *Getty Images* ajansları görsel materyal için en çok başvurulan kaynaklar olmuştur. *RT*’nin fotoğraflarının yarısı ve *TRT World*’un fotoğraflarının üçte biri *Reuters*’ten alınırken, *CNN International*’ın fotoğraflarının %59.1’i *Getty Images* servisinden temin edilmiştir.

Tablo 3.4. *Haberlerde kullanılan fotoğrafların kaynakları*

Fotoğraf kaynağı	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Kendi üretimi	5	%2.8	22	%16.7	28	%24.1
Resmi kuruluşlar ve özel şahıslar	47	%26.0	15	%11.4	2	%1.7
Reuters	93	%51.4	0	%0	40	%34.5
Getty Images	5	%2.8	78	%59.1	0	%0
AFP	12	%6.6	2	%1.5	23	%19.8
AP	0	%0	9	%6.8	14	%12.1
Global Look Press	12	%6.6	0	%0	0	%0
Anadolu Ajansı	0	%0	0	%0	7	%6.0
Belirtilmemiş	3	%1.7	5	%3.8	1	%0.9
Diğer	4	%2.2	1	%0.8	1	%0.9
Toplam	181	%100	132	%100	116	%100

Fotoğraf kaynaklarıyla ilgili bulguların göze çarpan bir yanı olarak, *RT*’nin “kendi üretimi” görüntülerinin azlığı (%2.8) yanında “resmi kuruluşlar ve özel şahıslar”dan alınanların oldukça yüksek bir oranda olması (%26) dikkat çekmiştir. Resmi kuruluşlar ve özel şahıslardan kasıt, haber veya fotoğraf yayıncılığıyla doğrudan ilgisi olmayan ve çoğunlukla devletin resmi organları (bakanlıklar ve elçilikler gibi) ve siyasetçiler ile herhangi şahsi bireyler tarafından sosyal medya aracılığıyla paylaşılan görüntülerdir. Büyük çoğunluğu Twitter olmak üzere sosyal medya üzerinden paylaşılan fotoğrafları kullanan *RT*, habercilik yaklaşımıyla, örneğin serbestliği ve esnekliğiyle, diğer iki haber sitesinden büyük farklılık göstermiştir diyebiliriz. *RT*’nin haberlerinde görüntüleri kullanılan resmi kuruluşlar arasında, çatışmanın resmi iki tarafı olan İsrail ile Filistinli kurumlar olduğu gibi, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve Amnesty International

gibi uluslararası kuruluşlar da vardır. Görüntüleri kullanılanların diğer yarısını da büyük ölçüde özel şahıslar oluşturmaktadır. Bunu göstermek için şöyle bir örnek verilebilir: *RT*'nin “*Korkunç katliam*”: *ABD Büyükelçiliği Kudüs’te açılırken İsrail 59 Gazzeli protestocuyu öldürdü ve 2.771’ini yaraladı*”⁷⁴ başlıklı bir haberinde kullandığı görsel-işitsel materyallerin kaynakları aşağıdaki gibidir:

2 fotoğraf:	<i>Reuters</i> haber ajansı.
1 video:	<i>RT</i> 'nin kendisinin <i>Ruptly</i> video haber ajansı.
2 fotoğraf:	Filistinli protestocuların Twitter paylaşımı.
2 fotoğraf ve 1 video:	İsrail askeri güçlerinin Twitter paylaşımı.
2 video:	İki farklı bağımsız gazetecinin Twitter paylaşımları.

Tezin kuramsal kısmında tartışılan, küresel enformasyon akışı bağlamında Doğulu medya kuruluşlarının karşı-akışı konusu ışığında düşünüldüğünde, mutlaka dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Batılı olsun veya Doğulu olsun, kamu yayın organlarının yayıncılığına mutlaka kendi ülkesinin tanıtımı, ülkesi hakkında pozitif haberler ve ayrıca “kendisinden” olan kültürel ürünler eşlik eder. Batılı medya kuruluşlarının hakim olduğu pazara kendi karşı-akışını sunan kamu yayıncıları için bu özellikle önem kazanmaktadır. Daha net konuşmak gerekirse, böyle bir durumda örneğin *RT*'nin *Sputnik* radyosunun ve *TRT World*'un da *Anadolu Ajansı*'nın bilgi ve haberlerini kullanmak suretiyle onları tanıtmaya yoluna başvurabilirler. Haberlerde kullanılan fotoğraf kaynaklarına baktığımızda (Tablo 3.4), *RT*'nin fotoğraflarının %6.6'sını Rusya merkezli stok fotoğrafçılık ajansı *Global Look Press*'ten, *TRT World*'un da fotoğraflarının %6'sını Türkiye merkezli haber ajansı *Anadolu Ajansı*'ndan almış olduğu görülmektedir. %6 büyük bir rakam değildir, ancak oran düşük de olsa bu fotoğrafların kullanılmış olması ve bu kaynaklara başvuranların sadece kendileri olmaları, bu hususu belirtmek için yeterli sebeptir. Haber ve bilgi aktarımına gelince, yukarıdakinden çok daha az ve önemsiz olmak üzere, *TRT World*'un üç yerde *Anadolu Ajansı*'na ve *RT*'nin de iki yerde *Sputnik* radyosuna atıf yaptığı saptanmıştır.

Araştırılan 3 ay içerisinde üç haber sitesinde yayınlanan haberlerin sayısal bulguları aşağı yukarı beklenen sonuçları vermiştir denilebilir. Beklenti, her üç kaynağın da 2018 Kudüs olaylarına yoğun ilgi göstereceği idi. *TRT World*, 61 haberiyle

⁷⁴ RT; “‘Terrible massacre’: Israel kills 59, injures 2,771 Gaza protesters as US embassy opens in Jerusalem”; <https://www.rt.com/news/426617-gaza-protests-embassy-jerusalem/> (Erişim tarihi: 16.06.2020).

diğer ikisinin hâyli gerisinde kalmıştır, ancak yine de haberlerinin biçimsel ve içeriksel zenginliği bakımından önde olması durumu nispeten dengelemektedir. Olaylarla ilgili yayınlanan haberlerin sayısı bakımından belki de en göze çarpan husus, *RT*'nin 133 haberiyle *CNN International* ve *TRT World*'u geçmiş olmasıdır. Son iki medya kuruluşu ABD ve Türkiye merkezlidirler; başka bir deyişle, biri uluslararası sahnede İsrail'in en büyük destekçisi olan ve diğeri de İsrail'in en büyük eleştiricisi olarak görülen ülkelerden gelmektedirler. Bunun karşısında Rusya Hükümeti 2018 Kudüs olaylarını ve İsrail'in Filistinli göstericilere yönelik sergilediği şiddeti yorumlamada bile oldukça soğukkanlı davranmış ve sadece “*ABD'nin elçiliğini Kudüs'e taşıma kararı bölgesel gerilimleri artırabilir*⁷⁵” şeklinde açıklama yapmıştı. Bundan dolayı, *CNN* ile *TRT World*'un konuyla *RT*'den daha yoğun olarak ilgilenecekleri haklı olarak beklenebilirdi.

Buna rağmen aslında bu durumun da rasyonel bir açıklaması bulunabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, *RT*, hem ekonomik-politik alanda ve hem de böylelikle küresel enformasyon akışında Batı hâkimiyetinin en büyük karşıtlarından birini temsil etmektedir. *RT*'nin sosyal paylaşım ağlarında faaliyet gösteren ve Solculuğu ve hatta sosyalist/komünist yanlılığı açık olan *Redfish* ve *Going Underground* gibi projeleri zaman zaman İsrail'in Filistin'deki ilhak siyaseti ve çocukların hapsedilmesi ve şiddete maruz kalması gibi konuları dile getirmektedir. İsrail'in Filistin'deki politikaları *RT*'nin kendisi tarafından da sık sık gündeme getirilen bir konudur. Herkesin bildiği gibi, politik Solun “çağdaş emperyalizm” eleştirisinde odak noktalardan biri İsrail'in yerleşimci sömürgeciliğidir ve aynı zamanda bu husus Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında en çok eleştiri toplayan meselelerin başında gelmektedir.

Enformasyonun küresel alışverişine gelince, *RT* ile *TRT World* 21. yüzyılda Doğu'nun çok sayıda yükselen sesinin birer başarılı örnekleri olmalarına karşın, dünyanın hakiki enformasyon besleyicileri olan dev haber ajanslarının tarihi geleneği bozmadan hâlâ aynı şekilde ağırlıklarını koruduğu görülmektedir. En azından bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular ışığında *Reuters*, *AP* ve *AFP*'nin klasik hegemonyasından hâlâ söz edilebilmektedir. Sözelimi, *TRT World* haber metinlerinin %26'sını bu ajanslardan almıştır. Fotoğraf kullanımına gelince, araştırılan her üç haber sitesi için fotoğraf sağlayan haber ajansları arasında dört dev şirket ezici üstünlüğünü korumuştur; onlar yine *Getty Images* ile birlikte yukarıdaki üçüdür. Sayısal olarak

⁷⁵ RT; “Kremlin says US decision to move embassy to Jerusalem may raise regional tensions”; <https://www.rt.com/newsline/426631-kremlin-us-embassy-jerusalem/> (Erişim tarihi: 20.05.2020).

konusmak gerekirse, *RT*, *CNN* ve *TRT World*'un tüm fotoğraflarının %65'i *Reuters*, *AP*, *AFP* ve *Getty Images* servislerinden temin edilmiştir. Yeni medya kuramcılarının “kullanıcıların yükselişi” şeklinde nitelendirmeyi sevdikleri özel şahısların internet paylaşımları, (büyük çoğunluğu *RT*'de olmak üzere) toplam %15'lik pay ile bu durumun en büyük meydan okuyucusu olmuştur. Böylelikle, dünyaya egemen haber ajanslarına en ciddi rekabet şimdilik herhangi bir başka haber ajansından değil de internet kullanıcılardan gelmiş olmaktadır. Akıllı telefon kullanmanın sıradanlaştığı günümüzde dünyanın her köşesinde her insanla beraber potansiyel bir kamera geziyor demektir. Yalnız, bu yolla elde edilen materyalin kalitesi ve profesyonelliği ayrı bir tartışma konusudur.

3.2.2. Haberlerde işlenen konular

Haberlerde işlenen konuların tümünü analiz edebilmek için, kodlama cetvelinde de görüldüğü gibi (Ek-1), haberlerde ele alınan birincil, ikincil ve üçüncül konular araştırma kapsamında irdelenmiştir. Bir haber metninde özellikle kısa olmayanlarında zaman zaman birden fazla konunun ele alındığı ortadadır. Bu çalışmanın inceleme hedefi olan çatışma ve protesto olayları üzerinden örneklendirecek olursak, bir yayın organı yeni ve önemli bir gelişme olarak ortaya çıkan politik tartışmaların kendisini (haber birincil veya ana konusu) aktarmakla yetinirken, bir diğer yayın organı da buna ek olarak haber metninin kalan yarısını protestolara ayırıp hafızaları güncelleyebilir. Aynı politik gelişmeyi haberlerine taşımalarına rağmen bu iki haber metni sundukları ayrıntılar açısından ve okuyucularında yarattığı etki açısından aynı olamazlar. Bu yüzden, geleneksel olarak medya çalışmalarında sık sık başvurulan “bir haber=bir konu” şeklindeki önkabul bazen inceleme nesnesinin bütünlüğünü anlamakta engel yaratabilir. Çalışmada ele alınan üç haber sitesinin toplam 313 haberi incelendiğinde ortaya çıkarılan birincil, ikincil ve üçüncül konuların dağılımı şöyledir:

- Birincil konu: %100 (313 haber)
- İkincil konu: %17.3 (54 haber)
- Üçüncül konu: %2.9 (9 haber)

Her haberin mutlaka bir konusu olduğuna göre araştırmada elde edilen toplam 313 haberin (%100) birincil konusu mevcuttur. Birincil konular aynı zamanda haberin ana konusudur. Araştırma kapsamında ele alınan tüm haberlerin %17.3'ünün (54 haber)

ikincil konusu varken, sadece %2.9’unda da (9 haber) üçüncü bir konu bulunmaktadır. Bir başka deyişle, toplam 313 haberde 376 farklı haber konusu tespit edilmiştir.

Tablo 3.5. Haberlerin konulara göre dağılımı

	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Çatışma	57	%37.7	59	%42.4	40	%46.5
Politik söylem	70	%46.4	42	%30.2	35	%40.7
Büyükelçiliğin açılışı	9	%6.0	27	%19.4	2	%2.3
Analiz	5	%3.3	4	%2.9	4	%4.7
Toplumsal yaşam	3	%2.0	5	%3.6	2	%2.3
Diğer	7	%4.6	2	%1.4	3	%3.5
Toplam	151	%100	139	%100	86	%100

Haber konularının çokluğu göz önünde bulundurulduğunda bunları 6 ana kategoride toplamak uygun görülmüştür (Tablo 3.5). *RT*, *CNN International* ve *TRT World*’un her üçünde de en çok yansıtılan ilk üç haber konusu sırasıyla Filistinlilerin protestoları (çatışma), dünyada meydana gelen siyasi tepkiler (politik söylem) ve Amerika Birleşik Devletleri’nin yeni Büyükelçiliği’nin açılış törenidir. “Büyükelçiliğin açılışı” konusu, ABD Büyükelçiliği’nin sadece açılış törenini, ona katılan ülke yetkililerini ve konuşmalarını içermektedir. ABD bu töreni çok önemsemiştir ve bu tutumunu Ortadoğu’da “barış için büyük katkı”⁷⁶ olarak dünyaya sunmaya çalışmıştır. Bu nedenle, ABD kökenli bir haber sitesi olan *CNN International*’ın diğer iki haber sitesinden farklı olarak bu konuyu 27 haberle (%19.4) çok daha sık ele alması beklenir bir durumdur. Dahası, *CNN*’in “Büyükelçiliğin açılışı” konusunu hangi konularla birlikte verdiğine de bakmakta yarar vardır. Bir haber birden üçe kadar konu içerebileceğine göre, elçiliğin açılış töreninin sırf kendisini haberleştirmekle onu örneğin Filistinlilerin protestolarıyla birlikte vermek muhakkak haberin anlamını değiştirecektir. Burada da, *CNN*’de “Büyükelçiliğin açılışı” konusu çoğu durumda tek başına değerlendirildiği görülmektedir. *TRT World* elçiliğin açılış töreniyle ilgili 2 haberinin ikisini de (%100) ve *RT* 9 haberinin 6 tanesini (%66.7) “çatışma” ve “politik söylem” konularıyla birlikte verirken, *CNN International* ise 27 haberinin sadece 5 tanesini (%18.5) bu şekilde başka konularla birlikte işlemiştir. Diğer bir deyişle, *RT* ile *TRT* için Büyükelçiliğin açılışı ancak Filistinlilerin protestoları ve uluslararası politik

⁷⁶ RT; “US media focuses on embassy opening in Jerusalem amid bloodbath in Gaza”; <https://www.rt.com/usa/426674-us-media-gaza-coverage/> (Erişim tarihi: 01.02.2020).

tepkilerle birlikte haber değeri kazanırken, *CNN*'de Büyükelçiliğin açılışı çoğu zaman kendi başına haber olma değerine sahip olmuştur.

Tablo 3.6. Haberlerde “çatışma” başlığı altında işlenen alt konuların haber sitelerine göre dağılımı

	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İsrail askerleri saldırıyor	23	%40.4	7	%11.9	9	%22.5
Göstericiler ayaklanıyor	5	%8.8	4	%6.8	0	%0
Karşılıklı çatışma	24	%42.0	25	%42.4	22	%55.0
İsrail-Hamas savaşı	5	%8.8	13	%22.0	9	%22.5
İnsan kaybı	0	%0	10	%16.9	0	%0
Toplam	57	%100	59	%100	40	%100

Tüm haber sitelerinde en çok işlenen “çatışma” ve “politik söylem” ana konularının kendi içlerinde çok sayıda alt kategorileri ya da alt konuları içerdiği belirlenmiştir. Bu iki ana kategori izleyen sayfalarda tablolaştırılarak detaylı bir şekilde gözden geçirilmiştir. “Çatışma” ana konusu kendi içinde 5 alt konuya ayrılmış olup, bu konuların ele alınışına göre haber sitelerinin olaylara ve onların aktörlerine karşı politik yaklaşımları ortaya çıkarılabilir. Tablo 3.6’da görüldüğü gibi, (1) “İsrail askerleri saldırıyor”, (2) “göstericiler ayaklanıyor” ve (3) “karşılıklı çatışma” alt konuları; İsrail askerleriyle Filistinli göstericiler arasındaki çatışmayı anlatmaktadır. Bununla birlikte, her üç ifade üç farklı bakış açısını temsil etmektedir. Birincisi, İsrail askerlerinin ateşi ve şiddeti sonucunda ölen ve yaralanan Filistinli göstericileri ele alır; burada İsrail askerleri saldırgan ve göstericiler de kurban olarak sunulurlar. Bu konu diğer haber sitelerinden büyük farkla en fazla *RT*’de (%40.4) ve en az *CNN*’de (%11.9) işlenmiştir. İkincisi, daha çok göstericilerin ayaklanmasına odaklanır, onların İsrail askerlerine taş ve molotof kokteyli atışlarını anlatır. Bu kategorideki haberlere *TRT World* tarafından hiç yer verilmezken, *RT*’de 5 kez (%8.8) ve *CNN*’de de 4 kez (%6.8) haber yapıldığı saptanmıştır. Üçüncüsü ise, önceki iki konuda anlatılanların her ikisini birden içerir; burada hem İsrail askerleri hem de göstericiler aktif konumdadır. “Karşılıklı çatışma” alt konusu *RT*’de %42, *CNN International*’da %42.4 ve *TRT World*’da da %55 oranıyla her üç haber sitesi tarafından en çok işlenen konu olmuştur. Dördüncü konu olan

“İsrail-Hamas savaşı” TRT World ile CNN International’da daha fazla habere konu olmuştur.

Son olarak, “insan kaybı” adını taşıyan beşinci alt konu sadece CNN International’da yer alan bir konu türüdür. CNN International’ın çatışma başlıklı haberlerinin 10 adedine (%16.9) denk gelen “insan kaybı” alt konusu, İsrail-Filistin sınırlarında meydana gelen çatışmalarda ölenleri herhangi bir kimlik vermeden anlatma yoludur. Şöyle bir örnek verebiliriz: “Sağlık yetkililerinin bildirdiğine göre, ABD Büyükelçiliği’nin Kudüs’e taşınmasının ardından çıkan çatışmalarda en az 55 kişi hayatını kaybetmiştir.”⁷⁷ Burada CNN’nin, ölenlerin İsraili mi yoksa Filistinli mi ve asker mi yoksa sivil mi olduğunu belirtmeyerek İsrail şiddetini hafifletme yoluna gittiği ve sorumluluğu onlara yüklemekten kaçındığı ileri sürülebilir. Üstelik, uyruk belirtilmediği için bu tür haberler okuyucuların, kayıplar arasında İsraililerin de varolabileceğini düşünmelerine neden olabilir.

Tablo 3.7. Haberlerde “politik söylem” başlığı altında işlenen alt konuların haber sitelerine göre dağılımı

	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Dünyada siyasi ve toplumsal tepkiler	19	%27,1	15	%35,7	19	%54,3
Politik atışmalar	19	%27,1	19	%45,2	2	%5,7
Olayların uluslararası düzeyde tartışılması/oylanması	10	%14,4	6	%14,3	10	%28,6
Olayların medya ve politikacılar tarafından ele alınışı	19	%27,1	2	%4,8	2	%5,7
Başka ülkelerin elçiliklerini Kudüs’e taşınması	3	%4,3	0	%0	2	%5,7
Toplam	70	%100	42	%100	35	%100

Haber konuları arasında ikinci sırada yer alan “politik söylem” ana konusu da kendi içinde 5 alt kategoriye ayrılmıştır (Tablo 3.7). Bunlar arasında ilk sırada yer alan “Dünyada siyasi ve toplumsal tepkiler” alt konusu, farklı devletlerin, BM, AB, Amnesty International gibi uluslararası örgütlerin ve sivil aktivistlerin olaylarla ilgili tepki, endişe, çağrı ve kınamalarıyla ilgilidir. ABD Büyükelçiliği’nin Kudüs’e taşınmasının

⁷⁷ CNN International; “Dozens die in Gaza as US Embassy opens in Jerusalem”; https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/jerusalem-embassy-gaza-protests/h_d33e5b23f0c8b69c89345254d653b252?sr=twCNN051418undefined1215PMStory (Erişim tarihi: 27.01.2020).

kendisi ve İsrail askerlerinin Filistinli sivillere karşı aşırı şiddet kullanması dünyada büyük çoğunluk tarafından kınandı ve insan kaybına yol açan olaylarda sorumluluk büyük oranda ABD ile İsrail'e yüklendi. ABD ile İsrail ise herkese karşı sorumluluğu Hamas üzerine atıp protestolarda hayatını kaybeden insanlar hakkında konuşmaktan kaçındılar.

“*Politik atışmalar*” kategorisi, adı üstünde bazı dünya siyasetçileri arasında olaylarla ilgili patlak veren politik atışmaları ve siyasilerin karşılıklı görüşmelerini kapsar. Böyle olaylar arasında en çok ses getireni Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu arasında yaşandı. Erdoğan, İsrail'e terör devleti ve protestoculara yaptıklarına da soykırım demişti.⁷⁸ Ayrıca Türkiye, “insanlığa karşı suç” olarak gördükleri Gazze'deki eylemleri yüzünden İsrail'i Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne vereceğini belirtirken, İsrail tarafı ise Türkiye'nin mahkemeye kendisinden daha önce yüzleşeceğini söylemiştir.⁷⁹ Bunun dışında, daha az sert politik tartışmalar bir taraftan ABD'li ve İsraili yetkililer ile diğer taraftan Filistin, İran, İngiltere, Fransa, Belçika, İrlanda gibi ülkelerin ve BM İnsan Hakları Konseyi, AB ve Human Rights Watch gibi uluslararası örgütlerin yetkilileri arasında da söz konusu oldu.

“Politik söylem” başlığının alt konuları arasında en dikkat çeken durum *RT*'nin bu ana konuya düşen haberlerinin %27.1'inin (19 haber) “*olayların medya ve politikacılar tarafından ele alınışı*” diye adlandırabileceğimiz grupta yer almasıdır (Tablo 3.7). Bu alt kategoriye giren haberlerde *RT*, 2018 Kudüs olaylarının medya ve politikacılar tarafından nasıl ele alındığını eleştirel bir şekilde yayınlarında işlemiştir. “*ABD medyası, Gazze'deki kan gölü ortasında Kudüs Büyükelçiliği'nin açılışına odaklanıyor*” başlıklı 14 Mayıs günü yazısında *RT*, aralarında *Fox News*, *CNN* ve *New York Times*'in da bulunduğu Amerikan medyasını, protestoculardan onlarca ölüp yüzlercesi yaralanırken hiçbir şey olmamış gibi elçiliğin açılışına odaklanmakla veya insan ölümlerini kelime seçimleriyle hafifletmekle eleştirmiştir. Örneğin, *Fox News* açıkça görmezden gelirken, *New York Times* “*protestolarda onlarca Filistinli öldü*” diyerek

⁷⁸ TRT World; “Turkish president condemns 'humanitarian tragedy' in Gaza”; <https://www.trtworld.com/turkey/turkish-president-condemns-humanitarian-tragedy-in-gaza-17463> (Erişim tarihi: 02.02.2020).

⁷⁹ RT; “Turkey vows to bring Israel to ICC over Gaza carnage, Tel Aviv says Ankara will be there first”; <https://www.rt.com/news/427106-turkey-israel-palestine-lawsuit/> (Erişim tarihi: 21.05.2020).

İsrail askerlerinin suçunu yok saymıştır.⁸⁰ RT, CNN'in de insan kayıplarından daha çok elçiliğin açılış törenine odaklandığını ileri sürdü. Bir diğer haberinde ise Ann Coulter isimli Amerikalı aktivistin Twitter'de büyük tartışma yaratan “İsrail ordusunun Gazze’de yaptığı gibi biz de ABD-Meksika sınırında göçmenlere ateş açabilir miyiz”⁸¹ dediği sözlerine değinilmiştir.

RT'nin bu konuda eleştirilerine hedef olan sadece Amerikan medyası ve politikacıları değildir. Bunun dışında İngiltereli yetkililer ile İngiliz medyası ve göstericilere karşı uydurulan İsrail propagandası ile İsrailli yetkililer de haberlere konu olup okuyuculara sunulmuştur. Onlardan bazıları şöyle başlıklarla verilmiştir:

- *Gazze şiddeti: Boris Johnson acil sorudan kaçınmak için Parlamento'dan kaçtı*⁸² (RT, 15 Mayıs 2018).
- *Maskesi düştü: ‘Ölü Filistinlilerin sahte’ videosu İsrail yanlısı propagandayı ortaya çıkardı*⁸³ (RT, 17 Mayıs 2018).
- *İsrail askeri güçleri, öldürülen Filistinli doktoru yalan videoyla lekelemeye çalışıyor*⁸⁴ (RT, 8 Haziran 2018).

İsrail ile ilişkileri üzerinden RT tarafından eleştiriye maruz kalan ülkeler arasında ABD'den sonra en çok İngiltere gelmektedir. RT, İngiltere'nin sözde İsrail'i kınıyor gibi görünmesine karşın, İsrail ile ilişkilerini hiç bozmak istemediğini ve hatta Brexit'in arifesinde pekiştirme niyetinde olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson'ın aşırı şiddete yol açan bu durumu bir türlü yorumlamak istemediği görülmüştür:

İngiltere Dışişleri Bakanı Boris Johnson, [İsrail askerleri tarafından] 60 Filistinli protestocunun öldürülmesi ve 2.500 kişinin de yaralanması konusunda yanıt isteyen İşçi Partisi üyesi Emily Thornberry'nin acil sorusundan kaçınmak için Avam Kamarası'ndan kaçtı.

⁸⁰ RT; “US media focuses on embassy opening in Jerusalem amid bloodbath in Gaza”; <https://www.rt.com/usa/426674-us-media-gaza-coverage/> (Erişim tarihi: 01.02.2020).

⁸¹ RT; “Ann Coulter calls for Israel-style border killings in America”; <https://www.rt.com/usa/426819-ann-coulter-shoot-migrants/> (Erişim tarihi: 02.02.2020).

⁸² RT; “Gaza violence: Boris Johnson flees Parliament to avoid urgent question (VIDEO)”; <https://www.rt.com/uk/426813-boris-parliament-gaza-killings/> (Erişim tarihi: 02.02.2020).

⁸³ RT; “Debunked: Video of ‘fake dead Palestinians’ exposes pro-Israel propaganda”; <https://www.rt.com/news/427027-fake-hamas-funeral-debunk-propaganda/> (Erişim tarihi: 02.02.2020).

⁸⁴ RT; “IDF attempts to smear slain Palestinian medic with inaccurate video”; <https://www.rt.com/news/429207-idf-tweet-razan-al-najjar/> (Erişim tarihi: 02.02.2020).

*Emily Thornberry, Dışişleri Bakanı'nın Gazze sınırındaki şiddet ve bunun Ortadoğu barış sürecine etkisi hakkında bir açıklama yapmasını istedi. Ancak daha sorusunu bitirmeden Boris Johnson Meclis'ten kaçtı.*⁸⁵

Diğer taraftan ise, protestoların tam sürdüğü sıralarda İngiltere Başbakanı Theresa May İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'yu İran meselelerini konuşmak için Birleşik Krallık'ta karşılamıştır. Bunun dışında, İngiliz İşçi Partisi lideri Jeremy Corbyn'in yeterli reaksiyon göstermedikleri veya göstermek istememeleri nedeniyle İngiliz Hükümetini eleştirmesi birkaç habere konu olmuştur. Onlardan birinde Jeremy Corbyn kendi hükümeti dahil Batı ülkelerini “uluslararası hukuka aykırı olan bu ahlaksızlığı görmezden gelmekle” suçlamıştı:

*İsrail-Filistin çatışmasının barışçıl ve adil bir şekilde çözülmesi meselesinde özel bir sorumluluk taşıyan bizim hükümet de dahil, birçok Batılı hükümetin bu çirkin yasadışılığa tepkisi tamamen yetersizdir.*⁸⁶

Bir başkasında ise Corbyn, “kasıtlı cinayetler yapmakla savaş suçu işliyor” diyerek İsrail askeri güçlerini eleştirmiş ve aynı zamanda Filistin'e de desteklerini bildirmiştir:

*Bugün, 1968'de kurulan 100.000 Filistinlinin yaşadığı Al-Baqa'a mülteci kampını ziyaret edeceğim. Bir sonraki İşçi Partisi hükümeti, İsrail-Filistin çatışmasının çözülmesi yolunda atılmış bir adım olarak Filistin'i devlet olarak tanıyacaktır.*⁸⁷

İsraili yetkililer arasından ise, protestolarda ölen Filistinlilere yönelik “tıpkı İkinci Dünya Savaşı'nda ölen Naziler gibi hiçbir şey ifade etmezler”⁸⁸ diyen İsrail Kamu Güvenliği Bakanı Gilad Erdan, “teröristler”⁸⁹ diyen İsrail'in Belçika elçisi Simona Frankel ve “herkes için yeterli mermimiz var”⁹⁰ diyen iktidardaki Likud Partisi'nin üyesi Avi Dichter RT'nin internet sitesinde birer habere konu olmuşlardır.

⁸⁵ RT; “Gaza violence: Boris Johnson flees Parliament to avoid urgent question (VIDEO)”; <https://www.rt.com/uk/426813-boris-parliament-gaza-killings/> (Erişim tarihi: 21.05.2020).

⁸⁶ RT; “Gaza ‘slaughter’: UK Government response to Palestinian deaths ‘wholly inadequate’ – Corbyn”; <https://www.rt.com/uk/426872-corbyn-palestine-israel-killings/> (Erişim tarihi: 16.06.2020).

⁸⁷ RT; “Corbyn to accuse Israeli Defense Forces of ‘war crimes’ over Gaza protest killings – report”; <https://www.rt.com/uk/431173-corbyn-israel-war-crimes/> (Erişim tarihi: 16.06.2020).

⁸⁸ RT; “Like ‘Nazis who died in WWII’: Israeli minister dismisses victims of Gaza protests”; <https://www.rt.com/news/426683-israeli-gaza-death-nazi-hamas/> (Erişim tarihi: 21.05.2020).

⁸⁹ RT; “Belgium summons Israeli envoy after she calls everyone killed in Gaza bloodshed ‘terrorists’”; <https://www.rt.com/news/426917-belgium-summons-israeli-envoy/> (Erişim tarihi: 21.05.2020).

⁹⁰ RT; “IDF have ‘enough bullets for everyone’ – Senior MK from Israeli ruling party after Gaza violence”; <https://www.rt.com/news/426747-israel-bullets-for-everyone/> (Erişim tarihi: 21.05.2020).

Haberlerin konularına göre dağılımına (Tablo 3.5) baktığımızda, ana konular arasında geriye kalan “analiz” kategorisi 2018 Kudüs olaylarıyla ilgili uzmanların görüşlerini (esas olarak köşe yazısı ve söyleşiler aracılığıyla) ve “toplumsal yaşam” kategorisi de çatışmayla ilgisi olmayan sıradan yaşam hikâyelerini (örn. futbol turnuvası) yansıtmaktadır. Bunun dışında, sayısının azlığından dolayı “diğer” kategorisi altında kalan “İsrail’in yasa dışı işleri” diye adlandırdığımız konu başlığına bir tek *RT*’de rastlanmıştır. Bu konuya giren üç haberin ikisi İsrail askerlerinin fotoğrafını ve videosunu çekmeyi yasaklayacak yasa tasarısı ve biri de “*İsrail askeri güçlerinin Gazze’yi, yeni silah ve teknolojileri için bir laboratuvar ve sergi salonu olarak kullanması*”⁹¹ ile ilgilidir. “*Önerilen yasak, İsrail işgalinin ne kadar yanlış olduğunu gösteriyor*” sözleriyle betimlediği ilk iki haberinde *RT*, İsrail askerlerinin Filistinlileri öldürdüğü, dövdüğü, işkence ettiği ve çocukları tutukladığı birkaç video görüntüyü de paylaşmıştır.⁹²

Bunun dışında, araştırma kapsamında önemli diğer iki husus olarak haber sitelerinin tüm haberlerinde “*olaylardan olumsuz etkilenenler*”den ve “*İsrail’i kınayanlar*”dan söz etme sıklığına baktığımızda, elde edilen veriler bu başlık altında sunulan bulguları desteklemektedir. Bunlardan ilki olan “*olaylardan olumsuz etkilenenler*” araştırma sorusu, bir taraftan kimlerin İsrail askerlerinden yaralanma, ölme veya tutuklanma yoluyla olumsuz etkilendiğini, diğer taraftan da araştırmada ele alınan üç haber sitesinin tüm haberlerinde bu olumsuz etkilenenlerden söz etme sıklığını ortaya çıkarmayı mümkün kılmıştır. Her haber metni, ele aldığı olayın anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak için haberi arka planı ve bağlamıyla birlikte vermeye çalışır. Bu, özellikle önemli görülen olay(lar)la ilgili birden fazla haber yazıldığında onları birbirine bağlama amacıyla önem kazanır. Bu araştırma kapsamında, 2018 Kudüs olaylarının kuşkusuz en çarpıcı yanlarından biri çok sayıda insanın canına mal olan protestolar olduğu için, medya kuruluşları insan kayıplarına ilişkin son güncellenmiş verileri düzenli olarak okuyuculara aktarmaya çalışmıştır. Tablo 3.8, *RT*, *CNN International* ve *TRT World*’un tüm haberlerinde İsrail askerlerinden olumsuz etkilenen insanlardan söz etme oranını sergilemektedir. Bu sonuca, haber konusunun çatışmalarla ilgili olup

⁹¹ RT; “IDF uses Gaza as a lab and showroom for new weapons and tech it plans to sell – report”; <https://www.rt.com/news/431836-idf-gaza-test-weapons/> (Erişim tarihi: 07.02.2020).

⁹² RT; “Nothing to hide? Israel considers ban on filming IDF soldiers, 5yr jail terms for offenders”; <https://www.rt.com/news/428033-idf-filming-ban-bill-israel/> (Erişim tarihi: 07.02.2020). RT; “Proposed ban on filming IDF shows how wrong Israeli occupation is, campaigner tells RT”; <https://www.rt.com/news/428137-ban-filming-idf-occupation/> (Erişim tarihi: 07.02.2020).

olmadığına bakılmaksızın, yaralanan, ölen veya tutuklanan insanlardan söz edilen tüm haberler sayılarak ulaşılmıştır.

Tablo 3.8. *Tüm haberlerde İsrail askerlerinden olumsuz etkilenen insanlardan söz etme sıklığı*

Olumsuz etkilenenler	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Filistinliler	91	%68.4	44	%37	49	%80.3
(kimliksiz) İnsan	0	%0	21	%17.6	1	%1.6
Doktorlar	6	%4.5	2	%1.7	4	%6.6
Gazeteciler	3	%2.3	0	%0	0	%0
Söz edilmemiş	33	%24.8	52	%43.7	7	%11.5
Toplam	133	%100	119	%100	61	%100

Tablo 3.8’den *CNN International*’ın İsrail askerlerinin davranışından olumsuz etkilenen insanlardan söz etme bakımından diğer haber sitelerinden büyük ölçüde ayrıldığını görebiliriz. İlk başta, *CNN International* haberlerinin yarısına yakınında (%43.7) herhangi bir insan kaybindan söz etmemiştir ve bu *RT* (%24.8) ile *TRT World*’ünün (%11.5) çok üstündedir. Üstelik, *CNN International* haberlerinin %17.6’sını (21 haber) hiçbir kimlik belirtmeden “*şu kadar insan öldü*” şeklinde vermeyi tercih etmiştir. Sonuç itibarıyla *CNN*, tüm haberlerinin sadece %37’sinde Filistinli kayıplarından söz etmiş olup bu oran *RT* (%68.4) ve *TRT World*’un (%80.3) bu konudaki rakamlarıyla karşılaştırılabilecek düzeyde değildir. Ayrıca, *CNN* sağlık hizmetlileri arasında olumsuz etkilenenleri en az dile getirmiştir. *RT* ise gazetecilerin karşılaştığı zorluklardan ve onların görevleri sırasında yaralanmalarından söz eden tek kaynak olmuştur.

İnsan hayatı, herhangi bir çatışmalı kriz olayları sırasında her zaman dünya kamuoyunun ve medya mensuplarının ilgi merkezinde bulunur. İletişim araştırmalarında ise, haberlerinde insan hayatından ne kadar söz edildiğine göre medya kuruluşlarının olaylardaki tutumu değerlendirilebilir. Tarihte de çok örneğine rastlandığı gibi bir saldırganı korumaya çalışan herhangi biri kural olarak onun şiddetini görmezden gelmeye ya da onlara bahane üretmeye girişir. Bu mantığa göre ABD merkezli bir medya kuruluşu olan *CNN*, İsrail askerlerinin ateşinden etkilenenleri kendi haberlerinde en aza indirmeye çalışması gerekir. Elde edilen bulgular da bunu doğrulamaktadır. İlk olarak, *CNN* haberlerinin %43.7’sinde herhangi bir insan

kaybından söz etmemiş olup bu göstergeden en büyük rakama sahiptir. Buna ilave olarak *CNN*, kayıplardan söz ettiği %56.3'lük haberlerinin %17.6'sında da olaylar sırasındaki kayıplara ilişkin hiçbir kimlik belirtmemiştir. Bunun karşısında, insan kayıplarından en çok söz eden haber sitesi *TRT World* olurken, *RT* de İsrail ateşine maruz kalan gazetecileri de dile getirmekle farklılık göstermiştir. Gazetecilerin görevlerini yerine getirirken baskıya veya şiddete uğraması buldukları ülkenin demokratiklik göstergelerine büyük zararı dokunduğu için, *RT*'nin bu tür haberleri kuşkusuz İsrail'in ve onu destekleyen ABD'nin lehine değildir.

Araştırma kapsamında, haber sitelerinin tüm haberlerinde “*İsrail'i kınayanlardan söz etme*” sıklığına baktığımızda da, yukarıda sözü edilenlere benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Burada, İsrail'i kınayanlardan söz etmenin yine tüm haberlerdeki oranı hesaplanmıştır. Buna göre, *CNN*'nin tüm haberlerinin sadece %14.3'ünde İsrail'i kınayan ülkeler ve uluslararası örgütlerden söz edilmiştir. Bu durum, aşağıda da açıkça görüldüğü gibi diğer iki haber sitesinden az olması bakımından fark yaratmıştır:

- *RT*: %25.6
- *TRT World*: %24.6
- *CNN International*: %14.3

Bu verilerle yukarıdaki Tablo 3.7'de sunulan veriler birbirini tutmuyor gibi görünebilir. Tablo 3.7'de “*dünyada siyasi ve toplumsal tepkiler*” alt konusu *CNN*'de %35,7 oranında işlenmiş olup *RT*'ninkinden (%27,1) daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak, orada hem İsrail hem Filistin'e yönelik her türlü siyasi tepki dile getirilmiştir, ayrıca, her siyasi tepki de sonuçta bir kınama olmayabilir. Bunun net örneğini bir yandan Türkiye ile diğer yandan İsrail'in dünyadaki en büyük destekçilerinden biri Avustralya'nın resmi açıklamalarında fark edebiliriz (dilin inceliklerini kaçırmamak adına, cümleler orijinal dilinde İngilizce verilmiştir):

Turkey's President Recep Tayyip Erdogan condemned Israeli “aggressions to the Palestinian people,” and recalled ambassadors from Israel and the US.

The Australian government called on Israel to “refrain from excessive use of force” and urged Palestinian protesters to refrain from violence.⁹³

Türkçe'si:

⁹³ CNN International; “Tension across Gaza, Mideast: What we know”; <https://edition.cnn.com/2018/05/14/middleeast/mideast-tensions-what-we-know/index.html> (Erişim tarihi: 05.02.2020).

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İsrail'in "Filistin halkına yönelik saldırılarını" kınadı ve İsrail ve ABD'den Büyükelçilerini geri çağırdı.

Avustralya Hükümeti İsrail'i "aşırı güç kullanmaktan kaçınmaya" ve Filistinli protestocuları şiddetten kaçınmaya çağırdı.

Birinci cümlede Türkiye'nin kınadığı olgusu gereken kelimeyle açık belirtilirken, ikincisinde Avustralya'nın sadece iki tarafı aşırılıklardan kaçınmaya çağırdığı görülmektedir. Hatta, ateş açan İsrail tarafını barışa çağırırken olumsuz anlam taşımayan "call" sözcüğünü kullanırken, protestolarda ölen Filistinlileri çağırırken ise *ısrar etmek, baskı yapmak, sıkıştırmak ve şiddetli istek* gibi anlamlar taşıyan "urge" sözcüğünü tercih etmiştir. Burada Avustralya'nın açıklaması politik tepki olmasına karşın bir kınama olarak değerlendirilemez.

Bu bölümde sunulan bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, *CNN International* ile diğer iki haber sitesinin olayları ele alış tarzları arasında önemli bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılık, *CNN*'in İsrail çıkarlarına daha yakın denebilecek bir yayın politikası izlemesinden kaynaklanmaktadır. Bu, tüm araştırma örnekleri için oluşturulan ortak konular arasında ve diğerlerinde bulunmayıp sadece *CNN* için oluşturulan konularda da kendini göstermektedir. Örneğin *CNN*, haber konusu olarak ABD Büyükelçiliği'nin açılış törenine en fazla yoğunlaşmıştır: Eğer *RT* ile *TRT World*'da bu konu sırasıyla %6.0 ve %2.3 oranında görülmüş ise, *CNN* ABD Büyükelçiliği'nin açılışına tüm haberlerinin neredeyse beşte birini (%19.4) ayırmıştır. *CNN*, İsrail'e yöneltilen kınamaları tüm haberlerinin %14.3'ü oranıyla en az dile getirmiştir; bu, örneğin, *RT*'de %25.6 ve *TRT World*'da %24.6 oranlarındadır. İsrail askerlerinin saldırıda aktifliğini ya da saldırganlığını en az dile getirmiştir: Bu gösterge *CNN*'de %11.9 oranında görülürken, *RT*'de %40.4 ve *TRT World*'da da %22.5 düzeyindedir. Bunun dışında, ölümcül çatışmalarda insanlara etken/öldüren ve edilgen/öldürülen kimliklerini kazandırmayıp olguyu "insan kaybı" şeklinde sunmayı tercih eden tek haber sitesi olmuştur: *CNN*'in çatışmayı anlatan haberlerinin %16.9'unda herhangi bir kimlik atfedilmeden "insan kayıplarını" anlatan söylem kullanılmaktadır. Son olarak, *CNN International* çatışma konulu haberlerinin %22'sini "İsrail-Hamas savaşı" çerçevesinde sunmuştur ve böyle yapmakla *TRT World* (%22.5) ile birlikte *RT*'nin (%8.8) çok üstüne çıkmıştır. *CNN*'de, İsrail-Hamas savaşının anlatımı ise her zaman " Hamas vurdu ve İsrail karşılık verdi" şeklindedir. Bunun örnekleri aşağıdaki haber başlıklarında görülmektedir:

- *Gazze militanları İsrail'e havan topları ve roketler fırlattı, İsrail hava saldırılarıyla karşılık verdi.*⁹⁴
- *İsrail, patlayıcı uçurtmalara Gazze vuruşlarıyla karşılık verdi.*⁹⁵
- *Gazze militanları İsrail'e roketler attı, İsrail askeri güçleri hava saldırılarıyla karşılık verdi.*⁹⁶

Olaylarda doğrudan veya dolaylı olarak bir şekilde Hamas'ın isminin geçiyor olması en çok ABD ile İsrail hükümetleri için işe yarar bir durumdur. Zaten sorumluluğun tartışıldığı her fırsatta onlar Hamas'ı hatırlatmış ve protestolarda hayatını kaybeden insanlar hakkında konuşmaktan kaçınmışlardır. Konuştuklarında ise, yukarıda üst düzey İsraili yetkililerden alıntılanan örnekler de verildiği gibi, ölenlere terörist veya Nazi gibi isimler kullanarak kayıpları önemsizleştirmeye gitmişlerdir. *CNN*, *RT* ve *TRT World*'un üçünün toplam 313 haberinin 92'sinde (%29.4) ABD ile İsrail'in ikisinden birinin ya da her ikisinin olaylardan Hamas'ı sorumlu tuttuğu dile getirilmiştir. İsrail'in sadece dış dünyada uluslararası kamuoyu için değil aynı zamanda kendi içinde de aynı tavrı tutturmaya çalıştığı görülmektedir. İsrail askeri güçleri, protestolar öncesi ve sırasında uçaklardan Gazze sakinlerini sınırdan uzak durmaları için uyarıcı broşürler bıraktığını belirtmiştir. Broşürler üzerinde şöyle yazıyordu:

Gazze Şeridi sakinlerine,

Hamas birkaç haftadan beri İsrail'e, onun sınırlarına ve Gazze Şeridi'ne karşı şiddet ve terör uygulamaktadır. Hamas kendi başarısızlıklarını sizlerin hayatınızı tehlikeye atarak gizlemeye çalışıyor. Aynı zamanda, paranızı çalıyor ve onları tüneller kazmak için kullanıyor. Siz daha iyi bir yönetimi ve daha iyi bir geleceği hak ediyorsunuz. İsrail askeri güçleri (IDF) güvenlik çitine yaklaşmamanız için sizi uyarıyor.

*IDF, Hamas'ın isyanlar düzenleme bahanesiyle bizi terörize etme girişimlerine karşı İsrail vatandaşlarını ve ülke egemenliğini korumaya kararlı. Güvenlik çitine yaklaşmayın ve Hamas'ın insan hayatlarını tehdit edici maskaralıklarına katılmayın.*⁹⁷

⁹⁴ CNN International; "Gaza militants launch mortars, rockets at Israel, which responds with airstrikes"; <https://edition.cnn.com/2018/05/29/middleeast/gaza-israel-airstrikes-intl/index.html> (Erişim tarihi: 24.05.2020).

⁹⁵ CNN International; "Israel responds to explosive kites with Gaza strikes"; <https://edition.cnn.com/2018/06/18/middleeast/israel-strike-gaza-kites-intl/index.html> (Erişim tarihi: 24.05.2020).

⁹⁶ CNN International; "Gaza militants fire rockets towards Israel; IDF responds with airstrikes"; <https://edition.cnn.com/2018/06/02/middleeast/israel-gaza-violence/index.html> (Erişim tarihi: 24.05.2020).

⁹⁷ *Israel Defense Forces* Twitter hesabı; <https://twitter.com/idf/status/995882574240210946> (Erişim tarihi: 23.05.2020).

Filistinlileri sınırdan uzak durmaları için uyarıcı broşürler, her ne kadar o bölgedeki insanların “bilgi tüketimi” için yapıyor olsa da, aynı anda ve daha büyük olasılıkla dış dünyanın “bilgi tüketimi”ne sunulduğu da doğrudur. Çünkü, İsrail askeri güçlerinin İngilizce paylaşımlar yaptığı resmi Twitter hesabından “biz onları uyardık” demesi, İsrail’in Filistin’deki baskıcı politikalarını haklı çıkarma çabasının ve propagandasının ancak bir parçası olabilir.

Araştırma kapsamında ele alınan haberlerde işlenen konular göz önünde bulundurulduğunda, genel olarak *RT* ve *TRT World*’un her ikisinin de yayınlarında Filistinlilerin lehine ve İsrail’in aleyhine yayınlar yaptığı söylenebilir. Bununla birlikte, *RT*’nin *TRT World*’a göre olaylara daha fazla eleştirel ve daha canlı yaklaştığı görülmüştür.

3.2.3. Haberlerin aktörleri

Araştırmada ele alınan üç haber sitesinin haberlerinde yer alan aktörler de birincil, ikincil ve üçüncül aktör olacak şekilde üç aşamalı olarak araştırılmıştır. Bu araştırma kapsamında incelenen toplam 313 haberde belirlenen toplam 472 aktörün dağılımı aşağıdaki gibidir:

- Birincil aktör: %100 (313 haber)
- İkincil aktör: %39.3 (123 haber)
- Üçüncül aktör: %11.5 (36 haber)

Haber aktörlerinin daha önceki bölümde ele alınan haber konularından daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, haber metninde taraflara yeterince yer ayrılıp ayrılmadığına göre bir konunun aynı anda birden çok aktörünün olabileceğidir. Örneğin, çatışmaları anlatan bir haber konusu sadece göstericileri anlatabildiği gibi, göstericilerle aynı oranda İsrail askerlerine de yer ayırabilir. Bu durumda bir konuya iki aktör düşmüş olacaktır. Aynı şekilde, politik atışmaları anlatan bir haber konusu da birbiriyle tartışan iki farklı ülke yetkilisini ele alabildiği gibi, sadece bir tarafın politik açıklamalarına yer vermiş de olabilir.

Haberlerin aktörleri arasında en sık görülen ilk dördünün olay sahasının da başlıca oyuncularını olması (*TRT World*’un küçük bir uyumsuzluğuyla birlikte) beklendiği bir durumdur. Bunlar Tablo 3.9’da görülen sırasıyla *göstericiler*, *ABD’li yetkililer*, *İsraili*

askerler ve İsraili yetkililerdir. Aslına bakılırsa, doğal olarak sahadaki aktörlerin oynadıkları rollerine göre aşağı yukarı aynı veya benzer oranlarda haberlere yansımaları beklenir. Araştırmada ele alınan üç haber sitesinde bu sözü edilen dört aktörün, sayısal bakımdan tüm aktörlerin yarısından fazlasına denk geldiği gözlemlenmiştir. Bu başlık altında, haber kaynakları tarafından kimi aktörlere aşırı önem verildiği kimilerinin de pek önemsenmediği veya hatta görmezden gelindiği ve onlardan ne tür imajlar yaratıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.9. *Haberlerin aktörlere göre dağılımı*

Haberlerin aktörleri	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Göstericiler	32	%15.8	36	%22.2	28	%25.9
ABD’li yetkililer	25	%12.4	36	%22.2	5	%4.6
İsraili askerler	22	%10.9	18	%11.1	13	%12
İsraili yetkililer	21	%10.4	17	%10.5	12	%11.2
Başka devlet yetkilileri	11	%5.4	11	%6.8	12	%11.1
Uluslararası örgütler	16	%7.9	7	%4.3	7	%6.5
Filistinli yetkililer	14	%6.9	8	%4.9	5	%4.6
Türkiyeli yetkililer	12	%5.9	5	%3.1	6	%5.6
Hamas ve yetkilileri	0	%0	15	%9.3	7	%6.5
Dünyada toplumsal eylemciler	15	%7.4	0	%0	4	%3.7
İngiliz yetkililer	11	%5.4	4	%2.5	0	%0
Filistinli halk	2	%1	3	%1.9	8	%7.4
Gazeteci	8	%4	0	%0	1	%0.9
Diğer	13	%6.6	2	%1.2	0	%0
Toplam	202	%100	162	%100	108	%100

Haber sitelerinin her üçünün de en büyük sayıda yer verdikleri aktör olan *göstericiler*, aynı zamanda ele alınış bakımından da en büyük kontrast yaratan gruptur. *RT* ile *TRT World* göstericileri daha çok ezilen ve şiddete maruz kalan taraf olarak sunarken, *CNN International* çoğu durumda İsrail askerleriyle Filistinli göstericileri birbirine eşit derecede zarar verebilecek çatışan taraflar olarak resmetmiştir. Bu, iletişim araştırmacıları tarafından sık sık eleştiri konusu olan Batı medyasının Filistinlilerin gücünün kasıtlı olarak şişirilmesi aracılığıyla iki tarafın kuvvetlerinin büyük oranda asimetri olduğunu örtbas etmesi durumudur.⁹⁸ *CNN International* haberlerinde çatışmalara ve gösterici kayıplarına büyük oranda yer verse de, bunu, göstericilerin lastikler yaktığını, taş ve molotof kokteyli attığını veya Hamas tarafından

⁹⁸ Örnek için bkz. T. Liebes ve Z. Kampf (2009). Black and White and Shades of Gray: Palestinians in the Israeli Media During the 2nd Intifada. *International Journal of Press/Politics*, 14(4), 434-453.

“kışkırtıldığını” hatırlatmadan yapmamıştır. Diğer iki haber sitesinin haber metinlerinde kurban olarak söz edilen göstericiler *CNN*’de bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Gazze ile İsrail sınırına sırf “sınır” demenin yerine çoğu durumda “sınır duvarı” sözünü tercih ederek cisimleştirme yoluna gitmiştir. Böylelikle, *CNN*’in haberlerinde Filistinli göstericiler “sınır duvarını aşıp geçmeye” çalışan tehdit oluşturan kalabalık halini alırlar. 14 Mayıs akşamı canlı yayında protesto gününün bilançosunu çıkarırken kanalın muhabiri aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

*Bugün, 2014 savaşımdan beri en ölümcül bir gün oldu. Şimdi saha biraz daha sakinleşti ama gündüz burada on binlerce insan toplanmıştı ve oradaki sınır duvarından İsrail’e geçmeye çalışıyorlardı. Onlar, 1948 savaşında kaybettikleri toprakları geri almaya çalıştıklarını söylüyorlar. Ancak İsrail buna izin vermem diyor. Dronelar kalabalık üstüne göz yaşartıcı gazlar atıyordu; ayrıca sınırı geçmeye çalışan insanları durdurmak için kurşun mermiler de kullanılıyordu. Ölü sayısının büyüklüğü buradan geliyor işte... Ve yarın da aynen bunun kadar şiddetli protestolar bekleniyor. Bu sınır boyunca on binlerce insanla karşı karşıya geldiğin zaman daha fazla şiddet için de hazır olacaksın.*⁹⁹

Son yıllarda Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrikalıların sınır ihlalleri, Amerika Birleşik Devletleri’nde ve Avrupa’da siyasetçiler için bitmeyen başağrısı ve geniş halk için korkular yaratırken, *CNN*’in bu tarz haberlerinin okuyucular üzerinde yaratabileceği etkiyi vurgulamaya bile gerek yoktur. Bu aynı zamanda bir ötekileştirme yöntemidir ve insanları “bizim uygar dünyamız”a zorla girmeye çalışan “ötekiler” şeklinde etiketler. Bu yüzden, ileride atıflar bölümünde de görüleceği gibi, *RT* ve *TRT World*, olaylara karşı kullandığı “violence” sözcüğüyle genellikle İsrail’in Filistinlilere karşı uyguladığı şiddeti kastederken, *CNN International* iki gücün çatışması sonucunda ortaya çıkan şiddetten bahsetmektedir.

Durum böyle olunca, *CNN*’in sayfalarında, sırf Filistinli protestocuların saldırılarına yoğunlaşan ve İsrail’i ise kendini savunan taraf biçiminde resmeden haberlere de rastlanmaktadır. *RT* ile *TRT World*’da görülmeyen *CNN*’in bu yaklaşımını bir örnek üzerinden detaylıca göstermek adına aşağıdaki haber seçilmiştir. Haberin başlığı, metni, fotoğrafları ve fotoğraf altı açıklamalarının hepsinde Filistinlilerin saldırılarından ve saldırıların yol açtığı sonuçlardan söz edilmektedir. Haberin orijinal metni anlam yitimine yol açmayacak biçimde kısaltılmıştır:

⁹⁹ CNN International; “Palestinians killed in Gaza protests”; <https://edition.cnn.com/videos/world/2018/05/14/gaza-protests-israel-embassy-ian-lee-john-king-ip.cnn> (Erişim tarihi: 03.02.2020).

İsrail, Patlayıcı Uçurtmalara Gazze Vuruşlarıyla Karşılık Verdi

Filistinli protestocular uçurtmaları silah amaçlı kullanıyor

İsrail askeri güçleri, Pazartesi günü İsrail'in Filistinlilerin patlayıcı ve yangın çıkarıcı uçurtmalar fırlatmasına karşılık olarak kuzey Gazze'de dokuz hedefi vurduğunu belirtti.

İsrail askeri güçleri'ne göre, hava saldırıları iki askeri birimini ve bir mühimmat üretim tesisini hedef aldı.

CNN bu uçurtmanın geçen hafta Gazze'de yapıldığına tanık oldu

İsrail Dışişleri ve Savunma Komitesi sözcüsünün bildirdiğine göre, İsrail 400'den fazla yangının çıkmasına ve 6.000 hektardan fazla tarım arazisinin yanmasına sebep olan uçurtmalarla başa çıkmak için yeterli bir yol bulmakta zorlanmaktadır.

İsrail Vergi Dairesi sözcüsü İdit Lev-Zerahia, yangınların tahmini olarak 2 milyon dolarlık hasar verdiğini söyledi. itfaiyeciler ise günde 20-30 yangınla mücadele ettiklerini söyledi.

İsrail'in Gazze sınırına yakın Kissufim'de yerde yanmış bir lastik hortum

Gazzeli göstericiler tarafından uçurtma kullanımı son haftalarda önemli ölçüde arttı ve bu Gazze ile İsrail'i ayıran duvar boyunca bir ay süren protestoların bir parçasıdır. Protestolarda 120'den fazla Filistinli öldürüldü.

İsrail, Gazze'yi kontrol eden militan grup Hamas'ın protestoları düzenlediğini iddia etmektedir.¹⁰⁰

Haber aktörleri arasında göstericiler dışında daha pek çok aktör karşılaştırmalı analiz için kayda değer vakalar sağlamıştır. Onlardan en azından dördünün, Tablo 3.9'un alt kısımlarında yer alan *Hamas ve yetkilileri*, *dünyada toplumsal eylemciler*, *gazeteciler* ve *Filistinli halk* kategorilerinin haber siteleri tarafından ele alınmış biçimlerine bakmakta fayda vardır.

Hamas ve yetkilileri: *Hamas ve yetkilileri* adını taşıyan aktöre, tüm haber aktörlerinin %9.3'üne (15 haber) denk gelecek şekilde en çok *CNN International*'da rastlanırken, *RT*'de ise hiç yer almadığı görülmüştür. Bunun düz anlamı, *CNN*'de önem sırasına göre başta saydığımız en sık görülen dört aktörden sonra beşinci sıraya çıkan Hamas ve onun yetkililerine *RT*'de hiç yer ve önem verilmemiş demektir. Yan anlamı ise, *CNN International* Filistinli sivillerle karakterize edilen bu protestolarda Hamas'ın da var olduğunu en çok ortaya koymak isteyen taraf iken, *RT* ise Hamas'ın pek ihtilafli ismiyle protestoların imajını gölgelemek istemeyen taraf olduğu biçimindedir.

¹⁰⁰ CNN International; "Israel responds to explosive kites with Gaza strikes"; <https://edition.cnn.com/2018/06/18/middleeast/israel-strike-gaza-kites-intl/index.html> (Erişim tarihi: 13.06.2020).

Dünyada toplumsal eylemciler: RT haber metinlerinde yer verdiği toplam aktörlerinin %7.4'ünde ve *TRT World* da %3.7'sinde dünyanın her köşesinden Amerika ile İsrail'in yaptıklarını kınayan veya Filistinlilere desteklerini bildiren toplumsal eylemcilere yer vermiştir. Bunlar arasında ABD, Türkiye, İngiltere, İsrail, Filistin, Belçika, Güney Afrika, Hindistan, Fransa, İtalya ve İrlanda'dan eylemciler, sivil toplum kuruluşları, siyasetçiler, akademisyenler, üniversite öğrencileri ve Twitter kullanıcıları vardır. Dünyada büyük yankı yaratan bu tarz olaylarda ülke liderlerinin o ya da bu şekilde tepki vermesi olasıdır, ancak sivil aktivizmin yaygınlaştığı ve zaman zaman hükümetlere bile karşı koyabildiği günümüzde toplumsal eylemlerin önemi yadsınamaz. Bu yüzden *RT* ile *TRT World*'un toplumsal eylemlere de önem vermesi ve bunun karşısında *CNN International*'ın haberlerinin bundan yoksunluğu, haber sitelerinin 2018 Kudüs olaylarına yaklaşımını anlamamızda bazı ipucuları verebilmektedir. Örneğin, “Resimlerde: Dünya Filistin ile dayanışma içinde”¹⁰¹ başlıklı haberinde *TRT World*, Paris, Roma, New York, İstanbul, Güney Afrika ve Hindistan'da Filistin'e desteklerini bildirmek için yürüyüşe çıkan insanları ve Londra'da parlamento önünde eylem yapan İngiliz milletvekillerini konu etmiştir. Eylemlerden bazı görüntüler Görsel 3.1'de sunulmaktadır.

Görsel 3.1. *Dünyada Filistin ile dayanışma eylemleri, TRT World, 15 Mayıs 2018*

¹⁰¹ TRT World; “In Pictures: The world stands in solidarity with Palestine”; <https://www.trtworld.com/middle-east/in-pictures-the-world-stands-in-solidarity-with-palestine-17481> (Erişim tarihi: 24.05.2020).

Gazeteciler: Daha önceki bölüm kapsamında gördüğümüz gibi RT'nin medya algısı ve gazeteciler üzerine yönelmesi burada da ortaya çıkmıştır. Onun Tablo 3.9'da görülen 8 haberinde (%4) dile getirilen gazeteci aktörlerin ikisi elçiliğin Kudüs'te açılışını haklılaştırmaya çalışan ve bu yüzden okuyucuları tarafından alay edilen ABD medyası, ikisi İsrail ile ilgili yorumları sansürlemeye çalışan İngiliz medyası, üçü İsrail askerleri tarafından yaralanan gazeteciler ve biri de İsrail'de medyayı sansürlemeye çalışan Amerikalı yetkiliyle ilgilidir. RT'nin sunduğu bilgilere göre, protestoların birinci gününde İsrail ateşinden 9 gazeteci yaralanmıştır. Ayrıca, site kendi muhabiri ile AFP'li gazetecinin yaralandığını da ayrı ayrı haberlerle bildirmiştir. Göz yaşartıcı gazı yakalanan RT muhabiri durumunu şöyle yorumlamaktadır: “Burada olmak bizim için çok tehlikeli, ama her şeye rağmen İsrail'in Filistinlilere yaptığı şiddeti göstermek için buradayız.”¹⁰² Bir diğer haberde Amerika Birleşik Devletleri'nin İsrail Büyükelçisi David M. Friedman'ın İsrail medyasını susturmaya çalışmasından yakınan gazeteci dile getirilmiştir. Friedman gazetecileri, Gazze sınırındaki şiddet olayları konusunda “ağızlarını kapalı tutmalarını” ve İsrail'i eleştirmeyi bırakmaları için uyarıyordu.¹⁰³

Filistinli halk: TRT World'un diğer haber sitelerine göre önemli bir sayısal farkla (%7.4) haber aktörü olarak Filistinli halka haberlerinde yer verdiği saptanmıştır. Filistinli halkın göstericiler kategorisinden farkı, protestolarla ilişkisi olan göstericilerden değişik olarak genel halktan ve onun hayatından söz edilmiş olmasıdır. Büyük ölçüde köşe yazısı ve söyleşilerle sunulan TRT World'un bu kategorideki yazıları 8 haberle okuyucularla buluşmuştur. Onlardan “Filistinli olmaktan hâlâ gurur duyuyorum ve İsrail'in korktuğu şey tam budur”¹⁰⁴ başlıklı yazı Filistinli bir blogger tarafından kaleme alınmış bir köşe yazısıdır. Yazı, bu seferki katliamların yeni ve münferit bir olay olmadığını ancak İsrail işgali altında yıllardır süren bir gerçeklik olduğunu anlatır. Haber sayfasının başındaki kapak fotoğrafında, uzaktaki bir hedefe bir şey fırlatıyormuş gibi görünen iki genç ve üzerinde “We will win!” (Biz kazanacağız!) yazılı grafiti resmedilmiştir. TRT World'un protestoların birinci gününde hayatını

¹⁰² RT; “Journalist working with RT caught in tear gas attack amid deadly Gaza protests (VIDEO)”; <https://www.rt.com/news/434525-gaza-tear-gas-protests/> (Erişim tarihi: 04.02.2020).

¹⁰³ RT; “US envoy to Israel trying to ‘bully’ and ‘gaslight’ media – Israeli journalist to RT”; <https://www.rt.com/news/428830-us-israel-reporters-mouth-shut/> (Erişim tarihi: 04.02.2020).

¹⁰⁴ TRT World; “I am still proud to be Palestinian, and that is what Israel fears”; <https://www.trtworld.com/opinion/i-am-still-proud-to-be-palestinian-and-that-is-what-israel-fears-17485> (Erişim tarihi: 07.02.2020).

kaybeden 60 Filistinlinin isimlerini listelediği bir diğer haberinde¹⁰⁵ göstericilere kişilik kazandırmaya çalıştığı görülmektedir. Başka bir haberinde ise protestolarla ilgili herhangi bir grup veya bireyden söz etmeyip, sadece Gazze'deki hayata dikkat çekmiş ve Filistinlilerin dini, kültürel ve mesleki hayatını yerinden çekilen renkli fotoğraflarla kaleme almıştır.

Haberlerde anlatılan olayların aktörleri olmasa da bu olayları yorumlamaları ve değerlendirmeleri için başvurulan “aktörler” olarak köşe yazarları da araştırmanın önemli bir kategorisini oluştururlar. “Akıl hocaları” veya uzmanlar olarak görülen köşe yazarlarının haber yayıncılığında özel bir yeri vardır. Çünkü köşe yazarı işin maddi ve partik tarafında, büyük rekabetin mevcut olduğu habercilik sektöründe gazete satışlarını veya internet okurlarının sayısını arttırabilmektedir. İşin manevi tarafında ise, köşe yazarlığı bir fikir/yorum gazeteciliği olduğu için okurlarına olayları nasıl yorumlamaları gerektiği yönünde bazı ipucuları ve açık yönergeler sağlayabilirler. Bu yönden bakıldığında, objektiflik ve yansızlık gibi gazetecilik ilkeleriyle sınırlanmış olan medya organları, kendilerinin açık söyleyemediklerini söylemenin bir aracı olarak köşe yazarlarına başvurmaktadırlar ve “burada ifade edilen görüşler yazarın kendisine aittir” tarzında not düşülmüş olmasına rağmen, çoğu durumda sadece yayın organının politikasına yakın görüşteki köşe yazıları kabul edilmektedir. Bu, bir anlamda söyleşiler için de geçerlidir.

Bu yüzden, haber sitelerinin incelenen olaylarla ilgili yazılarına yer verdikleri köşe yazarlarının kişisel profillerine bakmak da hiç gereksiz bir çaba olmayacaktır. 2018 Kudüs olaylarıyla ilgili *CNN International* sekiz, *TRT World* beş ve *RT* de üç tane köşe yazısı yayınlamıştır. Tablo 3.10'da söz konusu tüm köşe yazarlarının kimlikleri sıralanmıştır.

¹⁰⁵ TRT World; “Here are the names of 60 Palestinians who were killed in Gaza on May 14”; <https://www.trtworld.com/middle-east/here-are-the-names-of-60-palestinians-who-were-killed-in-gaza-on-may-14-17461> (Erişim tarihi: 13.02.2020).

Tablo 3.10. *Haber sitelerinde 2018 Kudüs olaylarıyla ilgili yazan tüm köşe yazarları*

CNN International	1.	James Zogby, <i>ABD’de Arap-Amerikan Enstitüsü Başkanı</i>
	2.	Michael D’Antonio, <i>Amerikalı yazar ve gazeteci</i>
	3.	Brian K. Barber, <i>Amerikalı akademisyen</i>
	4.	Samuel G. Freedman, <i>Amerikalı akademisyen</i>
	5.	Thane Rosenbaum, <i>Amerikalı romancı ve akademisyen</i>
	6.	Daniel B. Shapiro, <i>ABD’nin eski İsrail elçisi</i>
	7.	Danny Danon, <i>İsrail’in ABD elçisi</i>
	8.	Nikki Haley, <i>ABD’nin Birleşmiş Milletler Büyükelçisi</i> David Friedman, <i>ABD’nin İsrail elçisi</i> Jared Kushner, <i>ABD Başkanı baş danışmanı</i> Jason Greenblatt, <i>ABD Başkanı yardımcısı</i>
TRT World	1.	Kamel Hawwash, <i>İngiliz-Filistinli akademisyen</i>
	2.	Mariam Barghouti, <i>Filistinli yazar</i>
	3.	Abir Kopty, <i>Filistinli yazar ve Doktora öğrencisi</i>
	4.	Özgür Dikmen, <i>TRT World Araştırma Merkezi’nde araştırmacı</i>
	5.	Ash Gallagher, <i>Amerikalı yazar</i>
RT	1.	Finian Cunningham, <i>İngiltereli gazeteci ve yazar</i>
	2.	George Galloway, <i>İngiltereli eski milletvekili ve yazar</i>
	3.	Rick Sterling, <i>Amerikalı gazeteci</i>

Not: *CNN International*’ın sekizinci köşe yazısı dört kişi tarafından kaleme alınmıştır.

Tabloya bakıldığında, *CNN*’in köşe yazarlarının iki tipe ayrıldığı görülmektedir: Birincisi, Amerikalı akademisyen veya yazar, ikincisi ise Amerikalı siyasetçidir. Eğer akademisyen ve yazarlar hakkında yazılarına bakmadan bir şey söylenemiyorsa, siyasetçilerin hepsinin ya (elçiliğin taşınmasını gerçekleştiren) Başkan Trump’ın etrafında bulunanlar ya da İsrail ile doğrudan ilişkisi olanlar olduğu görülmektedir. İsrail ile doğrudan ilişkisi olan üç kişi, ABD’nin İsrail elçisi, ABD’nin eski İsrail elçisi ve İsrail’in ABD elçisidir. Trump’ın etrafında bulunanlar arasında ise, onun baş danışmanı ve damadı Yahudi kökenli Jared Kushner elçiliğin Kudüs’e taşınması işinin başında duran insanlardan biriyken, ABD’nin Birleşmiş Milletler Büyükelçisi Nikki Haley ise, BM Güvenlik Konseyi’nde konuşurken “*ABD Büyükelçiliği’nin taşınması ile Filistinlilerin ölümleri arasında hiçbir bağlantı yoktur*” demekle ve Filistinli Büyükelçi konuşmasına başlar başlamaz salondan çıkmakla haber olan insandır.¹⁰⁶ Ancak, durum görüldüğü gibi değildir ve *CNN*’in köşe yazıları arasında ABD politikasına eleştirel yaklaşan yazılar da bulunmaktadır. Örneğin, James Zogby “*ABD’nin Büyükelçiliği’ni*

¹⁰⁶ RT; “No link between US embassy move & deaths of Palestinians’ – Nikki Haley at UNSC”; <https://www.rt.com/news/426828-haley-un-israel-palestine/> (Erişim tarihi: 17.06.2020).

*Kudüs'e taşınması, barış sürecinin tabutunda bir çividir*¹⁰⁷ başlıklı köşe yazısında durumun oldukça karamsar tablosunu çizmiştir.

RT ile *TRT*'ye gelince, *TRT World*'un beş köşe yazarından üçünün doğrudan Filistin ile ilişkisi varken, biri de *TRT World*'un kendi bünyesinde bulunan Araştırma Merkezi'nin üyesidir. *RT*'nin ise üç köşe yazarından İngiliz olan ikisi Rusya merkezli *RT*, *Sputnik* ve İran merkezli *Press TV* gibi Batılı anaakım medyaya karşı alternatif oluşturan medya organlarında sürekli köşe yazan veya program sunan kişilerdir.

Haber sunum şekli olarak söyleşi, incelemeye alınan tüm araştırma süresi içerisinde ikisi *RT*'de ve ikisi de *TRT World*'da olmak üzere toplamda sadece dört tane bulunmuştur. *RT*'nin söyleşi konuklarından birincisi, 2014 İsrail saldırılarını anlatan "*Gazze'yi Öldürmek*" adında belgesel filmin yönetmeni Max Blumenthal ve ikincisi, Human Rights Watch'ın İsrail-Filistin İşleri Direktörü Omar Shakir'dir. Omar Shakir'in olaylarla ilgili yorumları ilerleyen sayfalarda verilmiştir. *TRT World*'un söyleşi konukları da sırasıyla Güney Afrikalı apartheid karşıtı eski aktivist ve siyasetçi Ebrahim Rasool ve bir anlamda apartheid karşıtı şimdiki aktivist olarak da görülebilecek olan eski Hamas başkanı Khaled Meshaal'dır. *TRT World*'un iki konuğunun benzerliği, birincisi Güney Afrika apartheid ile günümüz İsrail'in ortak noktaları üzerinde dururken, ikincisi yıllardır dünyaya kapalı bir şekilde duvar arkasında yaşamının ne olduğunu anlatmıştır.

Tezin kuramsal kısmında *TRT World*'un yayın özellikleri hakkında söz edilenler ile burada sunulan bulgular arasında ne ölçüde paralellikler belirlediğini ifade etmek gerekir. "Olumlu değişim için bir katalizör olmak" isteyen bu televizyon kanalının üst düzey yöneticileri, amaçlarının mazlumların sesini dünyaya duyurmak olduğunu ve ayrıca haberlerinin değerini insan faktörüyle ölçtüklerini belirtmişlerdi. Yayıncı hakkında bu yönde mutlak yargıya varmaya gerek olmamakla birlikte, bu araştırma projesi çerçevesinde *RT* ve *CNN* ile karşılaştırıldığında, *TRT World*'un daha insancıl ve daha lokal yayın yapmaya çalıştığını fark etmek mümkündür. Bu olaylarda tutundukları pozisyonlarıyla birbirine yakın çizgilerde yer alan iki yayıncıdan *RT* meselenin daha çok siyaset ve insan trajedisi yanlarına vurgu yaparken, *TRT World* aynı zamanda insan yaşamına değer vermeyi de ihmal etmemeye çalışmaktadır. *RT* ile *TRT World*

¹⁰⁷ CNN International; "US Embassy opening in Jerusalem is nail in coffin of peace process"; <https://edition.cnn.com/2018/05/14/opinions/embassy-jerusalem-move-end-peace-process-zogby/index.html> (Erişim tarihi: 17.06.2020).

arasındaki bu ayrım onların konuyla ilgili köşe yazılarına yer verdikleri yazarların kişisel profillerinden de fark edilmektedir. *RT*'nin üç köşe yazarının üçü de İngilizli eski milletvekili, gazeteci ve Amerikalı gazeteci olmak üzere Batılı uzmanlardır. *TRT World*'un ise beş köşe yazarının ikisi Filistinli yazar, aktivist ve üçüncüsü de Filistin kökenli İngilizli akademisyendir. Bununla birlikte, *TRT World*'un “daha insancıl ve lokal” sözleriyle tarif ettiğimiz niteliği sadece bu durum (Filistinliler) için mi geçerlidir yoksa yayıncının genel doğası mıdır sorusunun cevabı bu araştırmanın kapsamını aşmaktadır.

3.2.4. Haberlerin tonuna ilişkin bulgular

Medya çalışmalarında olumlu, olumsuz ve nötr şeklinde belirlenen haberin tonu analizi, kuşkusuz açıklamaya en çok muhtaç olan araştırma sorusudur. Ayrıca, bir tarafın bakışına göre olumlu kabul edilen şey, muhtemelen başka bir taraf için olumlu olmayabilir, hatta olumsuz da olabilir. Bu yüzden haberin tonunu ölçmek için standart ölçüler diye bir şey söz konusu olamaz. Her araştırma kendine özgü açıklamaları gerektirir. Bu çalışmada haberin tonu, olayların gelişimine birbirinden zıt bakış açılarıyla yaklaşan iki tarafa göre belirlenmiştir: Bir tarafta Kudüs'ün İsrail'in başkenti ilan edilmesi inisiyatifinde bulunan ve dünyadan kendilerini takip etmelerini talep eden ABD-İsrail ve diğer tarafta buna karşı çıkan ve dünyadan bu taleplere kapılmamasını isteyen Filistin.

Haberi olumlu veya olumsuz yapan nedir? Protestolarda insanların öldüğünü anlatan haber şüphesiz acıklı bir haberdir, ancak bu araştırma kapsamında, veya herhangi bir içerik analizi kapsamında olumsuz bir haber değildir. Araştırmanın amacı sahada gerçekleşen olayları değil o olayların medya kuruluşlarındaki ele alınış biçimlerini incelemek olmalıdır. Sahada olan bitenleri olduğu gibi aktarmak haberi nötr yapar. Örneğin, bir olaylarda 10 gösterici ölmüş ve 200 gösterici yaralanmışsa ve haber sitesi onu “10 gösterici ölmüş 200 gösterici yaralanmıştır” şeklinde olduğu gibi aktarmışsa, böyle bir haber bu çalışmada nötr karakter kazanır. Çünkü yayıncı, sahada olanları olduğu gibi vermiştir. Habere olumluluk veya olumsuzluk kazandıran şey ise sahada olan bitenle duygudaşlık kurmak veya olan bitene eleştirel yaklaşmaktır. Örneğin, sahada olan biten bir olay olarak Büyükelçiliğin açılışını haberleştirmenin yanında, haber sitesi bir de Büyükelçiliğin açılışını “prensip olarak doğru ve yerinde bir

karardır/olaydır” şeklinde sunmaya çalışırsa, böyle bir haber İsrail lehine olumlu karakter taşıyor olacaktır. Böylece, 2018 Kudüs olaylarının iki ana tarafı olduğuna göre, haber nötr olmadığında, ABD-İsrail’in durumuna olumlu veya olumsuz ve Filistin’in durumuna olumlu veya olumsuz yaklaşım sergileyebilir. Her durum için birer örnek oluşturması bakımından aşağıdaki haber başlıklarına bakılabilir. Birincisi ABD-İsrail’in durumuna olumlu, ikincisi ABD-İsrail’in durumuna olumsuz, üçüncüsü Filistin’in durumuna olumlu ve dördüncüsü Filistin’in durumuna olumsuz niteliktedir:

1. *ABD büyükelçiliğinin Kudüs’e taşınması çatışmaların sona ermesine yardımcı olabilir* (CNN International, 14 Mayıs 2018).
2. *İsrail onlarca Filistinliyi öldürürken Jared Kushner “Tüm insanlar barış içinde yaşayabilir” sözlerini kullandı* (RT, 14 Mayıs 2018).
3. *Filistinli olmaktan hâlâ gurur duyuyorum ve İsrail’in korktuğu şey tam budur* (TRT World, 15 Mayıs 2018).
4. *Neden BM Hamas’ı kınamalı* (CNN International, 23 Mayıs 2018).

Verilen örnekler arasından birinci haberde, adı üstünde “*ABD büyükelçiliğinin Kudüs’e taşınması çatışmaların sona ermesine yardımcı olabilir*” denerek ABD büyükelçiliğinin Kudüs’e taşınmasının iyi ve gerekli olduğu söylenmektedir ve böylelikle, büyükelçiliğin taşınması olumlanmaktadır. İkinci örnekte, Jared Kushner’in büyükelçiliğin açılışında konuşma yaparken kullandığı “*Tüm insanlar barış içinde yaşayabilir*” sözleri, yalın biçimde olan bitendir ya da yüzeyde yatandır. Ancak, medya organı biraz daha derine inerek bu sözlerin gerçeğe uymadığını dile getirmektedir. Hatta sözlerin konuşulması ile onlarca insanın ölümü bir anda meydana geldiği için, Kushner’in sözleri bu cümle içerisinde iki yüzlülük olarak da yorumlanabilir. Bu haberi olumsuz ve ABD-İsrail’in durumu aleyhine yapan şey, sahada olan bitenleri olduğu gibi algılamayıp onları derinden kazıp çıkardığı başka gerçekler çerçevesinde eleştirmesi/sorgulamasıdır. Aynı günün eleştirel yayınlarından bir başkasında da *RT* buna benzer bir başlık kullanmıştır: “*Ivanka ve Jared, siyahlara ‘maymun’ diyen Hahamla buluştu, hayır duası aldıkları bildirildi.*” Yukarıdaki üçüncü örnek ise, bir olayla ilgili olmayıp baştan sona Filistinlilerin birlik beraberliğinden söz eden yazıdır ve kolay anlaşıldığı gibi Filistin’in durumu lehinedir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre *RT*’nin olumsuz haberlere 25 adet ile (%18.8) ve *TRT World*’un da olumlu haberlere 5 adet ile (%8.2) diğer haber siteleriyle

karşılaştırıldığında daha fazla yer verdikleri görülmektedir (Tablo 3.11). Şu ana kadar görmüş olduğumuz haberleri düşündüğümüzde, önceki bölümlerde üzerinde detaylıca durulan örneklerden de anlaşılacağı gibi, *RT*'nin medya algısı ve gazeteciler üzerine eleştirel yazılarının çoğu ABD-İsrail'in durumuna olumsuz, *TRT World*'un Filistinli halkı konu alan yazılarının çoğunluğu da Filistin'in durumuna olumlu yaklaşmaktadır.

Tablo 3.11. Haberlerin tonuna göre dağılımı

Haberin tonu	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Olumlu	0	%0	2	%1.7	5	%8.2
Olumsuz	25	%18.8	8	%6.7	4	%6.6
Nötr	108	%81.2	109	%91.6	52	%85.2
Toplam	133	%100	119	%100	61	%100

Olumlu ve olumsuz haberler iki farklı tarafa yönelik olabildiği için sonuçlarını da iki tarafın yararına göre ayrıştırarak ele almak gerekir. Tablo 3.11'in detaylı açılımı şöyledir: *RT*'nin 25 olumsuz haberinin (%18.8) tümü ABD-İsrail durumu aleyhine, *TRT World*'un 5 olumlu haberinin (%8.2) tümü Filistin durumu lehine ve 4 olumsuz haberinin (%6.6) tümü ABD-İsrail durumu aleyhinedir. *CNN International*'ın rakamları ise biraz daha karmaşık gözükmemektedir: *CNN*'in 10 vurgulu (nötr olmayan) haberinin arasında ABD-İsrail durumuna 1 olumlu ve 6 olumsuz, Filistin'in durumuna 1 olumlu ve 2 olumsuz tonda haber bulunmaktadır. Bunlar arasından örnek gösterme amacıyla Filistinliler üzerine bir olumlu ve bir olumsuz haber aşağıda dikkate sunulmaktadır.

Filistinliler hakkında olumsuz haber, Thane Rosenbaum isimli Amerikalı yazar tarafından *CNN*'de kaleme alınan köşe yazısı olup, araştırma çerçevesinde incelenen toplam 313 haber arasında Filistinlilerin en sert eleştirildiği haberlerden birini oluşturmuştur. Burada yazar Filistinliler ile Hamas'ı, dünya kamuoyunu kendine çekmek ve İsrail'i kötü duruma düşürmek için kendilerini ölüme attıklarını iddia ederek onları kurban oyunu yapmakla itham etmiştir:

Hamas İsrail'i hedef alıyor sonra dünyanın tepkisini bekliyor. Bu ahlaksızlık oyununda onların Geri Dönüş Yürüyüşü hiç barışçıl bir protesto değildir. Bu, haksız bir şekilde İsrail'i şeytanlaştırır ve Filistinlileri romantikleştirir.

Hamas, çocuklarını bir ölüm stratejisine feda etmeye hazır olan nüfusu sömürüyor. Batılı ulusların ölü çocukları görünce irkileceğini biliyorlar.

*Evet, bu çatışmalarda daha fazla Filistinli öldü, ancak bu orantısızlık hikâyesinin tamamını anlatmaz. İsrail vatandaşlarının göreceli olarak sağ kalmış olması, Hamas'ın İsrailileri öldürme çabasındaki bir eksiklik değildir... Batı Şeria'daki Filistinliler mümkün olduğunca çok İsraili öldürmeye çalışıyordu.*¹⁰⁸

Vereceğimiz ikinci örnekte *CNN*, sahada görevini yerine getirirken İsraili keskin nişancı tarafından öldürülen Filistinli bir hemşirenin hikâyesini paylaşmıştır. Bunu hemşirenin ailesi ve meslektaşlarından aldığı röportajlar ve hemşirenin kendisini ve eşyalarını gösteren fotoğraflar vererek yapmıştır. Filistinliler için her bakımdan olumlu olarak nitelendirilebilecek bu haberde hemşirenin annesinin “*kızım belki biraz küçüktü, ama güçlüydü ve tek silahı da onun tıbbi yeleği*”¹⁰⁹ diyen sözleri ile meslektaşlarının “*onun cesaretini hiç unutmayacağız ve işimize her zamankinden daha çok gayretle devam edeceğiz*” dedikleri sözleri alıntılanmıştır.

CNN'in ABD hükümetine eleştirel olarak tanımladığımız haberlerine gelince, onlardan birinde, işin başlangıcında elçiliği çok ucuza yaptığını söyleyen Başkan Donald Trump'ın sözlerinin yeni elde edilen bilgilere göre doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. *CNN* haberinde şöyle demektedir: “*Başkan Donald Trump, yıl başında ABD'nin Kudüs'te açılacak yeni büyükelçiliğine sadece 200.000-300.000 dolar harcayacağını övünerek söylemişti, ama öyle görünüyor ki proje bu tahminlerden yaklaşık 20 milyon dolar daha pahalı mal olacaktır.*”¹¹⁰ 2018'in Temmuz ayında kamuya açılan belgelere göre, Dışişleri Bakanlığı'nın, Amerikalı *Desbuild Limak* firmasıyla elçilik binasının tasarımı ve inşası için 21.2 milyon dolarlık bir sözleşme imzaladığı ortaya çıkmıştı. Bilgiyi daha sonra Dışişleri Bakanlığı sözcüsü de doğrulamıştı. Bu olayı *RT* de haberleştirmiştir.

Olumlu haberleri ihmal etmemek adına bir örnek de *TRT World*'un haberlerinden verilebilir. *TRT World* ile yaptığı söyleşisinde Güney Afrikalı siyasetçi Ebrahim Rasool, eğer ayrımcılığa son vermek istiyorlarsa dünya ülkelerinin “*İsrail ile ABD ne yapsa da susmaması ve ona izin vermemesi*” gerektiğini söyleyerek Filistin'e desteklerini bildirmiştir. Konuğun Filistinlilerle empati kurduğunu söylemesi ve desteklerini açık

¹⁰⁸ CNN International; “Why Gaza is no Selma”; <https://edition.cnn.com/2018/05/16/opinions/israel-scaped-goated-on-hamas-violence-rosenbaum-opinion/index.html> (Erişim tarihi: 25.05.2020).

¹⁰⁹ CNN International; “Her only weapon was her medical vest': Palestinians mourn death of nurse killed by Israeli forces”; <https://edition.cnn.com/2018/06/03/middleeast/razan-al-najjar-gaza-nurse-killed/index.html> (Erişim tarihi: 26.05.2020).

¹¹⁰ CNN International; “US Embassy in Jerusalem to cost \$20 million more than Trump's estimate”; <https://edition.cnn.com/2018/07/17/politics/us-embassy-jerusalem-cost/index.html> (Erişim tarihi: 27.05.2020).

açık belirtmesi ama en önemlisi de TRT'nin böyle olacağını bilerek bu konuya başvurması bu haberi Filistin lehine olumlu yapmaktadır:

TRT World: *Şiddet artık kontrolden çıktı ve birçok insan İsrail yetkilileri tarafından öldürüldü ve yaralandı. Neden İsrail böyle cezasız kalabiliyor?*

Ebrahim Rasool: *İsrail'in cezasızlığı ve dokunulmazlığı, onun her ne olursa olsun ABD'den koşulsuz bir şekilde destek alacağını bilmesinden geliyor. Ayrıca, ister Avrupa ister Güney Afrika veya başka herhangi bir ülke olsun, kimsenin İsrail'in hedefleri ve davranışları üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Ve bu nedenle iki devletli bir çözüm olasılığı ufukta gitgide azalıyor.*

TRT World: *Güney Afrika'da apartheid rejiminin devrilmesinin ardından hükümet İsrail ile ilişkilerinde 180 derece döndü. Bir zamanlar sıcak olan ilişkiler gerginleşti. Neden Güney Afrikalılar bu çatışmaya bu kadar ilgi gösteriyorlar?*

Ebrahim Rasool: *Ülkemiz sömürge işgalinden kurtulmuş son ülkelerden biridir ve bu yüzden hatıralarımız çok taze. Ben eve geldiğimde, mahallemiz beyaz ilan edildiği için ev eşyalarımızın kaldırılmasına atıldığı çok iyi hatırlıyorum. Renkli insanlar zorlandığında hiçbir hazırlıkları olmadan yaşamak için başka yerler bulmak zorundaydı. Ayrıca, ayrımcı hükümetin ateşine karşı kendimizi taşlarla savunmak zorundaydık.*

Bu tecrübelerim yüzünden, İsrail hükümetinin bugün Filistinliler için yarattığı sorunları çok iyi anlıyorum. Filistin'e baktığımızda biz Nelson Mandela'nın şu sözlerini hatırlıyoruz: Filistinliler özgür olana kadar biz de asla gerçekten özgür sayılamayız.¹¹¹

Son olarak, *CNN International*'in vurgulu haberlerinin diğer iki haber sitesindeki gibi tek tarafa yönelik olmadığını ve birçoğunun da Amerikan politikasına eleştirel yaklaştığını burada vurgulamadan geçilemez. Ama aynı zamanda *CNN*'in, devletleri tarafından finanse edilen *RT* ile *TRT*'dan farklı olarak özel sektör medya kuruluşu olduğunu da belirtmekte fayda vardır.

3.2.5. Haberlerde kullanılan söylem ve atıflar

Bu bölümde haber sitelerinin dili nasıl kullandıkları ve olayların aktörlerine ne gibi sözlerle atıfta buldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için sitelerin ilk olarak olayların kendisinden, ikinci olarak göstericilerden ve son olarak İsrail devleti ile İsraililerden söz ederken kullandıkları atıflar ile sıfatlandırmalar incelenmiştir. En

¹¹¹ TRT World; "Why Israel-Palestine conflict still resonates in South Africa"; <https://www.trtworld.com/magazine/why-israel-palestine-conflict-still-resonates-in-south-africa-17514> (Erişim tarihi: 17.06.2020).

baştan belirtilmesi gerekir ki, burada haber sitelerinin kendileri tarafından kullanılan söylem ile atıflar söz konusudur. Dünyada farklı siyasetçiler ve kanaat önderlerince olaylarla ilgili pozitiften negatife bir sürü tepki ve politik açıklama gelmiş olmasına rağmen, onlar sonuçta konuşan tarafın pozisyonudur. Örneğin, ABD'nin elçiliğın açılışıyla ilgili olarak gelecek vaadeden iyimser pozisyonunu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail'in yaptıklarıyla ilgili suçlayıcı sözlerini hatırlayalım. Araştırmanın amacı ise incelenen haber sitelerinin tutumlarını betimlemek ve karşılaştırmaktır.

İlk olarak, insan kayıpları aktarımında dilin aktif veya pasif kullanımı gözden geçirilmiştir. Buna göre, İngilizce “kill” (öldürmek) ve “shoot” (ateş etmek) köklerinden türeyen “killed”, “killing” (öldürme) ve “shot dead” (vurularak öldürüldü) gibi kelimeler aktif aktarım olup öldüren veya ateş eden tarafı varsayar. Bunun karşısında “die” (ölmek) kökünden türeyen “died” (öldü), “dead” (ölü) ve “death” (ölüm) kelimeleri ise pasif aktarım olup ölen tarafla sınırlı kalır ve öldüren taraf varsaymaz. Bu bakımdan araştırmada ele alınan haber siteleri yukarıda sözü edilen sözcükleri aşağı yukarı birbirine yakın bir biçimde kullanmış, insan kayıpları çoğu durumda aktif dille aktarılmıştır (Tablo 3.12).

Tablo 3.12. İnsan kayıpları aktarımında dil kullanımı (yüzde)

	RT	CNN International	TRT World
Aktif	%86.7	%86.4	%96.3
Pasif	%13.3	%13.6	%3.7
Toplam	%100	%100	%100

İsrail devleti ile İsraililere atfetmede kendi isimleri dışında elle tutulabilecek özel nitelermelere rastlanmamıştır. Medya organlarının zaten bir türlü adlandırmak zorunda oldukları olayların kendisi ile göstericiler hakkında ise çok sayıda söz edilme biçimleri elde edilmiştir. Olaylara atfetmede en sık başvuru olan sözcükler *protestolar*, *gösteriler*, *şiddet* ve *çatışmalar* olmuş ve dördü birlikte her üç sitenin tüm atıflarının %80'inden fazlasını oluşturmuştur (Tablo 3.13). Beşinci sıradaki sözcük *kan dökmedir* (bloodshed). *Protestolar*, *gösteriler* ve *çatışmalar* gibi kelimeler ele alınan olaylara benzer durumlarda kullanılan standart ve tarafsız adlandırmalar sayılırlar. *Şiddet* sözcüğü ise diğer üçüne göre daha olumsuz anlam taşır ve daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, RT ile TRT World şiddet sözcüğüyle genellikle İsrail'in Filistinlilere uyguladığı şiddeti

kastederken, *CNN International* iki tarafın çatışması sonucunda ortaya çıkan şiddetten bahsetmektedir. Ancak yine de atıflar konusunda daha kesin kaniya varmak için olan bitenlerle İsraililerin veya Filistinlilerin ilişkisini kesin belli eden sözcükler üzerinden gitmek daha faydalı olabilir. Bunlar, az sayılarda olsa da Tablo 3.13'ün “diğer” kategorisi içinde mevcuttur.

Tablo 3.13. *Olaylara atfetmede öne çıkan sözcükler*

Atıflar	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Protestolar	108	%45.6	104	%51	136	%61.3
Gösteriler	30	%12.7	36	%17.6	27	%12.2
Şiddet	45	%19	12	%5.9	20	%9
Çatışmalar	12	%5.1	33	%16.2	9	%4.1
Kan dökme	11	%4.6	4	%2	9	%4.1
Diğer	31	%13	15	%7.3	21	%9.3
Toplam	237	%100	204	%100	222	%100

Haber metinlerinde, olaylarda İsrail'in rolüne ilişkin atıf içeren birçok tanıma rastlanmıştır. Örneğin *RT*'de: *İsrail'in güç kullanımı* 5 kez, *Gazze cinayetleri* 2 kez, *İsrail cinayetleri* 1 kez, *İsrail saldırıları* 1 kez, *kan gölü* 1 kez, *kırım* 1 kez, *katliam* 1 kez ve *suç* 1 kez; *TRT World*'da: *cinayetler* 5 kez, *katliam* 5 kez, *İsrail şiddeti* 3 kez ve *Gazze atışları* 1 kez. Bunların bir örneği, *TRT World*'un “*İsrail'in Gazze'deki şiddeti dünya çapında kınamalara yol açtı*”¹¹² başlıklı 15 Mayıs 2018 tarihli haberidir. Olaylara Filistinlilerin rolü açısından bakan tanımlar; *RT*'de *barışçıl protestolar* ve *isyan*, *TRT World*'da *toplular mitingler* ve *huzursuzluktur*. Örnek üzerinden gösterilmesi gerekirse, *RT* muhabirinin kendisiyle söyleşi yaptığı Human Rights Watch'ın İsrail-Filistin İşleri Direktörü Omar Shakir'e “*İsrail ordusunun Gazze'deki çoğunlukla barışçıl protestolara karşı kullandığı aşırı güç sizi şaşırttı mı?*” sorusunu sorduğu görülmektedir. Omar Shakir'in cevabı ve söyleşinin devamı şöyledir:

Omar Shakir: *Maalesef şaşırmadım. İsraili yetkililer, kendi askeri yönetmeliklerinin, bir tehdit oluşturup oluşturmadıklarına bakılmaksızın göstericilere ateş açmasına izin verdiğini açıkça belirtti. Öldürmelerin büyük sayıda olması, çok sayıda protestocunun sokaklara çıkmış olmasını yansıtıyor. Ancak gerçek şu ki, İsraili yetkililer kaç haftadır büyük ölçüde silahsız göstericilere ateş açılmasına izin veriyorlar.*

¹¹² TRT World; “Israeli violence in Gaza sparks worldwide condemnation”; <https://www.trtworld.com/middle-east/israeli-violence-in-gaza-sparks-worldwide-condemnation-17484> (Erişim tarihi: 28.05.2020).

RT: *İsrail askeri güçleri, kayıp sayısını azaltmak için mümkün olan tüm kısıtlamaları kullandıklarını söylüyor. Buna ne dersiniz?*

Omar Shakir: *Hiç değil. İsraili yetkililer, 30 Mart'ta başlayan protestoların ilk gününden itibaren protestoculara ateş açmış durumda. Kimsenin girip çıkamadığı kapalı bir bölgeyi etkin bir şekilde serbest ateş bölgesine çevirdiler. Ve Gazze içerisinde güç kullanımını haklı çıkaracak türde bir tehdit oluşturmayan protestoculara ateş ediyorlar. Unutmayın ki, İsrail Gazze'yi 50x11 kilometrelik bir şerit içinde on yıl boyunca kapalı ve yarım yüzyıl boyunca da işgal altında tutuyor. Üstelik onların güç kullanımı uluslararası standartlara uymuyor.¹¹³*

CNN ise İsrail'in rolünü belirten tanımlar konusunda diğer haber sitelerinden daha mütevazı davranmış, sadece iki tane atıfta bulunmuştur: *Kan gölü* ve *İsrail'in eylemleri*. Filistinlilerin rolünü belirleyenlerden ise *huzursuzluk* 3 kez, *ayaklanma* 2 kez ve *isyan* 1 kez sözcüklerini kullanmıştır. Bununla birlikte, CNN'in farklı insanların İsrail'i suçlayan açıklamalarını da zaman zaman yumuşatarak yansıttığı ortaya çıkmıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin (OHCHR) resmi Twitter hesabı üzerinden İsrail'i dérhal ateşi durdurmasını talep eden şu sözler paylaşılmıştı: *"İsrail ateşi tarafından Gazze'deki onlarca insanın şok edici öldürülmesi ve yüzlercesinin yaralanması hemen durdurulmalıdır."* Ancak, *CNN International* bu Twitter paylaşımının resmini de haberinde olduğu gibi vermesine rağmen, içindeki ifadeleri kendi cümlelerine aktarırken yumuşatarak ve İsrail'in adının geçmeyeceği tarzda anlatmaya çalışmıştır. İlk olarak, haberin başlığında İsrail'in adı geçmemektedir:

BM İnsan Hakları şefi, öldürmeler "hemen durdurulmalıdır" dedi.

Daha sonra Komiserliğin *"öldürmeler"* sözcüğü haber içinde *"şiddetli çatışmalar"* sözcüğüyle değiştirilerek verilmiştir:

İnsan Hakları Yüksek Komiseri, bugün Gazze'de 50'den fazla kişinin ölümüyle sonuçlanan şiddetli çatışmalara son verilmesi çağrısında bulundu.¹¹⁴

CNN bazı haberlerinde insan kayıplarını aktarırken İsrail'in adını kullanmamaya özen göstermesi bir yana, ki bu tarz durumlar birkaç kez görülmüştür, bütün dünya olayları *"İsrail'in öldürmeleri"* şeklinde kabul edip kaygı ve kınamalarını bildirirken

¹¹³ RT; "Fist-size gunshot wounds, pulverized bones, inadmissible use of force by Israel in Gaza – HRW to RT"; <https://www.rt.com/news/426899-gaza-israel-hrw-msf-icrc/> (Erişim tarihi: 28.05.2020).

¹¹⁴ CNN International; "Dozens die in Gaza as US Embassy opens in Jerusalem"; https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/jerusalem-embassy-gaza-protests/h_d33e5b23f0c8b69c89345254d653b252?sr=twCNN051418undefined1215PMStory (Erişim tarihi: 27.01.2020).

“iki tarafın çatışması” şeklinde sunması araştırmanın önemli bulgularından biridir. Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi, birinin sözlerini aktarırken bile *CNN*’in bu yola başvurması, bunun apaçık bir örneğidir.

Göstericiler konusunda ise her üç kaynak atflarının neredeyse hepsinde veya %95’inden fazlasında nötr bir tutum olarak nitelendirilebilecek *protestocular* ile *göstericiler* sözcüklerini tercih etmişlerdir. Bunun dışında, belki de belirtilmeye değer aralarındaki çok küçük bir fark şudur ki, *RT* ile *TRT World* birer-ikişer kez *silahsız göstericiler*, *barışçıl protestocular* ve *barışçıl göstericiler* sözcüklerini kullanmışken, *CNN International* göstericilere barışçıl veya silahsız demekten kaçınmış ve sadece bir kez *isyncular* diyebilmiştir. Böylelikle, *RT* ile *TRT World*’un göstericilere karşı olumlu nitelemelere de yer verdikleri gözlemlenmiştir.

Ayrıca, *CNN International*’ın “*sınır*” demenin yerine “*sınır duvarı*” demeyi tercih ettiği de daha önceki bölümlerde ifade edilmişti. Bunun cümle içindeki kullanımı ve diğer haber sitelerinkinden farkı aşağıdaki örnek alıntılarda gözlemlenebilir:

“*İsrail askeri güçleri, protestocuların İsrail ile Gazze arasındaki sınır duvarına saldırmaya çalıştıklarını belirtti*” (CNN International, 16 Mayıs 2018).

“*Çatışmalar, Gazze ve İsrail’i ayıran duvar yakınlarında haftalarca süren Filistin protestoları sonucunda ortaya çıktı*” (CNN International, 30 Mayıs 2018).

“*Pazartesi günü binlerce Filistinli ABD’nin Kudüs’teki Büyükelçiliği’nin açılışına karşı Gazze sınırında protestoya katıldı*” (TRT World, 14 Mayıs 2018).

“*Sınır*” gibi genel ve soyut bir kavramın yerine “*sınır duvarı*” şeklinde cisimleştirilmiş somut kavramın tercih edilmiş olmasının bir olası sebebi kolayca tahmin edilebilir. Yukarıda verilen örnekteki “*protestocuların İsrail ile Gazze arasındaki sınır duvarına saldırmaya çalıştıkları belirtildi*” cümlesinden de anlaşıldığı gibi, bu anlatım şekli, protestoları tarihi bağlamından ve boyutundan kopararak yerel bir olaya dönüştürmeyi, protestocuları da küçük ve tek seferlik bir haydut çetesine indirgemeyi mümkün kılmaktadır. Bunun sonucunda, olayların ciddiyeti hafifletilebilir ve okurların gözünde sorunun çözümü de olduğundan (İsrail’in Filistin’i işgali ve iki milletin uzun zamandır devam eden tarihi hesaplaşmaları) çok daha basit gibi gözükebilir. Böylece, yaşanan olaylar bazılarının gözünde şöyle basit bir yargıya indirgenmiş olabilir: *Protestocular sınır duvarına saldırmaya çalışmazsa, çatışma ve*

ölüm de olmaz. Demek ki suçlu olan protestocularmış. Ancak protestocular için sorun tarihi bir sorundur ve hoşnutsuzlukları da bu olaylarla sınırlı değildir.

3.2.6. Haberlerde fotoğraf kullanımına ilişkin bulgular

Görsel öge, haberin inandırıcılığını kuvvetlendiren ve okuyucuya metinde anlatılanları zihninde canlandırabilmesini mümkün kılan en önemli unsurdur. Fotoğrafın, haberin destekleyici, açıklayıcı, ilgi çekici ve yazıyı estetik açıdan bütünleyici unsuru olması yanı sıra aynı zamanda bir yorum olması (Vural, 1997, s. 65), haber kaynaklarının karşılaştırılmasında iyi bir araç olabilir. Haberde sunulan fotoğraflar, yayıncının olayla ilgili görsel yorumundan başka bir şey değildir. Üstelik fotoğraf, haber adı altında okurlara sunulan “bilgi paketi”nin sadece bir parçasıdır ve haber başlığı ve metni gibi unsurlarla birlikte bütün bir anlam oluşturur. Bu sebepten dolayı, bu bölümde paylaşılacak olan bulguların, bundan önceki bölümlerde haber siteleri ve onların tutumları ile ilgili ulaşılan bulgulara destekleyici nitelikte ek detaylar sağlayacağı beklenmektedir.

İletişim araştırmalarında haber fotoğraflarının göstergebilimsel analizine sık sık başvurulmaktadır. Göstergebilimsel analiz; form, renk, kompozisyon, ışık, uyum, perspektif, bütünlük, denge, çekim açısı, düz anlam, yan anlam ve metafor gibi unsurlarıyla görüntünün detaylı bir analizidir. Bizim yaptığımız ise, nicel ve nitel içerik çözümlemesi çerçevesi altında haber fotoğraflarının konuları üzerine betimleyici bir karşılaştırmalı analizdir ve bu yüzden bu bölüm, haber sitelerinin çatışmaları anlatan görüntüleri ne biçimde kullandıklarına bakmayı amaçlar. Bir protesto fotoğrafında kalabalık bir grubun mu, saldırgan insanların mı, yardıma muhtaç yaralananların mı yoksa erkeklerin, kadınların, çocukların mı resmedildiği bu fotoğrafın okurlar tarafından nasıl kavranılacağını belirler. İlerleyen sayfalarda 2018 Kudüs olaylarının fotoğraflar üzerinden nasıl inşa edildiğine bakılacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi, haber başına *RT*'de 1.36 ve *CNN International*'da da 1.11 fotoğraf düşmektedir. *TRT World*'da ise bu oran 1.90 ile neredeyse haber başına iki fotoğrafa denk gelmektedir.

Bu çalışmada elde edilen tüm fotoğraflar, anlattıkları görsel konularına göre “Büyükelçiliğin açılışı”, “çatışma”, “politik görüşmeler” ve “toplumsal eylemler” gibi

birkaç konu altında birleştirilmiştir. Bunların yarısından fazlasını ya da daha detaylı belirtmek gerekirse, *RT*’de %56’sını, *CNN International*’da %63’ünü ve *TRT World*’da %59’unu “çatışma” konulu fotoğraflar oluşturmuştur. Aynı şekilde, “çatışma” konusu yayıncılar açısından da kaçınılmaz olarak yoruma en açık konu türü olmuştur. Diğer üç konu karşılaştırmalı analiz için pek kayda değer sonuçlar sunmayabilir. Çünkü bir yandan, önceki bulgulardan da bilindiği gibi *CNN* “toplumsal eylemler” konusunu haber olarak hiç işlememişken, diğer yandan “Büyükelçiliğin açılışı” ile “politik görüşmeler” konuları çoğunlukla siyasetçilerin görüntülerinden oluştuğu için her üç haber sitesinde de içerik olarak birbirinden çok farklı olmayabilirler. Bu yüzden, görüntü analizi sadece “çatışma” konulu fotoğraflar için gerçekleştirilmiş ve bunun için çatışmalarla ilgisi olan tüm fotoğrafları içeriksel özelliklerine göre birkaç alt kategoriye ayırma yoluna gidilmiştir. Sonuçlar Tablo 3.14’te sunulmaktadır. Çatışma konusu kendi başına büyük ve çok yanlılık içerebilecek bir konu olduğu için onu görselleştirmenin de birçok yolu ve yaklaşımı olabilmektedir.

Tablo 3.14. “Çatışma” konulu fotoğrafların alt kategorilere göre dağılımı

	RT		CNN International		TRT World	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Genel olarak gösteriler	44	%43.1	34	%41	34	%49.3
Sahada yaralı ve ölü	29	%28.4	7	%8.4	11	%16
Gösterici atışları	5	%4.9	12	%14.5	4	%5.8
Şehir üstünde yükselen duman	2	%2	12	%14.5	7	%10.1
Kayıplara ağlayanlar ve cenaze	4	%3.9	3	%3.6	6	%8.7
İsraill askerleri	9	%8.9	2	%2.4	2	%2.9
Hastanede yaralı	4	%3.9	6	%7.2	2	%2.9
Gökte füzeler uçuyor	0	%0	7	%8.4	0	%0
Askeri araç	5	%4.9	0	%0	1	%1.4
Harabeler	0	%0	0	%0	2	%2.9
Toplam	102	%100	83	%100	69	%100

Tablo 3.14’te sıralandığı gibi doğrudan çatışmaları ve onun neticelerini sergileyen fotoğraflar aralarında anlaşılır farkları olan alt kategorilere ayrılmıştır. Doğal olarak en fazla fotoğrafa konu olan ilk üç kategori protestolarla doğrudan ilgili olup, semantik içeriği bakımından kendilerine özgü özellikleri vardır. İlk kategoriye oluşturan “genel olarak gösteriler”, her üç sitede de “çatışma” konulu fotoğrafların yarısına yakını oluşturmaktadır. Bu kategorideki fotoğraflar sahada hem tek tek hem de kalabalık

halinde göstericileri, İsrail'in göstericilere gökten yağın gaz atışlarını ve siyah duman dolu protesto sahnelerini canlandırmaktadır. İkinci sıradaki “*sahada yaralı ve ölü*” ile üçüncü sıradaki “*gösterici atışları*” ise, bir yandan yakından ve bariz görülen yaralanan ve ölen göstericileri, diğer yandan da taş ve yanan lastik gibi şeyleri fırlatan göstericileri sunmaktadır.

“*Sahada yaralı ve ölü*” göstericileri, başka bir deyişle belki de olayların en etkileyici ve hüzünlü sahnelerini sunmada *RT* %28.4'lük bir oranla diğer haber sitelerini önemli ölçüde geçmiştir. Kuşkusuz, protestoların kendisini resmetmek ile Görsel 3.2'deki gibi bu protestolardan etkilenenleri resmetmek arasında önemli fark vardır. Bu, en azından okurların protestoya katılanlarla empati kurmalarını mümkün kılmaktadır. Bu tarz fotoğrafları görüntülemeye *TRT World* %16'lık oran ile ikinci sıraya yerleşmişken, *CNN International* %8.4 ile yaralananları en az gözler önüne seren taraf olmuştur.

Görsel 3.2. Filistinli göstericiler, *RT*, 8 Haziran 2018

Buna karşın, “*gösterici atışları*” kategorisine giren fotoğrafların ise *CNN International*'da %14.5 ile çok daha fazla olduğu görülmüştür. *RT* ile *TRT World*'un bu kategorideki fotoğrafları kullanma oranları sırasıyla %4.9 ve %5.8 iken, buradaki yüzde

onluk farka belki de büyük önem atfedilmeyebilirdi. Ancak protestocuları tehdit olarak resmeden *CNN*'in önceki bulguları ışığında düşünüldüğünde, onlarla uyum gösteren bu veriler de kaçınılmaz olarak göze çarpmaktadır. Sözgelimi, *CNN*'in “*Görüntü: Protestocular Beytüllahim’de İsrail güçleriyle çatıştı*”¹¹⁵ başlıklı 15 Mayıs tarihli haberinde çatışmaların resmedildiği dört fotoğrafın hepsi de göstericilerin İsrail askerlerine bir şeyler atarken çekilen görüntülerden oluşmaktadır. *CNN International*'ın haberlerinden *gösterici atışları* kategorisine giren fotoğraflara örnekler Görsel 3.3'te sunulmuştur. Aynı şekilde, “*gökte füzeler uçuyor*” kategorisi sadece *CNN* (%8.4) için oluşturulmuş olup, füze ve yangın çıkaran uçurtmaların fotoğraflarıdır ve sadece Filistinliler tarafından gelenleri resmetmişlerdir.

Görsel 3.3. Gösterici atışlarını resmeden fotoğraflar, *CNN*, 14-16 Mayıs 2018

İsrail ile Hamas'ın birbirlerine karşılıklı ateş etmelerine sayfalarında en çok yer veren haber sitelerinin sırasıyla *CNN*, *TRT World* ve *RT* şeklinde olduğu daha önce

¹¹⁵ *CNN International*; “Palestinian mourn dead in Gaza as protests continue”; https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/gaza-funerals-protests-intl/h_a014660ddcff6c5723123da4ed25e8a9 (Erişim tarihi: 12.02.2020).

belirtildi. Burada da fotoğraf kullanımında bu çizginin aynı kaldığı ortaya çıkmaktadır. İsrail-Hamas savaşını ele alan haberlerde haber siteleri tarafından çoğunlukla kullanılması tercih edilmiş olan “şehir üstünde yükselen duman” fotoğrafları, en az %2 ile *RT*’de görülmüştür. Buna karşılık bu tür görüntüler *CNN International*’da %14.5 ve *TRT World*’da da %10.1 oranında kullanılmıştır. Böylece *RT*, sivillerin katıldığı protesto olaylarını haberleştirirken, oraya İsrail-Hamas hesaplaşmalarını karıştırmayı uygun görmeyen taraf olarak ortaya çıkmaktadır.

“Çatışma” konulu fotoğrafların alt kategorilere ayrıldığı tabloda *TRT World*’un diğerlerinden ayrıştığı bazı noktalar da bulunmaktadır. Bu noktalar, aradaki fark çok büyük olmasa da ve hatta cüzi olsa da, *TRT World*’un tezin kuramsal kısmında belirtilen ve daha sonra araştırma kısmında ortaya çıkan özellikleri bağlamında önem kazanmaktadır denilebilir. Bu da onun insanı merkeze alan yayıncılığı dediğimiz şeydir. Eğer *TRT World*, “kayıplara ağlayanlar ve cenaze” kategorisinde %8.7’lik oranla diğer haber sitelerinin üstüne çıkmışsa, “harabeler” kategorisinde 2 haberle (%2.9) de olsa bu tür görüntü paylaşan tek kaynak olmuştur. Dikkat edilirse, biri yakını kaybeden insanların çektiği acı ve diğeri tahrip edilmiş yaşam alanı olmak üzere bu kategorilerin ikisi de insan trajedisini sembolize etmektedir. Görüntü örnekleri Görsel 3.4’te verilmiştir.

Görsel 3.4. “Kayıplara ağlayanlar ve cenaze” ile “harabeler” kategorilerine giren görüntüler, *TRT World*, 2 Haziran ve 14 Temmuz 2018

Çatışma, şiddet ve ölüm gibi insani kriz olaylarını anlatan haberlerde her zaman kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılar gibi daha riskli ve dezavantajlı gruplar vardır.

Böyle grupların şiddet görmesi herhangi bir olaya kesinlikle daha acınacak ve daha kınanacak bir hal verir desek bu yanlış bir değerlendirme olmaz. Filistin protestolarını da anlatırken ele alınan haber siteleri, bu tarz gruplar da dahil çok çeşitli karelere yer verdiler. Eğer haber siteleri, çatışmaları anlatan tüm fotoğraflarında kadın, çocuk ve engellilerin resmedilme¹¹⁶ sıklığına göre sıralanacak olursa, sıranın *RT* %15.7, *TRT World* %11.6 ve *CNN International* %10.8 şeklinde olduğu görülecektir. Aralarındaki fark çok büyük olmamakla birlikte, sadece sayı değil çeşitlilik açısından da *RT* diğerlerinden daha zengindir. İlk olarak, *CNN*'in 9 fotoğrafının ikisi tekrarlanarak ikişer kez kullanılmıştır; ikinciden, *CNN*'de bir çocuk ve bir engelli dışında ve *TRT*'de bir çocuk dışında diğer fotoğrafların hepsi kadınlardır. *RT*'de ise hem kadın hem çocuk ve hatta engellileri de birkaç kez görmek mümkündür; toplam 16 fotoğrafının dokuzu kadın, dördü çocuk ve üçü engelli insan görüntüleridir. Ayrıca *RT*, “Geri Dönüş İçin Filistinli Kadınlar” adında sadece kadınların katıldığı protestoları da haberleştirmiş ve orada İsrail ateşinden yaralananları da video görüntülerle birlikte paylaşmıştır. Haberin özeti onun ilk cümlelerinde şöyle verilmektedir:

Doğu Gazze'nin yoğun takviyeli sınır duvarında İsrail kuvvetleriyle yüzleşmek için “Geri Dönüş İçin Filistinli Kadınlar ve Kuşatmayı Kırma” protestosuna yüzlerce kadın ve kız katıldı; ondan fazlası yaralandı.

Yüzlerce kadın, İsrail'in işgaline karşı Büyük Geri Dönüş Yürüyüşü'nün kadın versiyonuna katılmak için Salı günü İsrail-Gazze sınırında toplandı. Birçok kadın çocuklarını da yanlarına aldı.

Gazze'nin Sağlık Bakanlığı sözcüsü Ashraf al-Qodra'dan alıntılanan AFP'ye göre, on yedi kişi İsrail ateşinden yaralandı.¹¹⁷

Protetolar sırasında görülen kadın ve engelli insan fotoğraflarından bazı örnekler Görsel 3.5'te sunulmuştur.

¹¹⁶ Not: Kadın, çocuk ve engelli görüntüleri olarak sadece arka planlarda ya da uzaklarda bulunmayıp ön planda yer alanlar ve bariz bir şekilde görünenler sayıldı. Büyük kalabalık içinde yer alan ve böylelikle iyi fark edilmeyen kadınlar sayım dışı tutuldu; sırf kadınlardan oluşan gruplar bunun istisnasıdır. Kadın hemşireler de sayıma dahildir. Yaşlılar çatışma fotoğraflarında görülmemiştir.

¹¹⁷ *RT*; “Gunfire & tear gas: Scores injured at massive ‘Palestinian Women for the Return’ protest (VIDEO)”; <https://www.rt.com/news/431702-women-injured-protest-gaza/> (Erişim tarihi: 18.06.2020).

Görsel 3.5. *Protestolara katılan kadınların ve engelli insanların görüntüleri, RT, 15 Mayıs ve 4 Temmuz 2018 (üst-sol ve alt-sol); CNN International, 16 Mayıs 2018 (üst-sağ); TRT World, 8 Haziran 2018 (alt-sağ)*

Görsel materyallerle ilgili belirtilebilecek bir diğer ilginç husus, *CNN*'in aynı görüntüleri birçok kez yayınlamasıdır. Sayısal olarak ifade etmek gerekirse, *CNN*'in “çatışma” konulu olarak kullandığı tüm fotoğraflar aslında 50 tane özgün fotoğrafın tekrarlanarak 83 kere kullanılması biçiminde olmuştur. Birçok fotoğraf ikişer-üçer kez kullanılırken, bazı fotoğrafların da altı kez kullanıldığı görülmüştür. Örneğin, *CNN International*'da “gösterici atışları” kategorisine giren 12 fotoğraf aslında 4 özgün görüntünün tekrarlanarak kullanılmasıdır. Aynı şey sitenin video materyalleri için de geçerlidir. Bunun kasıtlı olarak İsrail yanında siyasal bir yanlılık adına mı yapıldığını veya siyasetle ilgili olmayıp *CNN*'in yayıncılık özelliği olarak mı görülmesi gerektiğini ortaya koymak zordur. Bunun saptanması için *CNN*'in bu araştırmanın kapsamı dışında da başka konuda yayınları üzerinden inceleme yapılması gerekmektedir. Ancak, araştırma kapsamında ele alındığında bulgular daha çok ikinci saptamanın lehine yorumlanabilir ki, bunun sebebi Filistinli göstericileri olumsuz nitelikte gösterebilecek görüntüler dahil *CNN International*'ın tüm fotoğraflarının tekrarlanarak kullanılmış olmasıdır. Her ne olursa olsun, aynı görüntülerin sürekli tekrarlanması ister istemez olan bitenlerin algılanmasında alışmayı, duyarsızlaşmayı ve sonucunda körleşmeyi

doğuracaktır. Diğer yandan, böyle durumların çok az rastlandığı *RT* ile *TRT World*'un sırasıyla 102 ve 69 tane çatışma konulu fotoğrafı, her güne özel ve yeni olmasıyla protestoların algılanmasında okurlara daha zengin ve canlı bir içerik sunmuştur.

Bu başlık altında elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, daha önceki bulgularda da olduğu gibi verilerin hepsinin belli bir düzeni takip ettiğini görmek mümkündür. Eğer burada elde edilen bütün verileri haber sitelerinin Filistin ile İsrail taraflarına nasıl yaklaşım gösterdiği şeklinde değerlendirecek olursak, çoğunda veya hatta hepsinde *RT* ile *TRT World*'un, deyim yerindeyse, Filistinlilere daha yumuşak ve *CNN*'in ise diğerlerine göre Filistinlilere biraz daha sert yaklaştığı görülmektedir. Bu bir yandan, “*gösterici atışları*” ve “*gökte füzeler uçuyor*” gibi Filistinlilerin saldırıda aktifliğini gösteren fotoğraflara *CNN*'in daha çok yer ayırmasında ve diğer yandan, “*sahada yaralı ve ölü*”, “*kayıplara ağlayanlar ve cenaze*” ve “*harabeler*” gibi Filistinlilerin İsrail'in saldırılarından çektiği eziyetlerini gösteren fotoğraflara *RT* ile *TRT World*'un daha çok yönelmesinde görülmektedir. Buraya kadın, çocuk ve engelli insan gruplarının da *RT*'de daha canlı bir şekilde temsil edilmiş olduğunu ekleyebiliriz.

SONUÇ

İletişim bilimlerinin yanıt aradığı en önemli sorulardan biri, medyanın insanlar üzerindeki etkisi sorunudur. Bu çalışma daha işin başından medyanın gerçeklik inşasındaki tartışılmaz önemini kabul ederek yola çıktı. Amaç ise tek yönlü iletişim ortamından çok sesli ve çok yönlü iletişim ortamına geçişin izini sürmektir. Neden uluslararası yayıncılık denince araştırmalara konu olan, eleştirilen ve bazen de yerden yere vurulanlar her zaman *CNN* ve *BBC* tarzı Anglo-Amerikan veya Batılı haber yayıncılarıdır? Çünkü daha önce bunlar dışında eleştirilebilecek başkaları yoktu. Daha birkaç yıl öncesine kadar bazı gelişmiş Batılı ülkelerden başka hiç kimsenin küresel izleyiciye seslenebilecek bir aracı yoktu. Bunun sonucunda dünyanın büyük çoğunluğu uzun zamandan beri kendisini anlatan taraf değil ama her zaman birilerinin ağzından anlatılan taraf olageldi. Bu tezde de derinlemesine tartışılan, söze sahip olanların tarih spekülasyonları ve gerçeklik inşaları bir tarafa bırakılacak olsa bile, Asya'nın bir ucundan Latin Amerika'nın diğer ucuna kadar milyonlarca insanın kendi sözüne sahip olmadan hep başkaları tarafından anlatılmış olmasıdır.

Çalışmanın sorunsalı, küresel iletişim yollarının dünyadaki ekonomik durum tarafından nasıl belirlendiği ve son yıllarda ne gibi değişimlerin yaşandığı üzerine şekillenmiştir. Bu soruya yanıt verebilmek için dünyada büyük yankı yaratan 2018 Kudüs olaylarının, farklı yayın politikalarına sahip *CNN*, *Russia Today* ve *TRT World* haber sitelerindeki yansımaları nicel ve nitel içerik çözümlemesi aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu analizden çıkan bulgular, daha önceki kuramsal tartışmaların ancak mantıksal bir devamı olduğu için onlarla birlikte tarihsel bir bütünlük içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden, buradaki sonuç ve tartışma süreci araştırma sorularının sıralamasına paralel bir biçimde sürecektir.

Kuramsal kısmın birinci bölümünde dünyanın gelişim dinamikleri, kapitalist sistemin ortaya çıkışı ve yayılışıyla paralel bir şekilde ve sistematik disiplinlerarası bir yöntemle ele alınmıştır. Bunun için 1960'ların sonlarından neredeyse günümüze kadar süren uzun zaman içerisinde geniş bir literatür kümesi yaratmayı başaran neo-Marksist bir tarih yöntemi benimsenmiştir. Dünya-sistemleri analiziyle temsil edilen bu eleştirel yöntem kendisinden önceki gelişmeci paradigmalardan acımasız eleştirisidir. Genellikle Wallerstein, Gunder Frank, Arrighi ve Samir Amin gibi isimlerle özdeşleştirilen dünya-sistemleri analistlerine göre, dünya devletlerine çalışan-kazanan ve tembel-kaybeden

şeklinde aşırı basitleştirilmiş bir bakış açısıyla bakmaya devam edersek, devletler arası sistemi hiçbir zaman anlayamayız. Eğer örneğin, İngiltere ile Hindistan hakkındaki düşüncelerimiz, İngiltere'nin Hindistan'dan daha başarılı olduğu ve Hindistan'ın aynısına ulaşabilmesi için İngiltere'yi taklit etmesi gerektiği yönünde ise bu, gerçeği kavramada engelden başka bir şey olamaz. İngiltere'nin gelişmişliğinin Hindistan'ın azgelişmişliğine yol açtığını ve ikincisinin birincinin sonucu olduğunu anlamamız gerekiyor. Frank bu ekonomik gelişmişlik ve azgelişmişlik olgularını bir madalyonun iki yüzü olarak tasvir etmiştir. Dünya-sistemleri analiziyle bağımlılık kuramının radikal tarih görüşü, özetle işte bu basit gerçeği göstermekten ibarettir.

Gördüğümüz gibi, dünya-sistemleri analizinin kuramcıları arasında varolan en büyük anlaşmazlık, bu dünya-sistemin nerede ve ne zaman başladığı üzerinedir. Wallerstein, Braudel ve Arrighi dahil birçok kuramcıya göre, dünya-sistem 15. yüzyıllarda Avrupa sınırları içinde başlayıp daha sonra dünyanın tamamına yayılmıştır. Genellikle Andre Gunder Frank ile temsil edilen kesim ise bu dünya-sistemi neredeyse 5000 yıldan beri devam eden bir süreç olarak görmektedir. Böyle bir süreç diğerlerinin düşündüğünün tersine, 18. yüzyılın sonlarına kadar Asya hegemonyası altında gelişip ve ancak ondan sonra Avrupa egemenliği altına geçmiştir.

Küresel enformasyon akışını tartıştığımız ikinci bölümde, uluslararası iletişimin 1950'leri izleyen yıllardan günümüze kadar gelen dönemde birbirine rakip yaklaşımlar olarak geliştirilen modernleşme kuramı, kültürel emperyalizm, medya emperyalizmi ve küreselleşme gibi kuramları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Bunlar arasında modernleşme kuramı, 1970-80'lerdeki gelişmelerle birlikte geçerliğini neredeyse yitirmekle birlikte, kültürel emperyalizm ve medya emperyalizmi kuramları belli ölçüde varlığını hâlâ hissettirmektedir. Ortaya çıkışının başlangıcından beri kültürel emperyalizm gibi "özgürleştirici" ve "anti-emperyalist" kuramlara karşı yeni bir dünya görüşü iddia eden küreselleşme tezi ise, 1990'lardan itibaren sosyal bilimlerde en çok rağbet gören kavramlar arasında yer almıştır. Böyle olmasına rağmen, kültürel emperyalizmin temel varsayımlarının 21. yüzyılda da hâlâ dünyamızı kavramada işe yaramaya devam ettiğine tanık olunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Avrupamerkezci dünya görüşünün Batılı siyasetçiler ile medya mensupları tarafından günümüzde de hâlâ yaşatıldığını söyleyebiliriz.

Avrupamerkezcilik olgusu kuramsal bazda uzun uzadıya tartışılırken, bunun sıradan insan yaşamını ilgilendiren pratik yanının da olduğu ortadadır. Örneğin haber yayıncılığında, her yerde bu Avrupamerkezci görüşlerin yansıtıldığını düşünürsek, meselenin önemini tüm boyutuyla kavrayabiliriz. Anaakım medya tarafından Üçüncü Dünya'nın az gelişmişliğinin ve onunla birlikte Avrupalı olmayan şahısların, grupların ve toplumların “geri kalmışlığının” doğallaştırılması bugüne kadar çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Araştırmalar, kitle iletişim araçlarının “öteki” insanların ekonomik ve kültürel durumunun uzun zamandır işleyen baskıcı sistemin sonucunda oluştuğunu gizleyerek, varolan durumu doğal bir gelişim gibi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu tür araştırmalar arasında egemen kültür inşalarını çalışan İngiliz Kültürel Çalışmalarının muazzam katkıları gösterilebilir. Medya organlarından Avrupamerkezci yayıncılığın bazı örnekleri bu tezin ilgili bölümü altında da dikkatlere sunulmuştur. İletişim alanındaki bu durumu aşma çabasında atılan çok sayıda adımların bir tanesi olma iddiasını taşıyan bu tez çalışmasının önemi de böylelikle formüle edilmiş olmaktadır.

Küreselleşmenin, her ne kadar günümüzün ruhunu betimlemede başarılı olsa da, aslında “serbest ticaret” gibi çağdaş dünyanın göz alıcı ve aynı zamanda da bazı şeyleri kamufle edici sloganlarından olduğu sürekli belirtilmektedir. Örneğin Wallerstein, küreselleşme tezinin, ekonomik ve politik alanlarda yaşanan ciddi krizlerin üstünü örtmek için kullanılan bir maskeleyen aracı olduğunu belirtmiştir. O da bir anlamda modernleşme tezinin bir türüdür; modernleşme yerini küreselleşmeye bırakmıştır denilebilir. Bu *laşma/leşme* ekiyle biten kavramların tümü dünyaya hakim olan derin sorunların ve sistematik eşitsizliklerin üstünü örtme çabasıdır. Onlardan biri geçen yüzyılda “ortada bir sorun yok, diğer toplumların modernleştirilmesi lazım” diyordu; ikincisi ise bugün “ortada bir sorun yok, küreselleşiyoruz ve küresel oluyoruz” demektedir. Büyük ihtimalle, bir gün küreselleşme de yerini başka bir *laşma*'ya bırakacak, içeriği neredeyse aynı kalıp sadece kalıbı değişecektir.

Uluslararası enformasyon akışında uzun zamandan beri ABD'li şirketlerin hâkimiyeti söz konusudur. Eğlenceden (Hollywood, MTV, Disney, Netflix) haber medyasına (CNN, Discovery) ve finans haberlerinden (Bloomberg, Fortune, Wall Street Journal) internet ve sosyal medyaya (Google, YouTube, Facebook, Twitter) kadar tüm alanlarda bugün Amerika Birleşik Devletleri hâlâ egemenliğini korumaktadır. Dünyanın

en büyük beş medya holdinginin dördü (WarnerMedia, Walt Disney Company, News Corp ve Viacom) yine ABD’lidir. Bu geleneğin ayrılmaz bir parçası olan *CNN* ise, 7/24 yayın yapan haber televizyon yayıncılığını başlatan kanal olmakla beraber günümüzde *BBC* ile birlikte dünyanın iki devi olarak anılmaktadır.

Rusya ile Türkiye’nin küresel enformasyon akışındaki yerine geldiğimizde, bu ülkelerin her ikisinin de küresel iletişimin etkili oyuncularını oldukları görülmüştür. Dünyanın ilk 20 ekonomisi arasında yer alan Rusya ile Türkiye’nin aynı zamanda kültürel ve dilsel bakımlardan da en azından bölgesel bazda etkileri vardır. Rusça ve Türkçe birkaç ülkede aktif konuşulan diller arasındadır. Bunun yanında, bu iki dil internet üzerinde en çok kullanılan diller arasındadır. İnternet sitelerinin sayısı bakımından 2020 Temmuz dönemi için Rusça dünyada ikinci ve Türkçe de dördüncü sıraya yerleşmiştir. Bu iki ülkenin birbirinden en büyük farkı ise, kültürel ürün ihracatında veya başka bir deyişle eğlence yayıncılığında Türkiye’nin, haber yayıncılığında da Rusya’nın diğerinden çok daha başarılı olduğudur.

Anadolu Ajansı’nı dışta bırakırsak, küresel haber yayıncılığına ancak 2015 yılında *TRT World*’la birlikte katılan Türkiye’den farklı olarak Rusya’nın Sovyetlerden kalma tecrübesinin de katkısıyla habercilik alanında daha güvenli ve başarılı adımlar atabildiğini görmekteyiz. *Al Jazeera*’dan ilham alarak yola çıkan *RT*, habercilik bakımından günümüzde *Al Jazeera*’yı geçip *CNN* ve *BBC* gibi dünyanın habercilik devleri arasına girdiği artık rahatlıkla söylenebilir. *RT*’nin İngilizce, Arapça ve İspanyolca yayın yapan 7/24 haber kanallarının yanı sıra *RT America*, *RT UK* ve *RT France* gibi ilgili ülkelere yönelik kanalları ve *Ruptly* video haber ajansı mevcuttur.

Diğer taraftan Türkiye, UNESCO tarafından sağlanan verilere göre kültür ihracatında ilk kez 2013 yılında en büyük 10 ihracatçı listesine girmiştir. Türkiye’nin kültürel ürün ihracatının 4.9 milyar dolara çıktığı 2017 yılında Rusya sadece 483 milyon dolarlık kültürel ürün satışı gerçekleştirmiştir.

Bu tez çalışmasında araştırma nesnelere olarak seçilen haber siteleri, haritasını çizdiğimiz devletler arası sistemin farklı pozisyonlarında bulunmalarıyla dikkat çekmektedir. Bir yandan, ABD merkezli *CNN* birçok bakımdan bu sektörün “ilklerine” imza atmış dünyanın en büyük haber yayıncularından biriyken, diğer yandan Rusya merkezli *RT* ile Türkiye merkezli *TRT World* Batı’nın egemenliğini sorgulayan küresel söylemler kullanmalarıyla birlikte kendilerine özgü dünya görüşleri ya da yayın

politikaları da vardır. *RT* ile *TRT World*'dan farklı olarak *CNN*'in devlet denetiminden bağımsız özel sektör medya organı olmasına rağmen, her üçü de uluslararası izleyicilere seslenen 7/24 haber televizyon kanalıdır.

Araştırma için 2018 Kudüs olaylarının seçilmesinin önemli bir amacı vardır. İsrail ile Filistin arasındaki kriz, İsrail'in 1948 yılında devlet olarak kurulmasından beri uluslararası siyasetin sıcak konularından biri olagelmıştır. Ayrıca, bu konu dünyada Amerikan hegemonyasını ya da bazıları için "emperyalizmini" eleştirmede de etkili araçlardan biridir. Bir yandan çok sayıda eleştirel entelektüeller arasında eleştiri konusu olan İsrail'in Filistin'i işgali, diğer yandan dünyanın Müslüman toplumları arasında da sürekli hoşnutsuzlukların nedenidir. Bu mesele aynı zamanda Batı'daki solcu aydınlar ile Doğulu (solcu olsun sağcı olsun) aydınlar arasında da fikir birliği yaratmaktadır. Sözelimi, Noam Chomsky'nin Türkçe'ye de çevrilen Filistin üzerine yazıları ve konuşmaları bu tarz ilginin bilinen örneklerindedir. Kısacası, 2018 Kudüs olaylarının medyadaki temsilinin araştırılması, egemen kapitalist sistemde küresel enformasyon akışı ile karşı-akışın uygulamalı bir şekilde değerlendirilmesinde kuşkusuz mümkün olan en uygun araçlardan biri olabilir.

Bu çalışmada ele alınan konu, (1) haberlerin biçimsel özellikleri, (2) haberlerde işlenen konular, (3) haberlerin aktörleri, (4) haberlerin tonu, (5) haberlerde kullanılan söylem ve atıflar ve (6) haberlerde fotoğraf kullanımı olmak üzere altı bölüm altında incelenmiştir. Bu bölümler bir haberin farklı yanlarını temsil ediyor olması nedeniyle, çalışmada ele alınan konunun çok yönlü ve detaylı bir şekilde analiz edilmesini mümkün kılmıştır. Bu yüzden, kendi başına anlamlı bulgulara sahip olan her bir alt bölüm, genel tablonun çizilmesinde de birbiriyle uyumlu veriler sağlamıştır.

İlk olarak, haberlerin sayısal özellikleri bakımından *CNN*, *RT* ve *TRT World*'un her üçünün de 2018 Kudüs olaylarına yoğun ilgi göstermiş oldukları söylenebilir. *TRT World*'un haberleri diğerlerinden göreceli olarak daha uzun ve detaylı ve bunun sonucu olarak da sayı bakımından daha azdır.

Araştırma sonuçlarına genel olarak bakıldığında, *CNN*'in İsrail lehine yayıncılık yaptığı ve *RT* ile *TRT World*'un da daha çok Filistin tarafını tuttuğu tespit edilmiştir. Bu sonuç tüm alt bölümlerin bulgularında tartışmasız bir şekilde ortaya çıkmıştır. Haber konuları ve aktörleriyle ilgili bölümlerde elde edilen verilere göre, *CNN*'in ABD-İsrail

yanlısı ve *RT* ile *TRT World*'un da Filistin yanlısı yayın yaptığı aşağıda sunulan bazı bulgularla gösterilebilir:

- Büyükelçiliğin açılışı en çok *CNN*'de konu edilmiş olup tüm haberlerinin %19.4'ünü oluşturmuştur. Bu rakam *RT*'de %6 ve *TRT World*'da %2.3 oranlarındadır.
- İsrail askerlerinin saldırganlığını en az dile getiren haber sitesi %11.9 ile *CNN* olmuştur. *RT*'de bu rakam %40.4 ve *TRT World*'da da %22.5 oranlarındadır.
- Çatışmaları bazı durumlarda kimlik belirtmeden de “*insan kaybı*” etiketiyle sunmayı tercih eden taraf %16.9'luk oran ile bir tek *CNN* olmuştur.
- İsrail askerlerinden olumsuz etkilenen, başka bir deyişle yaralanan veya ölen Filistinlileri dile getirmede *CNN* %37 ile diğerlerinin gerisinde kalmıştır. Bu rakam *RT*'de %68.4 ve *TRT World*'da ise %80.3'tür.
- Dünyada İsrail'i kınayan ülkeleri en az dile getiren haber sitesi, tüm haberlerinin %14.3'üyle *CNN* olup, *RT* (%25.6) ile *TRT World*'un (%24.6) gerisinde kalmıştır.
- Olayların ciddiyetini değerlendirmede Batılı siyasetçilerin ve medya mensuplarının “görmezden gelici” ve “ikiyüzlü” davranışlarını haberleştirmede *RT* 19 haberiyle (%27.1) diğer haber sitelerini çok geride bırakmıştır. Bu konuda *CNN* (%4.8) ile *TRT World* (%5.7) sadece ikişer tane haber yapmıştır.
- *RT*, %2.3'lük (3 haber) oranla İsrail askerlerinin ateşinden etkilenen/yaralanan gazetecileri dile getiren tek haber sitesi olmuştur.
- Filistinli göstericiler *RT* ile *TRT World*'da istisnasız olarak ezilen ve şiddet gören taraf olarak sunulurken, durumu biraz daha karmaşık bir şekilde aktaran *CNN*'de ise Filistinli göstericiler zarar verebilen ve vermekte olan taraf olarak resmedilmiştir. Bu durum, *CNN*'in İsrail'e yanan uçurtmalar fırlatan Filistinlilerle ilgili haberlerinde görülmektedir.
- Şiddet gören Filistinlilere destek bildirme amacıyla dünyanın çeşitli bölgelerinde sokaklara dökülen toplumsal eylemcileri, diğerlerinden farklı olarak *CNN* hiç konu etmemiştir. *RT* haberlerinin %7.4'ünde (15 haber) ve *TRT World* ise %3.7'sinde (4 haber) dünyadaki toplumsal eylemcilere yer vermiştir.

- Filistinli halkla sempati kurmaya yönelik haber yapmada *TRT World* (%7.4) diğer sitelerden önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Bu durum, *TRT World*'un Filistinlilerin birlik beraberliğinden ve Gazze'deki hayattan söz eden yayınlarında görülmektedir.

Yukarıdaki bu ayrımın araştırma kapsamı boyunca ulaşılan bulguların tümünde yapılabileceği, ilgili alt bölümler çerçevesinde örnekler üzerinden detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Sözgelimi, haberlerde kullanılan söylem ve atıflara bakarsak, *RT* ile *TRT World*'un olaylara ve göstericilere atıfta bulunurken bazen onlarla sempati kurmayı mümkün kılan nitelermeler kullandığını da görmekteyiz. Örneğin, olaylara atıfta bulunurken *RT* İsrail'in şiddetini belirtecek şekilde *İsrail'in güç kullanımı*, *Gazze cinayetleri*, *İsrail cinayetleri* ve *İsrail saldırıları* gibi isimler kullanırken, *TRT World* da aynı şekilde *katliam*, *cinayet*, *İsrail şiddeti* ve *Gazze atışları* gibi nitelermelere yer vermiştir. *CNN*'de ise bunun tersine, bazen kelime seçimleriyle göstericileri ötekileştirmeye gidildiği ve aynı zamanda İsrail'in aleyhine olabilecek sözlerin yumuşatılarak sunulduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, farklı uzmanların "İsrail şiddeti" veya "İsrail'in cinayetleri/öldürmeleri" şeklindeki sözlerini aktarırken, *İsrail* ismini düşürerek *öldürmeler* şeklinde verdiği veya *öldürmeler* sözcüğünün yerine *şiddetli çatışmalar* gibi kavramlar kullandığı tespit edilmiştir.

Sözü edilen bu durum, haberlerin tonu konusuna bakıldığında daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Hiç olumlu habere yer vermemiş olan *RT*'nin tüm haberlerinin %18.8'i (25 haber) olumsuz nitelikte olup bunların tümü ABD-İsrail aleyhinedir. *RT*, bu olumsuz haberlerinde ABD ve İsraili yetkililer yanında birkaç yerde de İngiliz yetkililere karşı eleştirel yazılar yayınlamıştır. *TRT World*, 5 olumlu ve 4 olumsuz haber yayınlamış olmasına rağmen, olumlu haberlerinin tümü Filistin lehine ve olumsuz haberlerinin tümü de ABD-İsrail aleyhine olmuştur. Bunun karşısında *CNN International* diğer iki haber sitesine göre çok daha farklı bir tablo sergilemiştir denilebilir. *CNN* toplamda 2 olumlu ve 8 olumsuz haber yayınlamış ve bunlar arasında 2018 Kudüs olaylarının karşıt taraflarının her ikisine de hem olumlu ve hem olumsuz nitelikte haberler bulunmuştur. Örneğin, *CNN*'in 8 olumsuz haberinin ikisi Filistin aleyhine ve geriye kalan altısı da ABD-İsrail aleyhinedir.

Fotoğraf kullanımı ise haber metninde sunulanların bir yansıması olarak yukarıda verilen bulguların görüntülenmiş halidir ve görüntüler, metinde ortaya çıkan bakış

açısını olduğu gibi yansıtmıştır. Yine sayısal veriler üzerinden örneklendirilmek gerekirse, fotoğraf yayıncılığında *CNN*'in ABD-İsrail yanlısı ve *RT* ile *TRT World*'un Filistin yanlısı yayın yaptığı aşağıda sunulan bulgularla gösterilebilir:

- *Sahada yaralı ve ölü* Filistinlileri gösteren fotoğraflarda *RT* en büyük ve *CNN* de en küçük rakama sahiptir: *RT* 29 fotoğrafla (%28.4), *TRT World* 11 fotoğrafla (%16) ve *CNN* de 7 fotoğrafla (%8.4) bu tür görüntüleri yayınlamışlardır.
- Filistinli göstericileri bir şeyler fırlatırken resmeden *gösterici atışları* başlıklı fotoğraflarda *CNN* %14.5 oranı ile diğerlerini geçmiştir. Bu oran *TRT World*'da %5.8 ve *RT*'de de %4.9 olarak gerçekleşmiştir.
- İsrail ile Hamas'ın atışmalarını/savaşını resmetmek için kullanılan *şehir üstünde yükselen duman* ve *gökte füzeler uçuyor* başlıklı görüntüler en çok *CNN*'de kullanılmıştır. Bu iki çeşit görüntü birlikte *CNN*'de %22.9, *TRT World*'da %10.1 ve *RT*'de ise %2 oranlarında görülmüştür.
- *Kayıplara ağlayanlar ve cenaze* ile *harabeler* başlıklı insani krizi anlatan fotoğrafların en çok *TRT World*'da tercih edildiği ortaya konulmuştur: İki birlikte oransal olarak *TRT World*'da %11.6 iken, *RT*'de %3.9 ve *CNN*'de de %3.6 olarak yer almıştır.
- Bunların dışında, *CNN*'in bazı fotoğraflarının tekrarlanarak birkaç kez kullanıldığı tespit edilmiştir. *CNN*'in çatışma konulu 83 fotoğrafı, aslında 50 tane özgün fotoğrafın tekrarlanarak 83 kez kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

2018 Kudüs olaylarına olan yaklaşımı bakımından *CNN*'in karşısına yerleştirilen *RT* ile *TRT World*'un birçok yandan benzerlikleri olsa da, olayları ele alış tarzlarında kuşkusuz kendilerine özgü özellikleri de vardır. Bu özellikler arasında en göze çarpanı iki haber sitesinin eleştirel yaklaşımlarında görülmüştür. *RT*, eleştirelilik konusunda ele alınan diğer haber sitelerini çok geride bırakmış ve Amerikalı yetkililerin yanında İngiliz ve İsraili yetkilileri de bu insanlık krizine karşı sergilediği duruşları ve kullandığı sözlerinden dolayı haberlerinde sorgulamıştır. Nötr olmayan haberlerin sayısı bakımından *CNN* ile *TRT*'nin çok üstüne çıkan *RT*'nin 25 vurgulu haberinin tümü olumsuz tondadır. Bu araştırma kapsamında *RT*'nin “Batılı egemenlerin üstünlüğünü ve itibarını sorgulamak” olarak adlandırılan yayın politikasını sürdürdüğü görülmektedir. Diğer taraftan, *TRT World*'da bu durumun tam tersi gözlemlenmiştir. Türkiye Kudüs'ün

İsrail'in başkenti ilan edilmesi fikrine en sert tepki gösteren ülkeler arasında yer aldı ve karara karşı düzenlenen kampanyaların merkezinde bulundu. Buna rağmen, Filistin yanlısı habercilik yaptığı tartışılmaz olsa da *TRT World*'un yayınlarının, özellikle *RT* ile karşılaştırıldığında daha eleştirel olduğu söylenemez.

RT ile *TRT World*'un bir başka büyük farklılığı da eleştirilerinin çapında gözlemlenmiştir. *RT*, 2018 Kudüs olaylarından yola çıkarak İsrail'in eleştirilmesi yanında Amerikan ve İngiliz yetkililerle gazetecileri de sorgularken, *TRT World* ise konuya görece olarak daha spesifik ve yerel yaklaşmıştır.

Filistinlileri ezilen taraf olarak resmeden *RT* ile *TRT World*'un birbirinden farkı, onların yorum, köşe yazısı ve söyleşi için başvurdukları uzmanların kişiliklerinden bile açık bir şekilde fark edilmektedir. *TRT World*'un beş köşe yazarının üçü Filistinli iken, *RT*'nin üç köşe yazarının üçü de İngiliz veya Amerikalıdır. Aynı şey bu kanalların söyleşi konukları için de söylenebilir. Böylelikle, bu çalışmada *TRT World*'un daha lokal yoğunluklu yayıncılık yaptığı tespit edilmiştir. *RT*'nin görece "globalliği" ise, iki yönden ortaya konulmuştur: İlk olarak, *RT* olayların yorumu için Filistin kökenli uzmanlara başvurmayıp dünyada isim yapmış Batılı sol görüşlü aydınlarla gitmiştir. İkinci olarak ise, eleştirilerini ABD ve İsrail hükümetleriyle sınırlandıran *TRT World*'dan farklı olarak *RT*, bunların yanı sıra İngiltere'yi de bolca eleştirmiştir. Ayrıca *RT*, Batılı milletvekilleri, elçiler, aktivistler ve gazetecileri de hedef almıştır. Diğer taraftan, *CNN International*'in da yayınlarının lokal nitelikli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, baktığımız zaman, *CNN*'in 8 köşe yazısını kaleme alan 11 yazarının bir yarısı siyasetçi ve diğer yarısı yazar veya akademisyen olmak üzere hepsi Amerikalıdır. *CNN*, uluslararası önemi olan bir olayı yurtdışındaki izleyicilere değerlendirmesi için kendi vatandaşlarına başvurmuştur. Üstelik, köşe yazısı yazan siyasetçilerin hepsi ABD'nin Kudüs hareketini destekleyen ve hatta gerçekleştirilmesinde katkısı olanlardır.

Özetle, çalışma kapsamında *CNN*, *RT* ve *TRT World*'un her biri için ortaya çıkan sonuç, haber metninin konu, aktör, ton, söylem, atıf ve görüntü gibi bileşenlerinin tümünde büyük istisnalar olmadan bir ve aynı çizgiyi takip etmiştir. Her üç haber sitesinde de bir olayın kendilerine özgü farklı inşaları söz konusu olmuştur.

Bundan kırk yıl önce 1980 yılında MacBride Komisyonu, "*İletişim araçlarındaki ve haber dolaşımındaki dengesizliklerin kaldırılması*", "*Enformasyon kaynak ve kanallarında çoğulculuk*" ve "*Bütün halkların eşitlik, adalet ve karşılıklı yarar edinme*"

temelinde uluslararası enformasyon alışverişine katılma hakkına saygı” gibi bir takım ilkeler ileri sürerek daha eşitlikçi ve dengeli enformasyon akışına uluslararası anlaşmalar düzeyinde ulaşmaya çalışmıştı. MacBride Komisyonu’nun ısrarla aradığı ama başaramadığı şeyi, günümüzün oluşmakta olan çok sesli ve çok yönlü medya ortamında yeniden keşfedenler olmaktadır. Siyasi, ekonomik ve askeri alanlarla beraber iletişim alanında da Amerika Birleşik Devletleri’nin hâkimiyeti hâlâ güçlü bir şekilde hissediliyor olsa da, günümüz dünyasının geçen yüzyıldan kesinlikle farklı olduğu da ortadadır. Hatta küreselleşen iletişim alanında karşı-akışların çoğalıp çeşitlenmesindeki bu eğilim devam ederse, yakın gelecekte bugüne kıyasla daha çok sesli bir dünyanın ortaya çıkışı beklenebilir.

Tezin ana konusunu oluşturan uluslararası haber yayıncılığındaki gelişmeler, kendisinin de bir parçası olduğu küresel Doğu’daki siyasi, ekonomik ve kültürel hareketlerle paralel yürümektedir. Ancak küresel çapta haber yayıncılığı yapmanın, örneğin turizmciğe veya film üretmeye kıyasla mutlaka daha farklı ve ciddi sonuçları da vardır. Haber yayıncılığı endüstrisi, dünyada her gün meydana gelen siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin nasıl ve ne gibi söylemler aracılığıyla anlaşılması gerektiğini, başka bir deyişle tarih üretimine aktif bir şekilde katılmayı mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak, tezde de enine boyuna tartışılan küresel haber yayıncılığında akış ile karşı-akışın bu ciddi sonuçları, birkaç cümleye sığacak şekilde şöyle kısaca ifade edilebilir: Araştırmada incelenen üç haber sitesinin yayınlarından 2018 Kudüs olaylarıyla ilgili üç farklı hikâye duyduk. Üç hikâye de birbirinden tamamen farklı dünyalar inşa etmektedir. Şimdi, bu üç hikâye arasından sadece *CNN*’nin yayınlarından oluşan bir tanesini duyma şansımız olduğunu düşünelim. Sadece *CNN*’in aktardıkları bir gerçeklik olarak karşımızda olacaktır. Dünyada 2018 Kudüs olaylarına benzer ne varsa onların tümüne daha 20 yıl öncesine kadar bu tek bakış açısından bakmaktan başka seçeneğimiz yoktu. Günümüzde ise hem iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle hem de kalkınmakta olan ülkelerin çabalarıyla, tek tip dünyanın giderek parçalanmasına şahit olunmaktadır. Bu yüzden Batı dışı ülkelerin de haber ve onunla birlikte tarih üretimine aktif bir şekilde katılıyor olması, kuşkusuz son zamanların en önemli kültürel gelişmelerinden biridir.

KAYNAKÇA

- Albertini, J. M. (1974). *Az gelişmişliğin Mekanizması* (Çev: M. Sencer ve M. Kum). İstanbul: May Yayınları.
- Amin. S. (1972). Underdevelopment and Dependence in Black Africa – Origins and Contemporary Forms. *The Journal of Modern African Studies*, 10(4), 503-524.
- Amin, S. (2007). *Avrupamerkezcilik* (Çev: M. Sert). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Amin, S. (2017). *Modernite, Demokrasi ve Din* (Çev: F. Başkaya, U. Günsür ve G. Öztürk). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ang, I. (1985). *Watching Dallas*. New York: Methuen & Co. Ltd.
- Appadurai, A. (2009). Küresel Kültürel Ekonomideki Bölünme ve Farklılıklar (Çev: Y. Çakır ve İ. Çakır). K. Bülbül (Editör), *Küreselleşme. Temel Metinler* içinde (s. 401-414). Ankara: Orion Kitabevi.
- Appelbaum, R. P. ve Robinson, W. I. (2005). Introduction: Toward a Critical Globalization Studies – Continued Debates, New Directions, Neglected Topics. R. P. Appelbaum ve W. I. Robinson (Editörler), *Critical Globalization Studies* içinde (s. xi-xxxiii). New York: Routledge.
- Arı, T. (1999). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (3. baskı). İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Arrighi, G. (2016). *Uzun Yirminci Yüzyıl* (Çev: R. Boztemir, 2. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Atabek, N. ve Uztuğ, F. (1998). Haberlerde Çerçeveleme ve Öne Çıkarma. *Kurgu Dergisi*, (15), 96-105.
- Axford, B. (1995). *The Global System: Economics, Politics and Culture*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Baritci, F. ve Aydeniz, H. (2019). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Medya: TRT World Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 1551-1576.
- Barnouw, E. (1966). *A Tower In Babel: A History of Broadcasting in the United States, Vol. 1 – to 1933*. Oxford University Press.
- Barnouw, E. (1975). *Tube of Plenty: The Evolution of American Television*. Oxford University Press.
- Bauman, Z. (2015). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?* (Çev: H. Keser). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bek, M. G. (2003a). Avrupa Birliği'nde İletişim Alanının Düzenlenmesi: Kültür Ağırlıklı Politikadan Ekonomi Merkezli Politikaya Doğru. M. G. Bek (Editör), *Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları* içinde (s. 23-58). Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bek, M. G. (2003b). Küreselleşme, Ulus-Devlet ve İletişim: Avrupa Birliği'nin Türkiye'deki İletişim Politikalarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. M. G. Bek (Editör), *Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları* içinde (s. 237-286). Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bell, D. (1999). *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Belsey, C. (2013). *Postyapısalcılık* (Çev: N. Öрге). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Berelson, B. (1984). *Content Analysis in Communication Research*. New York: Hafner Press.
- Bessaio, E. Y. (2006). El-Cezire ve Afganistan'da Savaş: Bir Dağıtım Sistemi Mi Yoksa Bir Sözcü Mü? M. Zayani (Editör), *El-Cezire Olayı: Yeni Arap Medyası Üzerine Eleştirel Perspektifler* içinde (s. 165-182). İstanbul: Versus Kitap.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi. Teknikler ve Örnek Çalışmalar* (2. baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Blum, J. (1972). *Lord and Peasant in Russia. From the Ninth to the Nineteenth Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Blum, W. (2013). *Emperyalizmin En Ölümcül Silahı: Demokrasi Yalanı* (Çev: E. Duru, 2. baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Bourse, M. ve Yücel, H. (2017). *Kültürel Çalışmaları Anlamak* (Çev: H. Yücel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyd-Barrett, O. (1979). Media Imperialism: Towards an International Framework for the Analysis of Media Systems. J. Curran, M. Gurevitch ve J. Woollacott (Editörler), *Mass Communication and Society* içinde (s. 116-141, 2. baskı). London: Edward Arnold.
- Boyd-Barrett, O. (1984). Cultural Dependency and the Mass Media. M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran ve J. Woollacott (Editörler), *Culture, Society and the Media* içinde (s. 174-196, 3. baskı). New York: Methuen & Co.
- Boyd-Barrett, O. (1997). The Political Economy Approach. O. Boyd-Barrett ve C. Newbold (Editörler), *Approaches to Media. A reader* içinde (s. 186-192). Arnold.
- Boyd-Barrett, O. (2015). *Media Imperialism*. Sage Publications.

- Boyer, R. ve Drache, D. (Editörler) (1996). *States Against Markets*. New York: Routledge.
- Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık: Dünyanın Zamanı* (Çev: M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Budayev, A. V. (2015). “Myagkaya Sila” vo Vneşney Politike Rossii: İstoki, Osobennosti, Perspektivi. *Gosudarstvennoye Upravleniye. Elektronny Vestnik*, (48), 189-205.
- Bulut, S. (2009). Giriş. S. Bulut (Editör), *Sermayenin Medyası, Medyanın Sermayesi* içinde (s. 7-14). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Callinicos, A. (2004). *Anti-Kapitalist Manifesto* (çev: D. Kömürçü). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Callinicos, A. (2014). *Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik* (Çev: İ. Ata). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Candan, T. K. (2014). *Neoliberal Laboratuvar: Şili. Türkiye ile Benzerlikler, Farklar, Kıyaslar*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Carmines, E. G. ve Zeller, R. A. (1979). *Reliability and Validity Assessment*. Sage Publications.
- Chakrabarty, D. (2012). *Avrupa'yı Taşralaştırmak: Postkolonyal Düşünce ve Tarihsel Farklılık* (Çev: İ. Cörüt). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Chomsky, N. (2001). *Noam Chomsky, Heinz Dieterich'in Söyleşisiyle: Sömürgecilikten Küreselleşmeye* (Çev: M. E. Sakınç). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Chomsky, N. (2014a). *Vahşi ABD Emperyalizmi* (Çev: Ö. Dede). İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.
- Chomsky, N. (2014b). *Halk Üzerinden Kazanç: Neoliberalizm ve Küresel Düzen* (Çev: S. Evren). İstanbul: Everest Yayınları.
- Chomsky, N. ve Vltchek, A. (2014). *Batı Terörizmi, Hiroşima'dan İnsansız Hava Araçlarına* (Söyleşi. Çev: A. Yıldırım). İstanbul: bgst Yayınları.
- Crane, D. (2002). Culture and Globalization: Theoretical Models and Emerging Trends. D. Crane, N. Kawashima ve K. Kawasaki (Editörler), *Global Culture: Media, Arts, Policy and Globalization* içinde (s. 1-25). London: Routledge.
- Dağtaş, E., Aydın, N. ve Yılmaz, Ç. (2018). Sinemanın Ekonomi Politikği: 2016 Yılı Verileri Üzerine Bir Değerlendirme. *TRT Akademi*, 3(5), 186-218.

- Devran, Y. (2015). Yeni Türkiye'nin Küresel Sesi TRT World: Fırsatlar ve Güçlükler. *E-journal of Intermedia*, 2(2), 281-294.
- Dumont, P. (1992). Tanzimat Dönemi. R. Mantran (Editör), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt 2* içinde (s. 59-143. Çev: Server Tanilli). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Dündar, C. (2008). *Yağmurdan Sonra: Medya Yazıları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- European Audiovisual Observatory, (2013). *Television News Channels in Europe*. European Audiovisual Observatory.
- European Audiovisual Observatory, (2016a). *The Circulation of European Films Outside Europe. Key Figures 2015*. Strasbourg: European Audiovisual Observatory.
- European Audiovisual Observatory, (2016b). *Film Production and Co-Production in Russia, and the Export of Russian Films Abroad*. Strasbourg: European Audiovisual Observatory.
- European Audiovisual Observatory, (2017). *The Circulation of European Films Outside Europe. Key Figures 2016*. Strasbourg: European Audiovisual Observatory.
- European Audiovisual Observatory, (2018). *Focus 2018. World Film Market Trends*. Paris: Global Rouge.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş* (Çev: S. İrvan. 2. baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Frank, A. G. (1969). *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. Monthly Review Press.
- Frank, A. G. (1971). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. London: Penguin Books.
- Frank, A. G. (1972). The Development of Underdevelopment. J. D. Cockcroft, A. G. Frank ve D. L. Johnson (Editörler), *Dependence and Underdevelopment. Latin America's Political Economy* içinde (s. 3-19). New York: Anchor Books.
- Frank, A. G. (1998). *ReOrient. Global Economy in the Asian Age*. University of California Press.
- Frank, A. G. (2003). İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm. A. G. Frank ve B. K. Gills (Editörler), *Dünya Sistemi* içinde (s. 379-411. Çev: E. Soğancılar). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Frank, A. G., ve Gills, B. K. (2003). 5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş. A. G. Frank ve B. K. Gills (Editörler), *Dünya Sistemi* içinde (s. 41-139. Çev: E. Soğancılar). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Çev: O. Akınhay). İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Gills, B. K. (2003). Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler. A. G. Frank ve B. K. Gills (Editörler), *Dünya Sistemi* içinde (s. 235-283. Çev: E. Soğancılar). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Goody, J. (2010). *The Eurasian Miracle*. Cambridge: Polity Press.
- Gökçe, O. (2001). *İçerik Çözümlemesi* (3. baskı). Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Granatova, Y. V. (2011). Spetsifika Formirovaniya Pozitivnogo İmidja Rossii Dlya Zarubejnoj Auditorii: Sravnitelny Analiz Telekanalov "Russia Today" i "Rossiya 1". *Vestnik Permskogo Universiteta/Politologiya*, 3(15), 66-78.
- Gündüz, M. (1996). *Basın ve Terör*. İzmir: Saray Medikal Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Gür, G. (1998). *İçerik Analizi. Yayınlanmamış Ders Notları*. T.C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basım ve Yayıncılık Anabilim Dalı.
- Hale, J. (1975). *Radio Power: Propaganda and International Broadcasting*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hall, S. (1984). The State in Question. G. McLennan, D. Held ve S. Hall (Editörler), *The Idea of the Modern State* içinde (s. 1-28). Milton Keynes: Open University Press.
- Hall, S. (1998). Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler. A. D. King (Editör), *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi* içinde (s. 63-96. Çev: G. Seçkin ve Ü. H. Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hamelink, C. J. (1983). *Cultural Autonomy in Global Communications*. New York: Longman Inc.
- Hansen, A. (2003). İçerik Çözümlemesi. M. S. Çebi (Editör), *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi* içinde. Ankara: Alternatif Yayınları.
- Hansen, A., Cottle, S., Negrine, R. ve Newbold, C. (1998). *Mass Communication Research Methods*. London: Macmillan Press.

- Hardt, M. ve Negri, A. (2011). *Ortak Zenginlik* (Çev: E. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hedges, I. (1995). Transnational Corporate Culture and Cultural Resistance. *Socialism and Democracy*, 9(1), 151-164.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. ve Perraton, J. (2009). Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür (Çev: İ. Aktar). K. Bülbül (Editör), *Küreselleşme. Temel Metinler* içinde (s. 131-154). Ankara: Orion Kitabevi.
- Herman, E. S. (1995). *Triumph of the Market: Essays on Economics, Politics and the Media*. Boston: South End Press.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2007). *Küreselleşme Sorgulanyor* (Çev: Ç. Erdem ve E. Yücel, 4. baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hojman, D. E. (1999). Economic Policy and Latin American Culture: Is a Virtuous Circle Possible? *Journal of Latin American Studies*, 31(1), 167-190.
- Hu, Yao-Su, (1992). Global or Stateless Corporations Are National Firms with International Operations. *California Management Review*, 34(2), 107-126.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Ikenberry, J. (2008). The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive? *Foreign Affairs*, 87(1), 23-37.
- Issawi, C. (1980). *The Economic History of Turkey, 1800-1914*. The University of Chicago Press.
- Issawi, C. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914): Bazı Gözlemler ve Sorunlar (Çev: K. Kahraman). K. H. Karpat (Editör), *Osmanlı ve Dünya* içinde (s. 171-187). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kapstein, E. B. (1991). We are Us: The Myth of the Multinational. *The National Interest*, No: 26, Kış, 55-62.
- Katz, E. ve Wedell, G. (1977). *Broadcasting in the Third World*. Harvard University Press.
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*. Sage Publications.
- Kunzle, D. (1991). "Introduction to the English Edition", A. Dorfman ve A. Mattelart, *How to Read Donald Duck* içinde (s. 11-23). New York: I.G. Editions, Inc.
- Lee, C. C. (1980). *Media Imperialism Reconsidered: The Homogenizing of Television Culture*. SAGE Publications, Incorporated.

- Lerner, D. (1958). *The Passing of Traditional Society*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Lerner, D. (1969). Communication Systems and Social Systems. W. Schramm (Editör), *Mass Communications* içinde (s. 131-140). University of Illinois Press.
- Lerner, D. (1977). Toward a Communication Theory of Modernization: A Set of Considerations. W. Schramm ve D. F. Roberts (Editörler), *The Process and Effects of Mass Communication* içinde (s. 861-890). University of Illinois Press.
- Letnyakov, D. E. ve Yemelyanova, N. N. (2017). Strategii “Myagkoy Sili” v Postsovetskoy Tsentralnoy Azii: Rossiya vs SŞA, Kitay, İndiya. *Mir Rossii. Sotsiologiya. Etnologiya*, 26(4), 118-142.
- Maddison, A. (2007). *Contours of the World Economy, 1-2030 AD. Essays in Macroeconomic History*. Oxford University Press.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi* (Çev: T. Ok ve O. Geridönmez; 2. baskı). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Mattelart, A. ve Mattelart, M. (2016). *İletişim Kuramları Tarihi* (Çev: M. Zillioğlu, 8. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maxwell, R. (2003). *Herbert Schiller*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- McGowan, B. (2006). Ayanlar Çağı, 1699-1812. H. İnalcık ve D. Quataert (Editörler), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 2* içinde (s. 759-885). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- McPhail, Th. L. (2010). *Global Communication: Theories, Stakeholders, and Trends*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Mıhçı, H. (1996). Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır? *Ekonomik Yaklaşım*, 7(23), 65-86.
- Mityayeva, Y. A. (2012). Telekanal “Russia Today” i Spetsifika İnformatsionnogo Protivostoyaniya v Sotsialnih Setyah i Blogah. *Dnevnik Altayskoy Şkoli Politicheskikh İsledovaniy*, 28, 117-122.
- Morley, D. ve Robins, K. (1997). *Kimlik Mekanları* (Çev: E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mowlana, H. (1997). *Global Information and World Communication* (2. baskı). Sage Publications.
- Mowlana, H. (2001). Remembering Herbert I. Schiller. *Television and New Media*, 2(1), 19-26.
- Naranen, P. (2002). European Digital Television: Future Regulatory Dilemmas. *Javnost - The Public*, 9(4), 19-34.

- Nebolsin, G. P. (1850). *Statistiçeskoye Obozreniye Vneşney Torgovli Rossii, Cilt 2*. Sanktpeterburg: Tipografiya Deportamenta Vneşney Torgovli.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Sage Publications.
- Njehu, N. N. (2005). Globalization: A Path to Global Understanding or Global Plunder? R. P. Appelbaum ve W. I. Robinson (Editörler), *Critical Globalization Studies* içinde (s. 397-402). New York: Routledge.
- Ohmae, K. (1993). The Rise of the Region State. *Foreign Affairs*, 72(2), 78-87.
- Ohmae, K. (2005). *The Next Global Stage. Challenges and Opportunities in Our Borderless World*. New Jersey: Wharton School Publishing.
- Ohmae, K. (2009). Ulus-Devletin Sonu (Çev: Z. Dicleli). K. Bülbül (Editör), *Küreselleşme. Temel Metinler* içinde (s. 199-210). Ankara: Orion Kitabevi.
- Oktay, M. (2000). *İletişimciler İçin Davranış Bilimlerine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Orlov, A. S. (2010). Vremya Petra Velikogo. Naçalo Tsarstvovaniya. B. N. Flori (Editör), *İstoriya Rossii* içinde (s. 371-390). Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- Payer, C. (1974). *The Debt Trap: The International Monetary Fund and the Third World*. Monthly Review Press.
- Pieterse, J. N. (1996). The Development of Development Theory: Towards Critical Globalism. *Review of International Political Economy*, 3(4), 541-564.
- Poddubskaya, T. A. (2015). Rol Russkogo Yazıkı v Mediasisteme Stran SNG v Period Obostreniya Mejdunarodnih Otnoşeniy. *Prepodavatel XXI vek*, 2(2), 371-382.
- Poindexter, P. M. ve McCombs, M. E. (2000). *Research in Mass Communication. A Practical Guide*. Boston: Bedford/St. Martin's.
- Pool, I. de Sola, (1975). Direct-Broadcast Satellites and Cultural Integrity. *Society*, 12(6), 47-56.
- Reich, R. B. (1990). Who Is Us? *Harvard Business Review*, Ocak/Şubat.
- Reich, R. B. (1992). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*. New York: Vintage Books.
- Ritzer, G. (1998). *The McDonaldization Thesis*. SAGE Publications.
- Roach, C. (1999). The Western World and the NWICO: United They Stand? P. Golding ve P. Harris (Editörler), *Beyond Cultural Imperialism* içinde (s. 94-116). Sage Publications.

- Robertson, A. (2010). Euromedia: Integration and Cultural Diversity in a Changing Media Landscape. T. L. McPhail (Editör), *Global Communication: Theories, Stakeholders, and Trends* içinde (s. 205-222). John Wiley & Sons, Ltd.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage.
- Rossiyskaya Gazeta, (10 Mart 2016). “Popali v Pyatorku”, №49(6917), s. 3.
- Rostow, W. W. (1967). *The Stages of Economic Growth* (15. baskı). Cambridge University Press.
- Rostow, W. W. (1971). *Politics and the Stages of Growth*. Cambridge University Press.
- Roudometof, V. (2005). Transnationalism and Cosmopolitanism: Errors of Globalism. R. P. Appelbaum ve W. I. Robinson (Editörler), *Critical Globalization Studies* içinde (s. 65-74). New York: Routledge.
- Sawhney, H. (2007). Global Economy and International Telecommunications Networks. Y. R. Kamalipour (Editör), *Global Communication* içinde (s. 39-54, 2. baskı). Thomson Wadsworth.
- Schiller, H. I. (1974). Freedom From the “Free Flow”. *Journal of Communication*, 24(1), 110-117.
- Schiller, H. I. (1978). Decolonization of Information: Efforts toward a New International Order. *Latin American Perspectives*, 5(1), 35-48.
- Schramm, W. (1964). *The Role of Information in National Development: Abridged Version of Mass Media and National Development*. UNESCO.
- Schramm, W., Lyle, J. ve de Sola Pool, I. (1977). *The People Look at Educational Television* (2. baskı). Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Servaes, J. (1993). Beyond “Europe 1992”: Communication and Cultural Identity in Small Nation States. *Telematics and Informatics*, 10(4), 321-343.
- Smith, A. (1999a [1776]). *The Wealth of Nations, Vol. 1-3*. London: Penguin Books.
- Smith, A. (1999b [1776]). *The Wealth of Nations, Vol. 4-5*. London: Penguin Books.
- Sreberny-Mohammadi, A. (1999). The Many Cultural Faces of Imperialism. P. Golding ve P. Harris (Editörler), *Beyond Cultural Imperialism* içinde (s. 49-68). Sage Publications.
- Steger, M. B. (2013). *Küreselleşme* (Çev: A. Ersoy, 2. baskı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite* (Çev: S. Öztürk). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Thurow, L. C. (1996). *The Future of Capitalism: How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Thussu, D. K. (2000). *International Communication. Continuity and Change*. London: Arnold.
- Thussu, D. K. (2009). Why Internationalize Media Studies and How? D. K. Thussu (Editör), *Internationalizing Media Studies* içinde (s. 13-31). Routledge.
- Thussu, D. K. (2015). Reinventing "Many Voices": MacBride and a Digital New World Information and Communication Order. *Javnost - The Public*, 22(3), 252-263.
- Thussu, D. K. (2018). A New Global Communication Order for a Multipolar World. *Communication Research and Practice*, 4(1), 52-66.
- Tomlinson, J. (1999). *Kültürel Emperyalizm. Eleştirel Bir Giriş* (Çev: E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tomlinson, J. (2013). *Küreselleşme ve Kültür* (Çev: A. Eker, 2. baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tyson, L. (1991). They Are Not Us: Why American Ownership Still Matters. *The American Prospect*, No: 4, Kış, 37-49.
- UNDP, (2013). *Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*. New York: UNDP.
- UNESCO, (1980) *Many Voices, One World. The MacBride Report*. Paris: UNESCO.
- UNESCO, (1981). Intergovernmental Conference on Communication Policies in Africa, Yaoundé, Cameroon, *Final Report*, CC/MD/46, Paris: UNESCO.
- UNESCO, (1989). *World Communication Report*. Paris.
- UNESCO, (2000). *World Culture Report 2000: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism*. Paris.
- UNESCO, (2016). *The Globalisation of Cultural Trade: A Shift In Consumption. International Flows of Cultural Goods and Services 2004-2013*. Montreal: UNESCO Institute for Statistics.
- Ulusay, N. (2003). Avrupa Merkezli Görsel-İşitsel Kuruluşlar ve Türk Sineması. M. G. Bek (Editör), *Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları* içinde (s. 59-94). Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Uribe, A. (1975). *Şili'de Amerikan Darbesi* (Çev: N. Dinçer). Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Vltchek, A. (2014). Önsöz. N. Chomsky ve A. Vltchek (Söyleşi. Çev: A. Yıldırım), *Batı Terörizmi, Hiroşima'dan İnsansız Hava Araçlarına* içinde (s. 9-18). İstanbul: bgst Yayınları.
- Vorontsov, A. V. (2011). Russkiy Yazık v Sovremennom Mire. *Universum: Vestnik Gertsenovskogo Universiteta*, (6), 25-29.
- Voznesenskiy, S. (1924). *Ekonomika Rossii: XIX-XX v.v.* Leningrad: İzdatelstvo Knijnogo Sektora GUBONO.
- Vural, A. M. (1997). “*Temel Gazetecilik*” *Yayınlanmamış Ders Notları*. T.C. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilim Fakültesi Basım ve Yayıncılık Bölümü.
- Wallerstein, I. (1973). Africa in a Capitalist World. *A Journal of Opinion*, 3(3), 1-11.
- Wallerstein, I. (1991). *The Capitalist World-Economy*. Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. (1997). Eurocentrism and Its Avatars: The Dilemmas of Social Science. *Sociological Bulletin*, 46 (1), 21-39.
- Wallerstein, I. (1999). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek* (Çev: T. Doğan). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wallerstein, I. (2003a). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2003b). Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri. A. G. Frank ve B. K. Gills (Editörler), *Dünya Sistemi* içinde (s. 527-535. Çev: E. Soğancılar). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Wallerstein, I. (2004). *Modern Dünya-Sistemi, Cilt 1* (Çev: L. Boyacı). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Wallerstein, I. (2005a). *Dünya-Sistemleri Analizi. Bir Giriş* (Çev: E. Abadoğlu ve N. Ersoy). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2005b). *Modern Dünya-Sistemi, Cilt 2* (Çev: L. Boyacı). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Wallerstein, I. (2010). *Avrupa Evrenselciliği – Gücün Retoriği* (Çev: A. U. Kılıç). İstanbul: bgst Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). *The Modern World-System, Vol. 3*. University of California Press.
- Wallerstein, I. (2014). Yapısal Kriz, Ya Da Kapitalistler Niçin Kapitalizmi Artık Kazançlı Bulmayabilirler? I. Wallerstein, R. Collins, M. Man, G. Derluigian ve

- C. Calhoun (Editörler), *Kapitalizmin Geleceği Var Mı?* içinde (s. 19-48. Çev: B. O. Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wimmer, R. D. ve Dominick, J. R. (2007). İçerik Çözümlemesi (Çev: Ü. Atabek). G. Ş. Atabek ve Ü. Atabek (Editörler), *Medya Metinlerini Çözümlemek* içinde (s. 19-47). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Wriston, W. B. (1994). *Ulusal Egemenliğin Sonu* (Çev: M. Harmancı). İstanbul: Cep Kitapları A.Ş.
- Young, I. (1966). Russia. J. O. Lindsay (Editör), *The New Cambridge Modern History*, Vol. 7 içinde (s. 318-339). Cambridge University Press.
- Zakaria, F. (2008). *The Post-American World*. New York: W. W. Norton & Company.

EKLER

EK-1. İçerik analizi kodlama cetveli

İÇERİK ANALİZİ KODLAMA CETVELİ

Haberlerin analizi için belirlenen biçimsel ve içeriksel değişkenler

1. Haber kaynağı

1. CNN
2. Russia Today
3. TRT World

2. Haberın yayımlandığı tarih

3. Haberın başlığı

4. Haberın boyutu (sözcük sayısı)

5. Haberın sunum şekli

1. Salt haber
2. Söyleşi (soru-cevap)
3. Köşe yazısı
4. Yazı dizisi

6. Haberde fotoğraf kullanımı

1. Var
2. Yok

7. Haberde kullanılan fotoğraf sayısı

1. 1
2. 2
3. 3
4. ...

8. Haber fotoğrafının kaynağı

1. Kendi üretimi
2. Resmi kuruluşlar ve özel şahışlar
3. Reuters
4. AP
5. AFP
6. Getty Images
7. Global Look Press
8. Anadolu Ajansı

9. Belirtilmemiş
10. Diğer

9. Haber fotoğrafının konusu

1. ABD Büyükelçiliği'nin açılışı
2. Dünyadan siyasi ve toplumsal tepkiler
3. Politik görüşmeler, anlaşmalar, tartışmalar
4. Çatışma
 - 4.1. Genel olarak gösteriler
 - 4.2. Sahada yaralı ve ölümler
 - 4.3. Gösterici atışları
 - 4.4. Şehir üstünde yükselen duman
 - 4.5. Kayıplara ağlayanlar ve cenaze
 - 4.6. İsrail askerleri
 - 4.7. Hastanede yaralılar
 - 4.8. Gökte füzeler uçuyor
 - 4.9. Askeri araçlar
 - 4.10. Harabeler
5. Diğer

10. Haberde video kullanımı

1. Var
2. Yok

11. Haberde kullanılan video sayısı

1. 1
2. 2
3. 3
4. ...

12. Haberin kaynağı

1. Birincil kaynak (kendi üretimi)
2. İkincil kaynak (haber ajansları, basın bültenleri, belge vs.)
3. Karma
4. Belirtilmemiş

13. Haberin tonu

1. Olumlu
2. Olumsuz
3. Nötr

14. Haberin birincil aktörü

1. Amerikan yetkililer
2. İsraili yetkililer

3. İsraili askerler
4. Filistinli yetkililer
5. Göstericiler
6. Türkiyeli yetkililer
7. Uluslararası örgütler
8. Dünyada toplumsal eylemciler (STK ve NGO'lar dahil)
9. Hamas ve yetkilileri
10. Gazeteciler
11. Diğer

15. Haberin ikincil aktörü

Yukarıdakiinin aynısı

16. Haberin üçüncül aktörü

Yukarıdakiinin aynısı

17. Haberin birincil konusu

1. Çatışma
 - 1.1. İsrail saldırıyor
 - 1.2. Göstericiler ayaklanıyor
 - 1.3. Her ikisi de (çatışma)
 - 1.4. İnsan kaybı
 - 1.5. İsrail-Hamas savaşı
2. Politik söylem
 - 2.1. Dünyadan siyasi ve toplumsal tepkiler
 - 2.2. Politik atışmalar
 - 2.3. Olayların medya ve politikacılar tarafından ele alınışı
 - 2.4. Olayın uluslararası düzeyde tartışılması/oylanması (örn. BM)
 - 2.5. Başka ülkelerin elçiliklerini Kudüs'e taşıması
3. ABD Büyükelçiliği'nin açılışı
4. Analiz
5. Toplumsal yaşam
6. Diğer

18. Haberin ikincil konusu

Yukarıdakiinin aynısı

19. Haberin üçüncül konusu

Yukarıdakiinin aynısı

20. İsrail'i kim kınadı

1. Birden çok ülke
2. Uluslararası örgütler
3. Türkiye

4. Fransa
5. İngiltere
6. Diğer

21. Olaylardan kim suçlu gösteriliyor

1. İsrail
2. ABD
3. ABD ile İsrail
4. Filistinliler
5. Göstericiler
6. Hamas

22. Haberin fiilinden kim olumsuz etkilendi

1. Filistinliler
2. İsraililer
3. Gazeteciler
4. Doktorlar
5. (kimliksiz) insan
6. Belirtilmemiş

23. Kanlı olayları ele alırken kullanılan söylem dili

1. Aktif
2. Pasif

24. Haberde olaylardan söz edilme biçimi

1. Protestolar
2. Gösteriler
3. Çatışmalar
4. Şiddet
5. Kan gölü
6. Katliam
7. Öldürme
8. Diğer

25. Haberde göstericilerden söz edilme biçimi

1. Protestocu
2. Gösterici
3. Diğer